

Open armen en dichte deuren

Percepties van Syrische en Eritrese statushouders over hun
sociaal-culturele positie in Nederland

Floris Vermeulen

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de ‘Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus’.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2021

SCP-publicatie 2021-8

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Vertaling samenvatting: AVB-vertalingen, Amstelveen

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

Foto omslag: [invullen]

ISBN 978 90 377 09735

NUR 740

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	5
Samenvatting en conclusies <i>Floris Vermeulen, Froukje Santing en Jan-Jaap van Eerten</i>	6
1 Kwalitatief onderzoek naar de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders in Nederland <i>Floris Vermeulen, Jan-Jaap van Eerten, Ileen Verbeek en Larissa van Es</i>	16
1.1 Introductie	16
1.2 Sociaal-culturele posities, acculturatie en acculturatiestrategieën	17
1.3 Gerichtheid op de herkomstgroep: risico's bij geïsoleerde migrantengemeenschappen	19
1.4 Onderzoeksvragen	20
1.5 Opzet van het onderzoek	21
2 Acculturatieprocessen, netwerken en de sociaal-culturele posities van statushouders: conceptualisering	32
2.1 Introductie	32
2.2 Kennismaking met de nieuwe samenleving en acculturatieprocessen van vluchtelingengroepen	32
2.3 Acculturatiestrategieën: gerichtheid op de herkomstgroep of juist niet?	34
2.4 Drie dimensies van sociaal-culturele integratie en de onderlinge samenhang	36
2.5 Culturele overeenkomsten/verschillen	37
2.6 Sociale netwerken	38
2.7 Gevoelens van verbondenheid: de emotionele dimensie	39
2.8 Verblijfsintenties van vluchtelingen	40
2.9 De sociaal-culturele positie van statushouders en hoe we dat in dit rapport belichten	41
3 Kennismaking en contacten met Nederlanders	44
3.1 Introductie	44
3.2 Wat vinden statushouders typisch Nederlands?	44
3.3 Opvattingen over en waardering van Nederlanders en hun omgangsvormen	47
3.4 Sociale contacten met Nederlanders	53
3.5 Discriminatie en uitsluiting	57
3.6 Samenvatting	61

4	Percepties ten aanzien van culturele afstand en verschillen	64
4.1	Introductie	64
4.2	Gepercipieerde cultuurverschillen	65
4.3	Verschillende percepties op genderrollen en man-vrouwverhoudingen	67
4.4	Religie	73
4.5	Percepties ten aanzien van homoseksualiteit	80
4.6	Samenvatting	83
5	Gerichtheid op herkomstgroep en verbondenheid met Nederland	85
5.1	Introductie	85
5.2	Percepties ten aanzien van de herkomstgroep	86
5.3	Contact met leden van de herkomstgroep	88
5.4	Verbondenheid met herkomstgroep en het land van herkomst	91
5.5	Verbondenheid met/thuis voelen in Nederland	93
5.6	Verbondenheid met Nederland kost tijd en moet van twee kanten komen	97
5.7	Dubbele verbondenheid	99
5.8	Samenvatting	101
6	Verblijfsintenties en toekomst in Nederland	103
6.1	Introductie	103
6.2	Verblijfsintenties statushouders	103
6.3	Veranderd door verblijf in Nederland?	111
6.4	Samenvatting	118
	Summary	120
	Literatuur	121

Voorwoord

Ruim vijf jaar geleden bereikte de instroom van asielzoekers een piek in Nederland en sindsdien heeft een groot aantal statushouders hun leven in Nederland opgebouwd. De komst van deze vluchtelingen heeft overal in Nederland geleid tot nieuwe contacten, netwerken en gevoelens van verbondenheid. Statushouders hebben Nederland daarbij aan de ene kant leren kennen als een gastvrij land waarin men veelal met open armen ontvangen is. Tegelijkertijd hebben statushouders Nederland soms ook ervaren als een gesloten en afstandelijke samenleving, waarin buitenstaanders niet automatisch worden opgenomen in hechte sociale netwerken. In het land van herkomst stond de deur van de burensprekerwoordelijk altijd open. In Nederland is de deur van de burenspreker meestal dicht. In dit rapport vertellen statushouders in hun eigen woorden, en binnen deze soms tegenstrijdige context, hoe ze vorm geven aan hun nieuwe leven in Nederland en wat ze daarin belangrijk vinden voor henzelf en voor hun kinderen.

Dit kwalitatieve onderzoek biedt inzicht in de wereld achter de cijfers over de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders afkomstig uit de verschillende kwantitatieve studies van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) op dit gebied. Het maakt onderdeel uit van de longitudinale cohortstudie asielzoekers en statushouders, die op verzoek van vier ministeries (Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Justitie en Veiligheid, Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en Volksgezondheid, Welzijn en Sport) wordt uitgevoerd. In dit project wordt samengewerkt tussen het SCP, het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC), het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Op verzoek van het SCP is dit kwalitatieve onderzoek uitgevoerd door onderzoekers van de Universiteit van Amsterdam (UvA) en onderzoeksbureau Labyrinth uit Utrecht met daarbij enthousiaste en waardevolle inzet van interviewers, gespreksleiders en stagiaires, deels met een Syrische en Eritrese achtergrond. We danken iedereen die aan het onderzoek heeft meegewerkt voor de totstandkoming van deze studie. Ook gaat dank uit naar de voor dit project opgerichte stuurgroep, die de conceptteksten op constructieve wijze van commentaar heeft voorzien.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting en conclusies

Floris Vermeulen, Froukje Santing en Jan-Jaap van Eerten

5.1 Doelstelling, onderzoeksvragen en methoden

Dit is een kwalitatief onderzoek naar de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders, dat verdieping biedt betreffende eerdere resultaten uit het project cohortstudie asielzoekers en statushouders van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) en het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM). Door middel van registerdata en surveyvragen zijn de posities, de opvattingen en denkbeelden van met name Syrische statushouders door de tijd heen intensief onderzocht.¹ Het project bestaat ook uit een aantal kwalitatieve verdiepende studies. De eerste kwalitatieve studie is gedaan onder Eritrese statushouders en richtte zich op de vlucht en het dagelijks leven in Nederland (Sterckx en Fessehazion 2018). De tweede studie betrof de ervaringen van Syrische statushouders met het Nederlandse participatiebeleid (Van Liempt en Staring 2020). Dit is de derde kwalitatieve verdiepende studie en richt zich op de sociaal-culturele positie van zowel Syrische als Eritrese statushouders.

Ten aanzien van de positie van migranten wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen de structurele domeinen van integratie (arbeidsmarkt, onderwijs, huisvesting, gezondheid) en het sociaal-culturele domein (de netwerken, culturele uitingen en opvattingen en vormen van identificatie). In dit rapport richten we ons op dat laatste domein en bekijken daarin drie dimensies: sociaal, cultureel en emotioneel. We zijn met name geïnteresseerd in de vraag wat er gebeurt als mensen met verschillende culturele patronen met elkaar in contact komen: statushouders en mensen die hier wonen (met en zonder migratieachtergrond).

Recent gearriveerde migranten leren de nieuwe samenleving in eerste instantie voornamelijk kennen door de contacten die ze leggen, en door hun indrukken te vergelijken met de samenleving die zij kennen (de samenleving die ze verlaten hebben). Het contact tussen nieuwkomers en mensen die hier al wonen, zorgt er onder andere voor dat er nieuwe sociale netwerken ontstaan en dat culturele percepties en patronen aan beide kanten kunnen veranderen. Dit proces wordt ook wel acculturatie genoemd (Berry 1997, 2006). Dit kan ook betekenen dat men op een andere manier naar de eigen cultuur en gemeenschap gaat kijken.

¹ Zie voor een overzicht van de meest recente gegevens <https://digitaal.scp.nl/syrische-statushouders-op-weg-in-nederland/>.

Keuzes die migranten, al dan niet gedwongen en bewust, in hun nieuwe omgeving maken ten aanzien van de samenstelling van hun sociale netwerken en het belang dat zij hechten aan het al dan niet behouden van bepaalde culturele percepties en patronen, worden acculturatiestrategieën genoemd. De literatuur onderscheidt over het algemeen vier typen: assimilatie, integratie, segregatie en marginalisatie (Berry 1997, 2006; Phillimore 2011). De gerichtheid (sociaal en cultureel) op de herkomstgroep aan de ene kant en de ontvangende samenleving aan de andere kant, zijn hierbij de onderscheidende factoren. Zo richt de migrant zich bij assimilatie sociaal en cultureel op de ontvangende samenleving. Bij segregatie richt men zich sociaal en cultureel op de herkomstgroep. Bij integratie is men zowel op de herkomstgroep als op de ontvangende samenleving georiënteerd. En bij marginalisatie trekt men zich terug en is er geen oriëntatie op zowel de ontvangende samenleving als de herkomstgroep.

In het kwantitatieve onderzoek naar de sociaal-culturele positie van Syrische statushouders identificeerde het SCP drie typen sociaal-culturele posities, die deels gerelateerd kunnen worden aan drie van de vier bovenstaande strategieën: gematigde separatie, gematigde integratie en gematigde assimilatie (Damen en Huijnk 2019). 40% van de Syrische statushouders valt onder het type gematigde integratie. Syriërs in deze groep zijn op sociaal, emotioneel en cultureel vlak ingebed in zowel de Syrische groep als de ontvangende samenleving. Zij hebben relatief veel contact met zowel Syriërs als Nederlanders zonder en met migratieachtergrond. Iets meer dan een derde (36%) valt onder het type gematigde separatie: zij onderhouden over het algemeen sterkere sociale en emotionele bindingen met de herkomstgroep en hebben een relatief conservatieve waardeoriëntatie. Bijna een kwart (24%) valt binnen het type gematigde assimilatie. Syriërs binnen dit type onderhouden een relatief sterke sociale en emotionele binding met de Nederlandse samenleving, en hun waardeoriëntatie is progressiever dan die van de gematigde separatie en de gematigde integratie.

In dit kwalitatieve onderzoek gebruiken we een vergelijkbare benadering en conceptualisering als in bovenstaande SCP-studie, maar richten we ons op de wereld achter de cijfers: de manier waarop Syrische en Eritrese statushouders zelf een interpretatie geven aan de Nederlandse cultuur en die van de herkomstgroep, de eventuele afstand die zij op sommige onderdelen tussen beide ervaren en de gerichtheid op een van beide of allebei.

Concreet onderzoeken en beantwoorden wij in dit onderzoek de volgende vragen:

- 1 Wat vinden statushouders typerende kenmerken van de Nederlandse cultuur?
- 2 Welke kenmerken worden positief en welke negatief gewaardeerd?
- 3 Wat vinden statushouders typerende kenmerken van de cultuur van de herkomstgroep?
- 4 In hoeverre vinden statushouders dat de kenmerken van de Nederlandse cultuur verschillen/overeenkomen met kenmerken van de cultuur van het herkomstland of de herkomstgroep?

- 5 In hoeverre voelen statushouders zich verbonden met de herkomstgroep en/of Nederland?
- 6 In hoeverre zijn statushouders veranderd (of hebben ze het gevoel dat ze veranderd zijn) in de korte tijd dat ze in Nederland verblijven?
- 7 Wat is de betekenis voor statushouders van de culturele verschillen tussen Nederland en het land van herkomst en wat is de impact hiervan op de netwerken, identificatie en het toekomstperspectief van statushouders in Nederland?

Onderzoeksmethoden

Dit onderzoek is beschrijvend van aard en biedt zicht op de wereld achter de cijfers over de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders. In de eerste fase van het onderzoek zijn er bij vijftien statushouders diepte-interviews afgenomen. Hun is voorafgaand aan het interview gevraagd om aan de hand van dagelijkse opdrachten elementen van hun leven in Nederland vast te leggen. Daarnaast zijn er vier focusgroepen samengesteld. De groepen zijn ingedeeld op basis van herkomstland en geslacht, wat resulteerde in een mannen- en een vrouwengroep bij zowel de Syrische als de Eritrese groep. Voor deze indeling is onder meer gekozen om gendergevoelige onderwerpen zo open mogelijk te kunnen bespreken. Onder de respondenten voor dit onderzoek is er een oververtegenwoordiging van hogeropgeleiden. Studies onder statushouders laten zien dat het opleidingsniveau van invloed is op hun sociaal-culturele positie in Nederland. Het percentage hogeropgeleiden is significant hoger (38%) bij de groep gematigde assimilatie dan bij gematigde integratie of separatie (beide 27%) (Damen en Huijnk 2019: 153). We mogen dus verwachten dat de respondenten die wij geïnterviewd hebben een grotere gerichtheid op de Nederlandse samenleving zullen vertonen dan gemiddeld onder de groep Syrische en Eritrese statushouders.

5.2 Samenvatting van de belangrijkste resultaten van dit onderzoek

Nederlanders zijn in de ogen van statushouders gastvrij en gesloten tegelijkertijd

Statushouders zien Nederland (net als veel andere migrantengroepen) als een veilig, vrij, goedgeorganiseerd, welvarend en tolerant land. Men heeft over het algemeen een gunstig oordeel over het maatschappelijk klimaat in Nederland en voelt zich hier welkom. Het valt respondenten op dat er in Nederland open wordt gesproken over thema's die in het land van herkomst in veel gevallen taboe zijn (politiek, seks, godsdienst). In Nederland kan je zeggen wat je wilt, ben je vrij om politiek actief te zijn en te zijn wie je wil zijn. Alhoewel respondenten in de interviews de politieke vrijheid in Nederland uitdrukkelijk benoemen en waarderen, benadrukken ze vooral de hogere mate van sociale vrijheid die ze in Nederland ervaren (in vergelijking met Syrië/Eritrea).

Nederlanders worden over het algemeen gezien als vriendelijk en behulpzaam. Tegelijkertijd ervaren Syrische en Eritrese statushouders Nederlanders in sommige gevallen ook als gesloten en afstandelijk. Het beeld van de dichte deur typeert voor sommige respondenten

dé Nederlander. Deze respondenten geven aan dat het hun moeite kost om voorbij het oppervlakkige contact te komen. Herhaalde mislukte pogingen om contact te leggen, werken voor sommige respondenten ontmoedigend. Statushouders vertellen dat ze hier in de eerste jaren van hun verblijf vooral in aanraking komen met welwillende Nederlanders die vluchtelingen helpen. In de volgende fase (waarin de meeste nu verkeren) krijgen statushouders steeds meer contact met andere Nederlanders (buren, collega's) die in sommige gevallen weinig interesse tonen om contact te leggen, of zelfs vijandig zijn en contact afwijzen. Het is hierbij opvallend dat respondenten aangeven dat het contact met Nederlanders met een migratieachtergrond (anders dan Syrisch/Eritrees) gemakkelijker tot stand lijkt te komen. Men heeft niet alleen het gevoel dichterbij deze groep Nederlanders te staan (cultureel gezien), maar ook dat deze groep meer open staat voor contact.

De directe omgangsvorm van Nederlanders wordt gewaardeerd zolang het opbouwend en positief is. In sommige gevallen hebben statushouders echter het gevoel dat de directe Nederlandse assertieve houding overhelt naar belediging en uitsluiting. De directheid ervaren ze dan als een manier om statushouders het gevoel te geven er niet bij te horen, hun duidelijk te maken dat ze anders zijn. Onze respondenten geven verschillende voorbeelden van ervaringen met discriminatie en uitsluiting door Nederlanders op het werk, school of tijdens een stage. De voorbeelden van statushouders over uitsluitingsmechanismen in juist die contexten werpen voor menigeen een schaduw vooruit dat de Nederlandse buitenwereld, waarin zij zich in de volgende fase van het vestigingsproces steeds meer zullen gaan begeven, in sommige gevallen een onverschillige, of soms zelfs vijandige, omgeving kan zijn.

Statushouders constateren dat ze in sommige gevallen beter voor zichzelf moeten opkomen (zichzelf beter moeten verkopen als dat nodig is), beter in staat moeten zijn persoonlijke wensen en ambities expliciet te formuleren en bereid moeten zijn om over zichzelf te vertellen (Wat heb je dit weekend gedaan?). Het verschil in omgangsvormen kan triviaal lijken, maar het kan op den duur belangrijke gevolgen hebben. In contacten met hulpverleners of toekomstige werkgevers kan een afwachtende houding overkomen als desinteresse en ervoor zorgen dat men niet goed geholpen of geselecteerd wordt.

Sociale vrijheid in Nederland biedt mogelijkheid tot het maken van individuele keuzes

Syrische en Eritrese statushouders komen uit landen waar de opvattingen over het algemeen conservatiever zijn en de maatschappij in alle opzichten traditioneler is (al is er een belangrijk verschil tussen stad en platteland). Statushouders ervaren dat er in Nederland meer ruimte is om je leven naar eigen inzicht in te richten dan in het land van herkomst. De druk om je te voegen naar verwachtingen van familie of religieuze gemeenschappen is in Nederland minder groot. De hogere levensstandaard en het uitgebreide sociale vangnet in Nederland spelen ook een rol bij de mogelijkheid om zelfstandig keuzes te maken. Een deel van de respondenten, met name de vrouwelijk respondenten, ziet voor zichzelf kansen om anders te leven dan vroeger. De Nederlandse openheid in combinatie

met (sociaal-economische en juridische) mogelijkheden voor individuele zelfontplooiing, geeft sommige respondenten de mogelijkheid alternatieve levensstijlen en opvattingen te ontwikkelen. Statushouders verklaren het hoge percentage echtscheidingen bij Syrische en Eritrese gezinnen in Nederland deels op die manier.

Statushouders geven aan zich hier vrij te voelen, zichzelf te mogen zijn. Dat geldt voor de orthodoxe, traditionele echtgenoot, maar ook voor zijn geëmancipeerde echtgenote met Nederlandse vriendinnen die haar ondersteunen in haar zoektocht naar een meer individualistisch georiënteerd leven. Verder zien we de bereidheid bij statushouders om, daar waar normen en waarden botsen, op zoek te gaan naar compromissen of zich enigszins aan te passen. Deze acculturatiestrategie (gematigde integratie) is met name zichtbaar bij religieuze onderwerpen, zowel bij moslims als bij christenen. Pragmatische oplossingen of aanpassingen (op bijvoorbeeld de werkvloer) wijzen echter niet meteen op minder religiositeit. Voor religieuze statushouders blijft religie een belangrijke rol in hun leven spelen, al zijn er ook Eritrese en Syrische statushouders die aangeven religie op een meer individuele wijze te gaan beleven.

Een aantal religieuze respondenten blijft vasthouden aan conservatievere opvattingen uit het land van herkomst (over de rol van de vrouw of acceptatie van homoseksualiteit) en legitimeert dat op religieuze gronden. Men is van mening dat aanpassing aan de Nederlandse norm op basis van religieuze argumenten niet noodzakelijk is, en laat een gerichtheid zien op de (religieuze) herkomstgroep (gematigde separatie). Men is van mening dat deze opvattingen geen obstakel hoeven te vormen voor participatie (breed gedefinieerd) in de Nederlandse samenleving. Dat wil overigens niet zeggen dat zij zich in absolute zin niet aanpassen. In sommige antwoorden geven ze blijk van (subtiele) aanpassingen in hun gedrag in de omgang met Nederlanders. Het lijkt echter waarschijnlijk dat hun principiële houding tot op zekere hoogte van invloed zal zijn op de netwerken en gevoelens van verbondenheid die deze respondenten tentoonspreiden. Het uiten van conservatieve opvattingen zal bijvoorbeeld reacties en vragen oproepen bij collega's of buurtgenoten. In sommige gevallen kan dat vervolgens leiden tot vormen van uitsluiting. Deze vormen hebben invloed op de sociale contacten van statushouders en kunnen er op den duur voor zorgen dat zij zich minder welkom en thuis voelen in Nederland.

Eerdere traumatische ervaringen spelen grote rol in gerichtheid en gevoelens van verbondenheid

Ten aanzien van de gerichtheid op de herkomstgroep (sociaal en emotioneel) blijkt het traumatische verleden als vluchteling een belangrijke rol te spelen in de mate waarin men contact zoekt en zich verbonden voelt met de herkomstgroep en het land van herkomst. Verschillende respondenten geven aan dat ze makkelijk contact maken met Syrische/Eritrese statushouders (in vergelijking met Nederlanders), en die contacten zijn van groot belang voor het welzijn van statushouders hier in Nederland. Men begrijpt elkaar en men kan gezamenlijk reflecteren op het traumatische en vaak gewelddadig verleden. Een van de

Syrische respondenten uit een focusgroepgesprek beschrijft het contact met andere Syriërs beeldend als: ‘het samen op een heuvel te staan’, terugkijkend op een gezamenlijk verleden, ‘het herinneren van de dagen die voorbij zijn. Niet voor vermaak. Je hebt contact met Syriërs, zodat je hen jouw zorgen kunt vertellen en zij hun zorgen aan jou.’ De herkomstgroep is een bron van emotionele ondersteuning, die sommige statushouders helpt bij het verwerken van een traumatisch verleden. De contacten en gezamenlijkheid zorgen voor een sterk gevoel van onderlinge verbondenheid. Vluchtelingen lijken daarbij eerder de gedeelde geschiedenis te benadrukken dan de wens om culturele opvattingen in stand te houden.

Bij andere respondenten zit het traumatische verleden een sterke verbondenheid met het land van herkomst juist in de weg. De herinneringen aan Syrië zijn tegenstrijdig en bitterzoet. Mooie waardevolle herinneringen aan de tijd vóór de oorlog of het geweld worden afgewisseld met pijnlijke herinneringen aan verlies en verdriet. Voor sommige statushouders is het moeilijk een sterke verbondenheid te voelen met een land dat men ontvlucht is. Bovendien kunnen conflicten uit het land van herkomst, die de reden waren om dat land te ontvluchten, ook hier in Nederland een rol spelen in de herkomstgroep (sektarische twisten of de invloed van een dictatoriale overheid). Sommige statushouders houden dan ook bewust afstand van de herkomstgroep, omdat zij die als onveilig ervaren.

Structurele factoren (werk, opleiding, woning of taal) dragen volgens de statushouders het meest bij aan het bevorderen van gevoelens van verbondenheid met Nederland. Syrische en Eritrese statushouders voelen zich meer verbonden met Nederland als ze de taal spreken, Nederlandse vrienden hebben, de Nederlandse nationaliteit krijgen en betaald werk hebben. Maar ook als aan deze voorwaarden voldaan is, ontstaat er niet vanzelfsprekend een sterke verbondenheid met Nederland. Evenzo bepalend, zo benadrukken respondenten, is het relationele aspect om je verbonden en thuis te voelen in Nederland. Om zich in Nederland thuis te kunnen voelen, moeten statushouders het gevoel hebben hier als volwaardig lid van de samenleving geaccepteerd te worden (verbondenheid komt voor hen van twee kanten). Verschillende vormen van uitsluiting en discriminatie geven sommige statushouders weinig vertrouwen dat zij, of hun kinderen, ooit echt geaccepteerd zullen worden in Nederland. Dit lijkt voor sommige respondenten een sterke verbondenheid met Nederland in de weg te staan. Voor een aantal respondenten biedt een dubbele verbondenheid een oplossing. Het geeft hun de mogelijkheid de steun, verbondenheid en veiligheid van de herkomstgroep te combineren met het opbouwen van een nieuw leven in Nederland (gematigde integratie).

Op verschillende manieren wordt in het rapport duidelijk dat de achtergrond als vluchteling een grote impact heeft op de manier waarop zij hun nieuwe omgeving interpreteren en op hun vermogen om zich hier te vestigen (sociaal, cultureel en emotioneel; het acculturatieproces). Statushouders zijn op zoek naar een rustige en veilige plek om een nieuw leven op te bouwen en men heeft dat in Nederland voor een belangrijk deel gevon-

den. Zo zien we in dit rapport veel overeenkomsten tussen Syrische en Eritrese statushouders, ondanks het feit dat beide landen sociaal-cultureel sterk van elkaar verschillen (op het gebied van religie, taal en geschiedenis bijvoorbeeld). We zien overeenkomsten in de manier waarop respondenten Nederland en de Nederlandse samenleving percipiëren (hoofdstuk 3) en in de percepties rond sociaal-culturele verschillen tussen Nederland en het land van herkomst (hoofdstuk 4). Ook ten aanzien van ervaringen met uitsluitingen en discriminatie op werk en stage zien we overeenkomsten (hoofdstuk 3). De dubbelzinnige relatie die veel respondenten hebben met hun land van herkomst en de herkomstgroep komt ook sterk overeen (hoofdstuk 5), alsmede hun verblijfsintenties (hoofdstuk 6). We hebben er daarom bewust voor gekozen de percepties van Syrische en Eritrese statushouders niet gescheiden van elkaar te presenteren.

Percepties van statushouders op de mate waarin verblijf in Nederland hen veranderd heeft

Culturele opvattingen van statushouders lijken niet snel te veranderen. Respondenten geven veelal aan dat hun persoonlijke opvattingen niet veranderd zijn, die hadden ze al in het land van herkomst. Ze krijgen nu de kans om zich meer naar deze opvattingen te gedragen. Daar waar culturele waarden botsen, lijkt men in de meeste gevallen bereid te zijn zich in gedrag aan te passen. Pragmatische aanpassingen (bijvoorbeeld ten aanzien van religieuze uitingen) op werk of studie lijken regelmatig voor te komen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het dragen van religieuze uitingen onder de kleding, of het niet altijd vrij vragen op religieuze feestdagen die in Nederland niet gevierd worden.

Een deel van de respondenten geeft wel aan (deels) veranderd te zijn door hun verblijf in Nederland. De dominante manier van omgang hier met elkaar (je eigen mening meer laten horen, een meer georganiseerd leven leiden of reëlere plannen maken) is door deze respondenten deels overgenomen. De belangrijkste gepercipieerde veranderingen betreffen de ruimere mogelijkheden in Nederland om zelfstandige, individuele keuzes te maken. Een aantal ervaart dat als positief, maar een enkeling is daarover minder positief.

De meer individualistische Nederlandse cultuur heeft er volgens sommige respondenten voor gezorgd dat ze zich zelfstandiger zijn gaan gedragen. Voorbeelden hiervan zijn op tijd komen voor afspraken (iets wat men in het land van herkomst niet altijd deed), meer van zichzelf laten zien (bijvoorbeeld aan collega's vertellen wat men in het afgelopen weekend heeft gedaan), of een minder afwachtende houding aannemen (jenzelf beter verkopen of persoonlijke ambities expliciet benoemen). Respondenten geven aan dat hun persoonlijkheid niet zozeer veranderd is, maar dat men die door de veranderende omstandigheden meer kan tonen en zich daarnaar gedraagt.

De impact van gepercipieerde cultuurverschillen op de netwerken, identificatie en het toekomstperspectief van de statushouders in Nederland

Statushouders die zich prettig voelen in de Nederlandse context en die gebruik willen maken van de mogelijkheden die hier zijn, lijken een meer individuele kijk op het leven te

hebben, met de daarbij horende individuele keuzevrijheid ten aanzien van hun netwerk en verbondenheid (gematigde assimilatie). Verschillende vrouwelijke respondenten geven tijdens het interview expliciet, andere tussen de regels door, aan dat vrouwen in Nederland meer sociale vrijheid hebben dan in Syrië of Eritrea (dat geldt met name voor de vrouwen die van het platteland afkomstig zijn). En ze laten merken gebruik te willen maken van de nieuwe mogelijkheden die Nederland hun biedt. Sommige vrouwen botsen daarbij met hun man of ouders, andere vrouwen doen het meer in overleg. Respondenten, mannen en vrouwen, leggen hier een directe link tussen de rechten die vrouwen in Nederland hebben, de financiële onafhankelijkheid die vrouwen hier ervaren en de verschillende vormen van emancipatie onder vrouwelijke statushouders (in beide groepen). Tegelijkertijd zien we dat respondenten, zowel mannen als vrouwen, hierbij zoeken naar combinaties waarbij het collectieve karakter van de cultuur van de herkomstgroep niet volledig verloren gaat (gematigde integratie).

Ten aanzien van de sociale netwerken zien we dat respondenten die expliciet aangeven moeite te hebben met de directe en soms beledigende omgangsvormen, dit type contact uit de weg lijken te gaan. Respondenten die herhaaldelijk maar zonder succes proberen contact met Nederlanders te leggen, gaan daar na verloop van tijd ook toe over.

Er zijn weinig voorbeelden van antwoorden van statushouders waaruit blijkt dat gepercipieerde cultuurverschillen impact zouden hebben op de identificatie met, of verblijfsintentie in Nederland. Andere (meer structurele) factoren (zoals werk) en de mate van acceptatie spelen hierin volgens statushouders een belangrijkere rol. Een van de belangrijkste factoren inzake de verblijfsintenties lijken de kinderen te zijn. Kinderen die het land van herkomst slecht kennen en die geworteld zijn in Nederland, moet je volgens veel respondenten niet uit hun sociale omgeving weghalen.

Relatie tussen verschillende sociaal-culturele dimensies (sociaal, cultureel en emotioneel) / acculturatiestrategieën

Verschillende combinaties van posities in verschillende dimensies (sociaal, cultureel en emotioneel) zijn mogelijk. Een voorkeur voor meer contacten met Nederlanders kan bij de ene respondent bijvoorbeeld samengaan met een sterke (culturele) verbondenheid met de herkomstgroep en de wens om in Nederland te blijven. Bij de andere respondent kan een groot sociaal netwerk en sterke oriëntatie op Nederlanders en Nederland juist samengaan met een sterke wens om ooit weer terug te keren naar het land van herkomst. Bovendien kan de ene respondent bepaalde culturele posities (orthodoxe religieuze houding) als een obstakel ervaren voor participatie in en verbondenheid met de Nederlandse samenleving, waar de andere respondent deze juist ziet als een voorwaarde voor een succesvolle integratie in de Nederlandse samenleving.

We zien voor een deel de keuzes (acculturatiestrategieën) terug die we in ander onderzoek tegenkwamen. Sommige statushouders richten hun aandacht meer op leden van de

herkomstgroep met wie ze een sterke verbondenheid voelen (gematigde separatie). De verklaringen die ze daarvoor gaven, hebben echter niet direct te maken met gepercipieerde cultuurverschillen. Ze zoeken emotionele steun en begrip om een traumatisch verleden te verwerken. We zien ook statushouders die juist een sterkere gerichtheid (sociaal en cultureel) op de Nederlandse samenleving laten zien (gematigde assimilatie). Hier lijkt de impact van gepercipieerde verschillen tussen Nederland en het land van herkomst het grootst, met name verschillen ten aanzien van de mogelijkheden voor individuen om persoonlijke keuzes te maken. Deze verschillen zijn deels sociaal-cultureel (ontbreken van sociale druk vanuit familie, andere dominante culturele opvatting ten aanzien van individuele keuzevrijheid), maar deels ook sociaal-economisch van aard. Dit lijkt een duidelijke impact te hebben op hun netwerken (ze zijn sterker gericht op sociale netwerken met Nederlanders), op hun verbondenheid met Nederland (deze is sterker en ze voelen zich meer thuis in Nederland) en op hun intentie om in Nederland te blijven (deze is toegenomen).

Bij bovenstaande ontwikkelingen is het belangrijk te blijven beseffen dat acculturatieprocessen intergenerationele processen zijn die decennia in beslag nemen. De respondenten in dit onderzoek zijn pas maximaal vijf jaar in Nederland. We richten ons hier dus op de eerste fase van dit proces.

Na migrantenoptimisme slaat bij sommige statushouders de twijfel toe of ze echt geaccepteerd zullen worden als Nederlander

Na een positieve start in Nederland waarbij Syrische en Eritrese statushouders zich welkom en geaccepteerd voelen, in sommige onderzoeken ook wel geduid als migrantenoptimisme (Van der Linden en Dagevos 2019; Dagevos 2020), blijken er op den duur meer obstakels dan gedacht. Naast goede toegang tot werk en het beheersen van de taal, vinden statushouders het lastig om voorbij oppervlakkig contact te komen met Nederlanders en echte relaties op te bouwen. Daarnaast worden er op bepaalde punten (rol van de vrouw, religie en acceptatie van homoseksualiteit, zie hoofdstuk 4) verschillen gepercipieerd tussen de Nederlandse cultuur en die in het land van herkomst. Verbondenheid met en je thuis voelen in Nederland lijkt voor menigeen een proces te zijn dat veel meer tijd kost dan men aanvankelijk dacht. Door het achterblijven van sterke (of diepe) sociale contacten raken sommigen ontmoedigd, voelen ze zich minder welkom en geaccepteerd en wordt hun verbondenheid met Nederland(ers) kleiner. Dat geeft sommige statushouders minder vertrouwen dat zij, evenals hun kinderen, ooit echt geaccepteerd worden in Nederland. Dit gebrek aan vertrouwen kan op langere termijn een sterke verbondenheid met Nederland in de weg te zitten en kan ervoor zorgen dat men zich meer afsluit van de Nederlandse samenleving en men zich – bewust en onbewust – meer op de herkomstgroep zal richten (met als risico het ontstaan van geïsoleerde gemeenschappen die op relatief grote afstand staan van de Nederlandse samenleving).

Voor een deel spelen hier ook sociaal-culturele aspecten een rol. Ten aanzien van sociale omgangsvormen, maar bijvoorbeeld ook ten aanzien van culturele opvattingen over de rol van de vrouw in de samenleving, interpreteren en beoordelen statushouders de Nederlandse cultuur vanuit de cultuur en samenleving die ze kennen en waaruit zijzelf afkomstig zijn als verschillend. De tegenstelling tussen de wij-cultuur in Syrië en Eritrea en de westerse ik-cultuur in Nederland blijkt verschillende verschijningsvormen te kennen. De kennismaking met die zogenaamde ik-cultuur zorgt voor positieve reacties als het gaat om de persoonlijke vrijheid die men hier in Nederland geniet en de mate waarin men hier de mogelijkheid krijgt om zich individueel te ontwikkelen. Maar het kan tegelijkertijd ook het gevoel geven buitengesloten te worden, onbeschoft behandeld te worden. Sommige respondenten wijzen bovendien een individualistische levenshouding af. Voor hen is het onderdeel uitmaken van een hechte (religieuze) gemeenschap belangrijk en iets dat gekoesterd moet worden.

De nadruk die statushouders in deze studie leggen op de tweezijdige aspecten van hun sociaal-culturele integratie brengt belangrijke implicaties met zich mee voor de discussies over de zorg met betrekking tot het ontstaan en het mogelijke gevaar van geïsoleerde gemeenschappen. Het onderstreept dat de sleutel voor het wegnemen van deze zorg niet eenzijdig afhangt van de aanpassing (sociaal, cultureel en emotioneel) van statushouders. Integratie is een relationeel proces, dat te vergelijken is met het ritsen op de snelweg. Je geeft elkaar ruimte om vervolgens gezamenlijk door te kunnen rijden. Het hangt evenzeer samen met of en hoe de Nederlandse samenleving hun openingen en mogelijkheden biedt om te participeren, hier een eigenstandige positie te verwerven en om een zekere mate van verbondenheid met de Nederlandse samenleving te ontwikkelen, voor de statushouders zelf maar evenzeer voor hun kinderen.

1 Kwalitatief onderzoek naar de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders in Nederland

Floris Vermeulen, Jan-Jaap van Eerten, Ileen Verbeek en Larissa van Es

1.1 Introductie

Dit is een kwalitatief onderzoek naar de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders dat verdere verdieping biedt in het project cohortstudie asielzoekers en statushouders van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) en het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM). De cohortstudie heeft als doel de situatie van personen die sinds 2014 een verblijfsstatus in Nederland hebben gekregen in kaart te brengen. Door middel van registerdata en surveyvragen zijn de positie, de opvattingen en denkbeelden van met name Syrische statushouders in de afgelopen jaren intensief onderzocht.¹ Het project cohortstudie bestaat ook uit een aantal kwalitatieve verdiepende studies. De eerste kwalitatieve studie is gedaan onder Eritrese statushouders en richtte zich op de vlucht en het dagelijks leven in Nederland (Sterckx en Fessehazion 2018). De tweede studie betrof de ervaringen van Syrische statushouders met het Nederlandse participatiebeleid (Van Liempt en Staring 2020). Dit is de derde verdiepende studie en deze richt zich op de sociaal-culturele positie van zowel Syrische als Eritrese statushouders. Aanleiding voor dit derde onderzoek zijn posities en opvattingen over sociaal-culturele thema's (omgangsvormen, culturele en religieuze opvattingen of identificatie met Nederland) die voortkwamen uit kwantitatieve studies en die deels afwijken van de Nederlandse dominante norm. In het politieke en publieke debat bestaat soms de indruk dat deze verschillen kunnen leiden tot parallelle samenlevingen met geïsoleerde gemeenschappen. In dit onderzoek kijken we naar de percepties van de statushouders over wat voor hen de betekenis is van de gepercipieerde culturele verschillen met Nederland. Een belangrijke vraag daarbij is welke indruk zij van Nederland hebben. Wat vinden zij typisch Nederlands en hoe waarderen ze dat? Hoe verhoudt zich dat met het land waar zij vandaan komen? Daarnaast kijken we naar de verbondenheid met het land van herkomst of de herkomstsgroep en met Nederland. Ten slotte zijn we geïnteresseerd in de impact van de gepercipieerde cultuurverschillen op de netwerken, identificatie en het toekomstperspectief van statushouders in Nederland.

De kwalitatieve studies zijn een belangrijke aanvulling op de kwantitatieve studies, omdat we te maken hebben met complexe, gelaagde en dynamische processen, die niet altijd

¹ Zie voor een overzicht van de meest recente gegevens <https://digitaal.scp.nl/syrische-statushouders-op-weg-in-nederland/>.

makkelijk te vangen zijn met algemene surveyvragen. Dat geldt in het bijzonder voor sociaal-culturele kwesties/afstand, waar het minder om objectieve verschillen gaat (etnisch, cultureel en religieus) dan om percepties en wederzijdse normatieve evaluaties van wat als anders wordt gedefinieerd, en de mogelijke gevolgen daarvan (Penninx en Garcés-Mascreñas 2016: 15). Bestaand onderzoek laat zien dat het cruciaal is het perspectief van migranten zelf mee te nemen in de analyses over sociaal-culturele kwesties. Niet iedereen past in het plaatje van de zogenaamde eigen groep of gemeenschap, met haar specifieke culturele achtergrond. De gerichtheid en de manier waarop iemand zijn eigen identiteit construeert, is veelal een gelaagd en complex proces waarbij allerlei factoren (opleiding, regionale afkomst, gender, migratiegeschiedenis) belangrijk kunnen zijn (Ryan 2011; Van Heelsum 2017). Wanneer is het bijvoorbeeld relevant of je je Syriër, Eritreeër en/of Nederlander voelt, en wanneer gaan deze eendimensionale identificaties voorbij aan de complexiteit van het individu?

1.2 Sociaal-culturele posities, acculturatie en acculturatiestrategieën

Ten aanzien van de positie van migranten wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen de structurele domeinen van integratie (arbeidsmarkt, onderwijs, huisvesting, gezondheid) en het sociaal-culturele domein (de netwerken, culturele uitingen en opvattingen en vormen van identificatie). In dit rapport richten we ons op dat laatste. We zijn met name geïnteresseerd in de vraag wat er gebeurt als mensen met verschillende culturele opvattingen met elkaar in contact komen; statushouders en mensen die hier wonen (met en zonder migratieachtergrond). Recent gearriveerde migranten leren de nieuwe samenleving in eerste instantie voornamelijk kennen door de contacten die ze leggen en door hun indrukken te vergelijken met de samenleving die zij kennen (de samenleving die ze verlaten hebben). Het contact tussen nieuwkomers en mensen die hier al wonen zorgt er onder andere voor dat nieuwe sociale netwerken ontstaan en dat culturele percepties en patronen aan beide kanten kunnen veranderen. Dit proces wordt ook wel acculturatie genoemd (Berry 1997, 2006). Tegelijkertijd kan dit contact er ook voor zorgen dat men op een andere manier naar de eigen cultuur en gemeenschap gaat kijken. Maar hoe werkt dat? Wat zijn de indrukken en ervaringen die statushouders van Nederlanders hebben? In hoeverre beïnvloeden die ervaringen het ontstaan en ontwikkelen van nieuwe sociale netwerken? Welke culturele verschillen en overeenkomsten percipiëren statushouders ten aanzien van de Nederlandse cultuur en de cultuur waarin ze zijn opgegroeid? Wat verandert er in bepaalde opvattingen (en in welke mate) en wat niet? En welke impact heeft dat op de andere dimensies van hun sociaal-culturele positie?

Acculturatieprocessen zijn intergenerationele processen die decennia in beslag kunnen nemen. De doelgroep van dit onderzoek is pas maximaal vijf jaar in Nederland, waarvan het merendeel korter. We richten ons hier dus op de allereerste fase van dit proces. Daadwerkelijke veranderingen kunnen door ons in dit onderzoek niet worden vastgesteld. Wat we wel kunnen doen, is de percepties beschrijven van statushouders en nagaan in hoeverre

zij van mening zijn dat hun verblijf hier hen veranderd heeft. En als ze voelen dat ze veranderd zijn, hoe dan en op welke onderdelen? Dit kan zicht bieden op beginnende verandingsprocessen die op termijn van belang zijn voor de manier waarop statushouders en hun kinderen zich hier vestigen.

Keuzes die migranten, al dan niet gedwongen en bewust, maken in hun nieuwe omgeving ten aanzien van de samenstelling van hun sociale netwerken en het belang dat zij hechten aan het behouden van bepaalde culturele percepties en patronen, worden acculturatie-strategieën genoemd. De literatuur onderscheidt over het algemeen vier typen: assimilatie, integratie, segregatie en marginalisatie (Berry 1997, 2006; Phillimore 2011). De gerichtheid (sociaal en cultureel) op de herkomstgroep aan de ene kant en de ontvangende samenleving aan de andere kant zijn hierbij de onderscheidende factoren. Zo richt de migrant zich bij assimilatie sociaal en cultureel op de ontvangende samenleving. Bij segregatie richt men zich sociaal en cultureel op de herkomstgroep. Bij integratie is men zowel op de herkomstgroep als op de ontvangende samenleving georiënteerd. En bij marginalisatie trekt men zich terug en is er geen sprake van oriëntatie op de ontvangende samenleving of de herkomstgroep.

In het kwantitatieve onderzoek naar de sociaal-culturele positie van Syrische statushouders identificeerde het SCP drie typen sociaal-culturele posities die deels gerelateerd kunnen worden aan drie van de vier bovenstaande strategieën: gematigde separatie, gematigde integratie en gematigde assimilatie (Dagevos et al. 2019). 40% van de Syrische statushouders valt onder het type gematigde integratie. Syriërs in deze groep zijn op sociaal, emotioneel en cultureel vlak ingebed in zowel de Syrische groep als de ontvangende samenleving. Zij hebben relatief veel contact met zowel Syriërs als autochtone Nederlanders en andere migranten. Iets meer dan een derde (36%) valt onder het type gematigde separatie: zij onderhouden over het algemeen sterkere sociale en emotionele bindingen met de herkomstgroep en hebben een relatief conservatieve waardeoriëntatie. Bijna een kwart (24%) valt binnen het type gematigde assimilatie. Syriërs binnen dit type onderhouden een relatief sterke sociale en emotionele binding met de Nederlandse samenleving, en hun waardeoriëntatie is progressiever dan die van het type gematigde separatie en gematigde integratie.

Wat zeggen deze cijfers precies over de sociaal-culturele positie waarin statushouders zich momenteel bevinden? Hoe brengen statushouders de netwerken, opvattingen en keuzes zelf onder woorden? Met andere woorden: hoe gaan zij om met de verschillen die zij percipiëren tussen de manier waarop men in Nederland over het algemeen met elkaar omgaat en met de dominante culturele normen ten aanzien van bijvoorbeeld gender en/of homoseksualiteit? En in hoeverre heeft dat een impact op de keuzes die ze vervolgens maken ten aanzien van hun netwerken in Nederland, de verbondenheid met Nederland of hun toekomst hier?

Het is te vroeg in het vestigingsproces van de statushouders om uitspraken te kunnen doen over hun acculturatiestrategieën. Wel vormt de theorie over acculturatiestrategieën, zoals ontwikkeld door Berry, het referentiekader waartegen we de antwoorden van de statushouders in dit onderzoek evalueren. Hun huidige percepties, attitudes en denkbeelden beïnvloeden namelijk hun keuzes, de contacten die ze aangaan en ook de manier waarop andere inwoners van Nederland op hen reageren. Dat heeft weer gevolgen voor hun wensen en mogelijkheden om te participeren in de Nederlandse maatschappij. Participatie wordt ruim opgevat in dit onderzoek. Het betreft participatie in alle domeinen van de Nederlandse samenleving.

1.3 Gerichtheid op de herkomstgroep: risico's bij geïsoleerde migrantengemeenschappen

In het publieke en politieke debat is de afgelopen jaren veel aandacht geweest voor het ontstaan en het gevaar van geïsoleerde migrantengemeenschappen. Dit is een proces dat sterke sociaal-culturele elementen heeft. Verschillende vragen en zorgen zijn hierbij door politiek en wetenschap geformuleerd. Met betrekking tot de sociale netwerken is de zorg dat het terugtrekken in de eigen groep leidt tot beperkte en homogene netwerken, die bijvoorbeeld voor het vinden van een stageplek of baan weinig relevante contacten of informatie bieden (Portes 1998; Lancee 2012; Ryan et al. 2015; Vermeulen en Keskiner 2017). Culturele posities hebben betrekking op de gedeelde waarden, tradities, gedragingen, voorkeuren of opvattingen van een groep. Isolatie zou ervoor kunnen zorgen dat de culturele posities van die groep steeds sterker van de bredere samenleving afwijken (Huijnk et al. 2015). Op de emotionele dimensie kan een sterkere identificatie met de eigen groep en verminderende identificatie met de rest van de samenleving ervoor zorgen dat men zich bijvoorbeeld afkeert van het politieke systeem en daarin niet (meer) participeert (Kranendonk et al. 2018).

Ten aanzien van deze discussies zijn een paar belangrijke opmerkingen te plaatsen, die we met behulp van dit beschrijvende kwalitatieve project verder kunnen onderzoeken. Ten eerste zijn isolatie en afsluiting niet altijd zelf gekozen, maar kunnen ze ook het resultaat zijn van uitsluitingsprocessen in de ontvangende samenleving (discriminatie of weinig mogelijkheden tot contact), of van ernstige persoonlijke problemen zoals trauma's en/of hieraan gekoppelde psychische problemen (zie bijvoorbeeld Dagevos et al. 2019 over psychische gezondheid onder Syrische statushouders en Pharos 2016 over Eritrese statushouders). Sociaal isolement heeft grote gevolgen voor het individuele welzijn en het maatschappelijke functioneren van mensen (Hortulanus et al. 2003) en dat geldt in het bijzonder voor vluchtelingen (Phillimore 2011). Het vertrekpunt van dit onderzoek is daarom juist om het relationele aspect van sociaal-culturele integratie te benadrukken (Klarenbeek 2018, 2019). Het betreft een wederzijdse kennismaking waarbij de houding van de Nederlanders die hier wonen van groot belang is voor de mogelijkheden die statushouders krijgen of percipiëren om contacten op te doen en Nederland te leren kennen. We onderzoeken in dit

rapport weliswaar alleen de meningen van statushouders, maar hebben specifieke aandacht voor de percepties van statushouders over de houding en reactie van Nederlanders.²

Ten tweede kan het richten op de eigen groep ook positieve effecten hebben op de positie van migranten. Er zijn in de geschiedenis allerlei voorbeelden te vinden van succesvolle collectieve emancipatieprocessen (Italianen en Ieren in de Verenigde Staten), die op korte termijn leidden tot een grotere gerichtheid op de groep, maar uiteindelijk juist leidden tot succesvolle integratie in de bredere samenleving en daarmee het verdwijnen van duidelijke groepsbanden en de gerichtheid op de groep (Alba en Nee 1997). In veel gevallen hebben immigrantengroepen, met name in het begin van het vestigingsproces, de eigen gemeenschap juist nodig om zich veilig te voelen en voor het vinden van hulp en middelen om te integreren (Schrover en Vermeulen 2005). Dat geldt in specifieke contexten en voor bepaalde domeinen zeker ook voor groepen vluchtelingen met een traumatisch (pre)migratiepatroon (Phillimore 2011). Zo weten we uit eerder onderzoek dat Eritrese statushouders het vaak moeilijk vinden om aansluiting te vinden bij de Nederlandse samenleving. Zij hebben vooral contacten met andere leden van de herkomstgroep. Door de taalbarrières en de ervaren afstandelijke houding van autochtone Nederlanders blijven contacten met anderen beperkt. Daarnaast is de overgang van de Eritrese wij-cultuur naar de Nederlandse individualistische cultuur voor velen van deze groep groot (Sterckx en Fessehazion 2018). In dit rapport hebben we specifieke aandacht voor de manieren waarop Eritrese statushouders die overgang onder woorden brengen en hoe zij daarmee omgaan.

Ten derde betreft het hier geen simpele causale verbanden tussen het sociaal-culturele domein en structurele domeinen van integratie. Zo heeft bijvoorbeeld het hebben van betaald werk (structurele domein) onder migranten in veel gevallen impact op het gevoel je hier thuis en verbonden te voelen (zie hoofdstuk 5). Maar het je identificeren met Nederland kan ook samengaan met meer contacten met Nederlanders, wat mogelijk weer helpt bij het vinden van betaald werk. Het is belangrijk die wederzijdse relaties te onderzoeken. Voor dit onderzoek betekent dit dat we geïnteresseerd zijn in de vraag hoe statushouders die wisselwerking zelf ervaren. Zien zij bijvoorbeeld bepaalde culturele of religieuze opvattingen als een obstakel, of juist als een middel tot contact en participatie in de Nederlandse samenleving? En waarom?

1.4 Onderzoeksvragen

In dit kwalitatieve onderzoek naar de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders die sinds 2014 in Nederland wonen, kijken we in eerste instantie naar de opvattingen van statushouders over de Nederlandse samenleving en cultuur, welke positieve en welke minder positieve kenmerken ze daaraan toeschrijven, en welke verschillen

² Zie bijvoorbeeld ook <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/nederlanders-zien-hem-als-model-migrant-maar-wat-betekent-dat-en-wil-hij-dat-wel-zijn-en-hoe-blijft-hij-dan-adnan~bffdfoaa/>.

en overeenkomsten zij zien tussen de Nederlandse cultuur en de cultuur van het land waar zij vandaan komen. Ten slotte zijn we geïnteresseerd in de vraag wat bovenstaande kenmerken en gepercipieerde verschillen betekenen voor de samenstelling van hun netwerken en voor de identificatie met dit land, inclusief de geneigdheid om in Nederland te blijven. Met andere woorden: hoe ziet het culturele kennismakingsproces volgens de statushouders (die wij gesproken hebben) eruit? Wat voor effecten zien zij ten aanzien van andere dimensies in het sociaal-culturele domein en welke betekenis geven zij daaraan?

Eerder kwantitatief onderzoek (Damen en Huijnk 2019) liet zien welke sociaal-culturele posities Syrische statushouders innemen. In dit kwalitatieve onderzoek gebruiken we een vergelijkbare benadering en conceptualisering (zie hoofdstuk 2). Alleen richten we ons hier specifiek op de manier waarop Syrische en Eritrese statushouders zelf een interpretatie geven aan de Nederlandse cultuur, op de eventuele afstand die zij op sommige onderdelen ervaren en op de verbinding die zij daar al dan niet mee voelen.

Concreet onderzoeken en beantwoorden wij in dit onderzoek de volgende vragen:

- Wat vinden statushouders typerende kenmerken van de Nederlandse cultuur?
- Welke kenmerken worden positief en welke negatief gewaardeerd?
- Wat vinden statushouders typerende kenmerken van de cultuur van de herkomstgroep (wat is hun perceptie en wat is hun definitie/categorisering van die groep)?
- In hoeverre vinden statushouders dat de kenmerken van de Nederlandse cultuur verschillen/overeenkomen met kenmerken van de cultuur van het herkomstland of de herkomstgroep?
- In hoeverre voelen statushouders zich verbonden met de herkomstgroep en/of Nederland?
- In hoeverre zijn statushouders veranderd (of hebben ze het gevoel dat ze veranderd zijn) in de korte tijd dat ze in Nederland verblijven?
- Wat is de betekenis voor statushouders van de culturele verschillen tussen Nederland en het land van herkomst, en wat is de impact hiervan op de netwerken, identificatie en het toekomstperspectief van statushouders in Nederland?

1.5 Opzet van het onderzoek

In deze studie is gebruikgemaakt van kwalitatieve onderzoeksmethoden. Er zijn diepte-interviews en focusgroepgesprekken gehouden met Syrische en Eritrese statushouders. Ook is er een korte online vragenlijst met open vragen uitgezet. In de komende paragrafen worden de onderzoeksmethoden kort toegelicht.

1.5.1 Voorbereidende gesprekken

Ter voorbereiding op het onderzoek is gesproken met vier personen van Syrische en Eritrese herkomst die zich de afgelopen jaren in Nederland hebben ingezet voor statushouders. Dit ter oriëntatie op de thematiek en om mogelijke aanknopingspunten op te

halen voor de topic- en vragenlijsten. Ook hielpen de sleutelfiguren om de onderzoeksvragen te concretiseren over de grenzen van taal en cultuur heen. Zo werd er aandacht besteed aan de woorden die gebruikt worden in het Arabisch en Tigrinya om bepaalde begrippen, bijvoorbeeld het begrip cultuur, aan te duiden en welke connotaties hieraan verbonden zijn. Deze input is ook van belang geweest bij het instrueren van de vertalers en interviewers/gespreksleiders in de opvolgende fases.

In de voorbereidende fase zijn ook vier interviews gehouden met experts die betrokken zijn bij de doelgroep, en in de afgelopen jaren actief geweest zijn op het gebied van de culturele en sociale integratie van statushouders. Doel van deze interviews was (1) nader inzicht te verschaffen in wat er al bekend is over wat het betekent om een nieuw leven in Nederland op te bouwen en (2) welke aspecten hierbij nog onderbelicht zijn gebleven. Deze inzichten werden onder andere ingezet bij het opstellen van de topic- en vragenlijsten. Aan de experts is onder andere gevraagd: (1) wat de zaken zijn waar ze zelf tegenaan lopen in hun projecten met betrekking tot de sociale, culturele en emotionele dimensies, (2) wat hun opvalt waar statushouders in relatie tot de Nederlandse cultuur mee worstelen of juist enthousiast over zijn, en (3) wat dit betekent voor de samenstelling van de netwerken van statushouders en identificatie met dit land, inclusief de geneigdheid om in Nederland te blijven.

1.5.2 Interviews en dagelijkse opdrachten

Dit onderzoek is beschrijvend van aard en biedt zicht op de wereld achter de cijfers over de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders die sinds 2014 in Nederland zijn komen wonen. Net als bij eerder onderzoek is ook dit onderzoek gebaseerd op een beperkt aantal interviews met statushouders, die samen geen representatieve afspiegeling vormen van de groep als geheel. In de eerste fase van het onderzoek zijn in totaal vijftien statushouders gesproken voor een diepte-interview. Hun is voorafgaand aan het interview gevraagd om aan de hand van dagelijkse opdrachten elementen van hun leven in Nederland vast te leggen. Voor hun deelname aan het interview en de dagelijkse opdrachten ontvingen de deelnemers een waardebon.

Werving en selectie van respondenten

De respondenten voor de interviews en de dagelijkse opdrachten zijn op verschillende manieren geworven: via sociale media en bij organisaties die werken met de doelgroepen is een oproep gedaan aan Syrische en Eritrese statushouders om zich aan te melden voor het onderzoek. Onderzoekers hebben ook hun eigen netwerk ingezet. Ten behoeve van de werving is er in het Nederlands, Engels, Arabisch en Tigrinya gecommuniceerd. Om de online wervingsboodschap toegankelijk te maken, is er met personen uit beide herkomstgroepen een online campagnevideo gemaakt die in het Arabisch en Tigrinya is ondertiteld. Geïnteresseerden in de deelname aan het onderzoek is naar enkele achtergrondkenmerken gevraagd, onder andere via een online aanmeldformulier. Ook is gevraagd of deelnemers

eventueel geïnteresseerd zouden zijn in deelname aan, of het invullen van de online vragenlijst in latere fasen van het onderzoek.

Bij de werving en selectie van deelnemers voor de interviews en de dagelijkse opdrachten is rekening gehouden met diverse achtergrondkenmerken, waaronder leeftijd, gender, woonplaats, religie en opleidingsniveau. Deze kenmerken zijn meegenomen om te zorgen voor een zo divers mogelijke groep respondenten. Tabel 1.1. toont een overzicht van de respondenten met enkele van de belangrijkste achtergrondkenmerken. Deze tabel laat zien dat we met acht mannen gesproken hebben (vijf Syriërs en drie Eritreeërs) en zeven vrouwen (vier Syriërs en drie Eritreeërs). De leeftijdscategorieën variëren van 20-30 jaar tot 55-plus. Zeven Syrische respondenten geven aan gelovige moslims te zijn (soennitisch), één Syrische respondent is christelijk en één is niet-gelovig. De Eritrese respondenten behoren tot de etnische groep van de Tigrinya en zijn Eritrees-orthodox qua geloof. Hoewel via werving langs organisaties en het eigen netwerk is getracht ook lager-opgeleiden voor het onderzoek uit te nodigen, zijn mensen met een lager opleidingsniveau ondervertegenwoordigd in de uiteindelijke groep statushouders die we geïnterviewd hebben. (Middel)hoogopgeleiden waren eerder geneigd om zich op te geven voor het onderzoek, wat mede te maken kan hebben gehad met de wervingsstrategie die deels een online karakter had.

De oververtegenwoordiging van hogeropgeleiden heeft implicaties voor onze resultaten. Studies onder Syrische statushouders laten zien dat het opleidingsniveau van invloed is op hun sociaal-culturele positie in Nederland. Hogeropgeleide statushouders laten over het algemeen een grotere gerichtheid op de Nederlandse samenleving zien en hebben eerder progressieve culturele opvattingen. Het percentage hogeropgeleiden is significant hoger (38%) bij de groep gematigde assimilatie ten opzichte van de groep gematigde integratie of separatie (beide 27%) (Damen en Huijnk 2019: 153). We kunnen dus verwachten dat de respondenten die wij geïnterviewd hebben een grotere gerichtheid op de Nederlandse samenleving zullen vertonen dan gemiddeld onder de groep Syrische en Eritrese statushouders het geval is.

Tabel 1.1

Overzicht respondenten interview

respon- dentnr.	soort deelname	gender	land van her- komst	geloof	leeftijds- categorie	opleidings- niveau (gevolgd)	grootteklasse woonplaats (aantal inwoners)	woon- provincie
1	dagboek en interview	man	Syrië	christen	35-49	hbo	minder dan 25.000	Gelderland
2	dagboek en interview	man	Syrië	moslim	35-49	mbo	100.000 - 250.000	Zuid-Holland
3	dagboek en interview	man	Syrië	moslim	18-34	mbo	25.000 - 50.000	Limburg
4	dagboek en interview	man	Syrië	moslim	18-34	mbo	meer dan 250.000 (G4)	Utrecht
5	alleen dagboek	man	Syrië	niet gelovig	50+	universiteit	25.000 - 50.000	Flevoland
6	dagboek en interview	vrouw	Syrië	moslim	18-34	mbo	50.000 - 100.000	Utrecht
7	dagboek en interview	vrouw	Syrië	moslim	35-49	universiteit	50.000 - 100.000	Zuid-Holland
8	dagboek en interview	vrouw	Syrië	moslim	50+	hbo	100.000 - 250.000	Gelderland
9	dagboek en interview	vrouw	Syrië	moslim	35-49	hbo	meer dan 250.000 (G4)	Zuid-Holland
10	dagboek en interview	man	Eritrea	christen	18-34	hbo	50.000 - 100.000	Overijssel
11	dagboek en interview	man	Eritrea	christen	35-49	hbo	meer dan 250.000 (G4)	Zuid-Holland
12	alleen dagboek	man	Eritrea	christen	18-34	universiteit	100.000 - 250.000	Noord- Holland
13	dagboek en interview	vrouw	Eritrea	christen	18-34	mbo	100.000 - 250.000	Utrecht
14	dagboek en interview	vrouw	Eritrea	christen	35-49	geen onderwijs/ basisonderwijs	100.000 - 250.000	Gelderland
15	dagboek en interview	vrouw	Eritrea	christen	18-34	middelbare school	25.000 - 50.000	Gelderland
16	alleen interview	man	Eritrea	christen	18-34	universiteit	meer dan 250.000 (G4)	Noord- Holland
17	alleen interview	man	Syrië	niet gelovig	35-49	universiteit	minder dan 25.000	Gelderland

Zoals te zien is in tabel 1.1 hebben niet alle respondenten die zijn geselecteerd voor een interview ook de dagelijkse opdrachten gemaakt. Twee deelnemers aan de dagelijkse opdrachten zijn voorafgaand aan het interview uitgevallen. Daarom zijn er twee nieuwe deelnemers geselecteerd voor een diepte-interview. Om tijdsredenen is ervoor gekozen om deze nieuwe deelnemers niet alsnog de dagelijkse opdrachten te laten invullen.

Dagelijkse opdrachten

Aan de geïnterviewden is tussen 16 en 22 december 2019 elke dag een opdracht voorgelegd die ze op een online platform konden uitvoeren. Zij konden deze opdrachten lezen en beantwoorden in het Nederlands, Arabisch, Tigrinya, Engels of een mix van deze talen.

In de meeste gevallen werd de respondenten gevraagd om iets te beschrijven. In sommige gevallen werd daarbij verzocht om een illustratieve foto toe te voegen. De opdracht bij dag twee was bijvoorbeeld: 'Toen je pas in Nederland was, welke mensen, spullen, plekken of gebeurtenissen zijn belangrijk geweest?' En op dag vijf kregen ze de vraag: 'Wat vind je typisch voor de Nederlandse cultuur?', waarbij hen werd verzocht een foto te maken van iets dat ze typisch Nederlands vinden. Enkele van de foto's zijn ter illustratie opgenomen in deze rapportage.

De dagelijkse opdrachten zijn om verschillende redenen als methode ingezet:

- Het zo open mogelijk insteken van het onderzoek en respondenten zelf met verhalen en voorbeelden te laten komen. Door middel van de opdrachten kon een eerste inzicht verkregen worden in het dagelijks leven van de respondenten, zonder dat een interviewer invloed uitoefende door zijn of haar aanwezigheid op de interpretatie van bepaalde onderwerpen of vragen.
- Het leveren van input voor de topiclijst voor de interviews en de online vragenlijst.
- De respondenten kennis te laten maken met de onderwerpen en thematiek van het onderzoek. Voor de meeste respondenten zat er ongeveer vijf tot zes weken tussen het maken van de opdrachten en het deelnemen aan het diepte-interview. Op deze wijze had de respondent tijd om bewust of onbewust na te denken over zaken die al aan bod zijn gekomen tijdens de dagboekweek, en kon hier mogelijk makkelijker verder over worden gesproken tijdens de interviews.

Afname van diepte-interviews

In de periode van 23 januari tot 19 februari 2020 zijn de diepte-interviews afgenomen met de vijftien respondenten. De interviews waren semigestructureerd van aard. De interviews zijn afgenomen aan de hand van een vooraf opgestelde topiclijst. Deze topiclijst is samengesteld op basis van de belangrijkste elementen van de sociale (netwerken), culturele (opvattingen overeenkomsten/verschillen Nederland en land van herkomst) en emotionele (mate van verbondenheid/thuis voelen) dimensies van de sociaal-culturele positie van statushouders. De topiclijst liet genoeg ruimte om in te gaan op onvoorziene onderwerpen.

De interviews zijn afgenomen door een team van mannelijke en vrouwelijke onderzoekers. Twee meertalige interviewers van Labyrinth hielpen bij de afname van de interviews. Eén van deze interviewers was van Syrische en de ander van Eritrese afkomst. Voorafgaand aan de afname van de interviews hebben beide interviewers een training van de onderzoekers ontvangen, waarmee zij aanvullend zijn toegerust op het gebied van kwalitatieve gespreksmethoden en zijn ingevoerd in de thematiek van en de topiclijst voor het onderzoek.

Om de drempel tot deelname zo laag mogelijk te houden en respondenten op hun gemak te stellen, zijn de interviews afgenomen in de eigen omgeving van respondenten, op een voor hen vertrouwde plek en een door hen gewenst tijdstip. Interviews zijn deels bij respondenten thuis afgenomen en deels op een locatie buitenshuis, zoals een bibliotheek. Verder is aan vrouwelijke respondenten gevraagd of zij de voorkeur geven aan een interview door iemand van hetzelfde geslacht. Verwacht werd dat vrouwen zich comfortabeler zouden voelen om hun verhaal te delen met iemand van hetzelfde geslacht. Hoewel dit niet altijd specifiek werd verzocht, zijn vijf van de zeven interviews met vrouwelijke respondenten uitgevoerd door vrouwelijke onderzoekers. Tot slot is van tevoren met respondenten overlegd in welke taal zij het interview zouden willen en kunnen doen, om hun de gelegenheid te bieden hun verhaal te vertellen op een wijze die voor hen comfortabel is. Het merendeel van de interviews is in het Nederlands afgenomen. Eén interview is volledig in het Arabisch afgenomen, één interview volledig in het Tigrinya en één interview gedeeltelijk in het Engels.

1.5.3 Online vragenlijst

Aanvullend op de diepte-interviews is er tussen 29 januari en 16 februari 2020 een online vragenlijst uitgezet onder een grotere groep respondenten die zich hiervoor had aangemeld. Er is gekozen om een reeks open vragen voor te leggen aan de respondenten. De open vragen zijn opgesteld in lijn met de vragen van de dagelijkse opdrachten en de thematiek die werd behandeld in de diepte-interviews. Het doel van deze online vragen was om voor de belangrijkste thema's van de interviews en focusgroepen nog wat meer antwoorden te verzamelen, om op die manier mogelijke variëteit in antwoorden en percepties te vangen. Dit is op geen enkele manier een representatieve selectie van de doelgroep en kan dus ook niet gebruikt worden om algemene uitspraken te doen.

Om respondenten voor de online vragenlijst te vinden, zijn alle personen die zich voor het onderzoek hadden aangemeld via een e-mail uitgenodigd. Ook zijn leden van het onderzoekspanel van Labyrinth Panel met een Syrische en Eritrese achtergrond benaderd. Na de eerste week waarin deelname mogelijk was, is een tweede mail gestuurd. De online vragenlijst is door 159 respondenten ingevuld. Daarvan hebben 112 respondenten de vragenlijst volledig ingevuld. En zijn 47 andere respondenten met de vragenlijst gestart en na de eerste of een opvolgende vraag afgehaakt. Hierdoor wisselt het aantal antwoorden per vraag.

Het percentage respondentent met een Syrische herkomst is met 87% een stuk hoger dan de 13% met een Eritrese herkomst. 21% van de respondentent is vrouw (30 van Syrische herkomst, 3 van Eritrese herkomst) en 79% van de respondentent is man (109 met Syrische herkomst, 17 met Eritrese herkomst). Meer dan de helft van de respondentent is hoog opgeleid (59%), gevolgd door 28% van de respondentent met een middelhoog opleidingsniveau en 13% met een laag opleidingsniveau. Van één respondent is het opleidingsniveau onbekend. De respondentent van de vragenlijst vertegenwoordigen samen alle provincies, maar komen met name uit Noord-Holland (49) en Zuid-Holland (33).

1.5.4 Focusgroepen

In de laatste fase van het onderzoek zijn er vier focusgroepen georganiseerd. Dit om de resultaten uit eerdere fasen verder te verdiepen, maar ook om door te praten over onderwerpen die tot dan toe minder uitgebreid aan de orde waren gekomen. De bedoeling was om deze gesprekken met focusgroepen op 16 maart 2020 te houden. Dit bleek niet mogelijk vanwege de coronamaatregelen die zijn aangekondigd op 15 maart 2020. Dit heeft geleid tot een uitstel van de gesprekken tot 22 en 23 juni 2020. Het uitstel is door de onderzoekers benut om de vergaarde data uit eerdere onderzoeksfasen nader te analyseren en de topiclijst voor de focusgroepgesprekken verder uit te werken.

De topiclijst voor de focusgroepen bouwt voort op de topiclijst voor de diepte-interviews. Het bestaat uit de volgende topics: sociale contacten en gepercipieerde cultuurverschillen, religie, verbondenheid met herkomstland/-groep en Nederland, aanpassing en toekomstplannen in Nederland.

Elke focusgroep bestond uit acht deelnemers. Groot genoeg om in voldoende diversiteit in meningen en ervaringen te voorzien, klein genoeg om de groep modereerbaar te houden en iedereen de ruimte te geven zijn inzichten te delen en op elkaar te reageren. De groepen zijn ingedeeld op basis van herkomstland en geslacht, wat resulteerde in een groep mannen en een groep vrouwen met een Syrische herkomst, en een groep mannen en een groep vrouwen met een Eritrese herkomst. Er is gekozen voor aparte mannen- en vrouwenfocusgroepen, omdat verwacht werd dat dit de openheid en interactie binnen het groepsgesprek zou bevorderen.

Deelnemers zijn geselecteerd uit de groep personen die zich eerder voor deelname aan het onderzoek had aangemeld en leden van het Labyrinth Panel die binnen de doelgroep vallen. Daarnaast is er aanvullend geworven met oog voor specifieke achtergrondkenmerken. Zo is er speciale aandacht uitgegaan naar de verdeling tussen deelnemers uit een grootste-delijke en niet-grootstedelijke omgeving. De eerder uitgevoerde onderzoeksonderdelen gaven aanleiding om de ervaringen van personen met een middelhoog opleidingsniveau en een religieuze achtergrond extra aandacht te geven in de werving. Potentiële respondentent zijn zowel via e-mail als telefonisch benaderd over hun deelname. Voor hun deelname aan het focusgroepgesprek ontvingen deelnemers een waardebon.

In tabel 1.2 is per groep een korte samenvatting van de uiteindelijke samenstelling van elke groep opgenomen. Belangrijk om hierbij op te merken is dat ook onder respondenten van de focusgroepen het percentage hogeropgeleiden hoog is. Relatief weinig lageropgeleiden waren bereid deel te nemen aan een van onze focusgroepen. Het relatief hoge opleidingsniveau zal invloed hebben op de sociaal-culturele positie van de respondenten (meer gericht op de Nederlandse samenleving en meer progressieve opvattingen dan gemiddeld onder Syrische en Eritrese statushouders).

Om interactie en uitwisseling te bevorderen zijn de focusgroepen gehouden in het Arabisch en Tigrinya. Elk groeps gesprek is begeleid door een gespreksleider met dezelfde herkomst en hetzelfde geslacht als de deelnemers. De gespreksleiders zijn in groepsverband getraind om ze in te voeren in het onderwerp van het onderzoek en de topiclijst. Ook was er tijdens de training aandacht voor gesprekstechnieken en het begeleiden van gesprekken over onderwerpen die gevoelig kunnen liggen.

Sommige onderwerpen die tijdens de interviews en focusgroepgesprekken aan de orde kwamen (bijvoorbeeld ervaringen met uitsluiting, culturele opvattingen over vrouwen en homoseksualiteit of gevoelens van verbondenheid met de herkomstgroep en Nederland) zijn gevoelige thema's, waarbij het niet ondenkbaar is dat sommige respondenten bij bepaalde vragen sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven. Het combineren en vergelijken van methodes (interviews en focusgroepgesprekken) waarbij er gebruikgemaakt is van interviewers en gespreksleiders met en zonder een Syrische/Eritrese achtergrond, alsmede het vergelijken van onze resultaten met de resultaten uit bestaande onderzoeken, geeft geen aanleiding te denken dat dit onze resultaten sterk beïnvloed heeft.

Tabel 1.2

Overzicht respondenten focusgroepen

gender	land van herkomst	geloof	leeftijdscategorie	opleidingsniveau (gevolgd)	grootteklasse woonplaats (aantal inwoners)	woonprovincie
vrouw	Syrië	druus	50+	universiteit	meer dan 250.000 (G4)	Zuid-Holland
vrouw	Syrië	moslim	18-34	hbo	meer dan 250.000 (G4)	Noord-Holland
vrouw	Syrië	christen	18-34	universiteit	25.000 tot 50.000	Zuid-Holland
vrouw	Syrië	moslim	18-34	universiteit	25.000 tot 50.000	Utrecht
vrouw	Syrië	moslim	35-49	middelbare school	minder dan 25.000	Gelderland
vrouw	Syrië	moslim	18-34	middelbare school	meer dan 250.000 (G4)	Zuid-Holland
vrouw	Syrië	moslim	18-34	hbo	minder dan 25.000	Utrecht
vrouw	Syrië	moslim	18-34	middelbare school	meer dan 250.000 (G4)	Noord-Holland
man	Syrië	christen	35-49	universiteit	meer dan 250.000 (G4)	Noord-Holland
man	Syrië	moslim	18-34	universiteit	meer dan 250.000 (G4)	Noord-Holland
man	Syrië	christen	18-34	universiteit	25.000 - 50.000	Zuid-Holland
man	Syrië	moslim	35-49	middelbare school	minder dan 25.000	Utrecht
man	Syrië	druus	50+	universiteit	meer dan 250.000 (G4)	Zuid-Holland
man	Syrië	moslim	35-49	geen onderwijs/basisonderwijs	minder dan 25.000	Utrecht
man	Syrië	moslim	50+	geen onderwijs/basisonderwijs	25.000 - 50.000	Utrecht
man	Syrië	moslim	35-49	mbo	minder dan 25.000	Zuid-Holland
vrouw	Eritrea	christen	18-34	geen onderwijs/basisonderwijs	25.000 - 50.000	Gelderland
vrouw	Eritrea	christen	18-34	mbo	meer dan 250.000 (G4)	Noord-Holland
vrouw	Eritrea	christen	18-34	mbo	meer dan 250.000 (G4)	Noord-Holland
vrouw	Eritrea	christen	35-49	geen onderwijs/basisonderwijs	25.000 - 50.000	Noord-Brabant
vrouw	Eritrea	christen	18-34	mbo	25.000 - 50.000	Noord-Brabant
vrouw	Eritrea	christen	18-34	universiteit	25.000 - 50.000	Noord-Brabant
vrouw	Eritrea	christen	18-34	mbo	minder dan 25.000	Utrecht
vrouw	Eritrea	christen	18-34	mbo	25.000 - 50.000	Utrecht

Tabel 1.2
(Vervolg)

gender	land van herkomst	geloof	leeftijdscategorie	opleidingsniveau (gevolgd)	grootteklasse woonplaats (aantal inwoners)	woonprovincie
man	Eritrea	christen	18-34	hbo	100.000 tot 250.000	Gelderland
man	Eritrea	christen	35-49	hbo	250.000 en meer (G4)	Noord-Holland
man	Eritrea	christen	18-34	mbo	50.000 tot 100.000	Limburg
man	Eritrea	christen	18-34	mbo	50.000 tot 100.000	Limburg
man	Eritrea	christen	35-49	universiteit	50.000 tot 100.000	Noord-Holland
man	Eritrea	christen	18-34	mbo	100.000 tot 250.000	Gelderland
man	Eritrea	christen	18-34	hbo	minder dan 25.000	Noord-Brabant
man	Eritrea	christen	35-49	universiteit	25.000 - 50.000	Noord-Brabant

1.5.5 Codering en analyse van interviews

Alle interviews en focusgroepgesprekken zijn met toestemming van de respondenten met een voicerecorder opgenomen. Hierna zijn deze woordelijk getranscribeerd en geanonimiseerd. Waar nodig zijn gesprekken vanuit het Arabisch of Tigrinya vertaald naar het Nederlands. Transcripties zijn vervolgens gecodeerd en geanalyseerd middels een vooraf ontworpen, thematisch gestructureerde codeboom, die is afgeleid van de topiclijst. Daarnaast is er open gecodeerd, maar dit is vanwege tijdsredenen slechts in beperkte mate gebeurd. Alle transcripties zijn gedoceerd en geanalyseerd met behulp van het softwareprogramma Nvivo.

In de volgende hoofdstukken wordt zowel uit interviews als focusgroepgesprekken geciteerd. Bij het citeren van uitspraken van respondenten wordt er in dit rapport schrijftaal aangehouden. In dit geval houdt dat in dat zinnen volledig zijn uitgeschreven en soms zijn verduidelijkt. Ook zijn er waar nodig interpuncties toegevoegd en grammaticale fouten gecorrigeerd.

2 Acculturatieprocessen, netwerken en de sociaal-culturele posities van statushouders: conceptualisering

2.1 Introductie

In dit conceptuele hoofdstuk beschrijven we de hoofdlijnen van de wetenschappelijke literatuur over acculturatie: de kennismaking en het eerste contact tussen migranten en de ontvangende samenleving en de daarmee samenhangende sociaal-culturele positie van migranten. Acculturatie heeft drie verschillende dimensies: een sociale, een culturele en een emotionele. Het betreft de sociale contacten tussen en binnen groepen, de interactie tussen culturele percepties van mensen uit verschillende landen en de ontwikkeling van gevoelens van (onderlinge) verbondenheid. Acculturatie is daarmee per definitie een relationeel proces (Klarenbeek 2018, 2019). In dit onderzoek richten we ons op de percepties en ervaringen van Syrische en Eritrese statushouders, met speciale aandacht voor hun percepties van en ervaringen met de houding, verwachtingen en openheid van mensen die in Nederland wonen (met en zonder een migratieachtergrond) en de Nederlandse instituties waarmee ze in aanraking komen.

De concepten die in dit hoofdstuk besproken worden, zijn niet direct bedoeld om getest te worden in de empirische hoofdstukken. Het vormt als het ware een raamwerk waarbinnen we de antwoorden, percepties en ervaringen van statushouders in de verschillende hoofdstukken kunnen begrijpen en interpreteren. Waar dat relevant is, zullen we in de empirische hoofdstukken wel verwijzen naar de inzichten uit de literatuur die in hoofdlijnen in dit hoofdstuk aan bod komen. We sluiten dit hoofdstuk af met een kort algemeen overzicht van wat we op dit moment (op basis van de bestaande kwantitatieve en kwalitatieve studies) al weten over de sociaal-culturele positie van statushouders. Dat geeft ons ook de mogelijkheid om specifieker aan te geven wat we in de empirische hoofdstukken zullen behandelen en wat de relevantie is van de concepten die in dit hoofdstuk worden besproken.

2.2 Kennismaking met de nieuwe samenleving en acculturatieprocessen van vluchtelingengroepen

Als gevolg van migratie komen groepen met verschillende culturele opvattingen met elkaar in contact. Die contacten, en de netwerken die daarbij ontstaan, kunnen ervoor zorgen dat culturele percepties veranderen (Berry 1997, 2006). Individuele migranten interpreteren en beoordelen hierbij hun nieuwe omgeving door die te vergelijken met de samenleving waar zij vandaan komen. Het is een complex en dynamisch proces waarbij het individuele en collectieve niveau elkaar continu beïnvloeden. Acculturatie is een langdurig proces dat generaties in beslag neemt (Alba en Nee 1997). Maar culturele repertoires veranderen ook al bij de eerste generatie, de daadwerkelijke migranten, doordat ze in contact komen met

de leden van de ontvangende samenleving. Die culturele veranderingen kunnen klein en subtiel zijn, maar zijn daarmee niet minder belangrijk. Sam (2006: 16) maakt hierbij het onderscheid tussen het bestuderen van het proces zelf – hoe culturele veranderingen tot stand komen (de contacten, ervaringen en interpretaties die daaraan ten grondslag liggen) – en de uitkomsten van dat proces (in hoeverre en bij welke elementen door de tijd heen veranderingen plaatsvinden). Wij richten ons in dit rapport op (de allereerste fase van) het proces, maar proberen een glimp op te vangen van de voorlopige ontwikkelingen van dat proces door te kijken naar percepties op individuele verandering.

In principe raakt acculturatie zowel de ontvangende samenleving als de nieuwkomers. De komst van de migranten leidt tot een proces van wederzijdse aanpassing en kennismaking waardoor een meer diverse samenleving met deels nieuwe culturele patronen ontstaat (Phillimore 2011). Berry (1997) ziet hierbij sterke machtsongelijkheid tussen de ‘dominante’ gevestigde groepen en ‘niet-dominante’ nieuwkomers. Hij stelt dat acculturatie uiteindelijk een aanpassingsproces is dat zich vooral voltrekt bij migrantengroepen. Gans (2007: 153) merkt daarbij op dat juist bij het acculturatieproces, in tegenstelling tot andere domeinen van integratie, migranten (en hun kinderen) grotendeels zelf bepalen in hoeverre zij willen veranderen (bijvoorbeeld in hun kledingstijl, eetgewoontes of culturele opvattingen ten aanzien van de rol van de vrouw). Het betreffen hierbij dus min of meer bewuste keuzes die gemaakt worden nadat migranten een beeld hebben gekregen van de dominant culturele patronen in de ontvangende samenleving en de mate waarin dat verschilt van de samenleving waaruit men afkomstig is.

Culturele veranderingen onder migranten ontwikkelen zich niet lineair. Op sommige elementen van het culturele patroon zijn veranderingen (en aanpassingen) voor migranten gemakkelijker te accepteren dan op andere elementen. Dat heeft onder andere te maken met het belang dat migranten hechten aan bepaalde onderdelen van hun cultuur, maar ook met de afstand die zij ervaren tot de ontvangende samenleving en de verwachtingen die er vanuit de ontvangende samenleving geformuleerd worden. Phillimore (2011: 580) maakt hier onderscheid tussen individueel en groepsniveau. Relevante individuele factoren die acculturatie kunnen beïnvloeden zijn leeftijd, geslacht, status, ervaren culturele afstand/vooroordelen en discriminatie. Op groepsniveau spelen zaken als de collectieve houding van de ‘dominanten’ ten opzichte van migranten een rol, maar ook de mate van steun die ze (kunnen) krijgen van de herkomstgroep en de bredere samenleving.

Luthra et al. (2018) stellen dat acculturatieprocessen alleen goed te begrijpen zijn als men serieus nadenkt over het feit dat elke immigrant tegelijkertijd ook een emigrant is. De oriëntatie op de ontvangende samenleving en de kennismaking met nieuwe culturele patronen vindt volgens hen altijd plaats op basis van een vergelijking met de samenleving die men verlaten heeft en de mensen (familie, vrienden) die men daar achtergelaten heeft; mensen met wie men vaak nog steeds veel contact heeft en een sterke verbondenheid voelt. Na de daadwerkelijke migratie begint elke nieuwkomer als vreemdeling met een

bepaalde achtergrond en komt men een reeks andere interne, vaak onzichtbare, maar vaak cruciale nieuwe grenzen tegen (sociale, culturele en emotionele). Migranten moeten die grenzen eerst leren kennen, beoordelen en vervolgens ermee om leren gaan.

In het geval van vluchtelingen betekent dit bovendien dat men een situatie van geweld, instabiliteit en onveiligheid heeft achtergelaten. Deze achtergrond zal in veel gevallen een sterke invloed hebben op hun acculturatieproces; de interpretaties, beslissingen en gedragingen die daar het gevolg van zijn (Phillimore 2011: 582). De traumatische ervaringen van vluchtelingen beïnvloeden in veel gevallen het vermogen om zich ergens te vestigen (sociaal, cultureel en emotioneel). Vluchtelingen kunnen soms moeite hebben vooruit te kijken en zich te richten op het ontwikkelen van een nieuw bestaan. Men heeft daarbij het idee continu opnieuw te moeten beginnen. Ager en Strang (2008) stellen dat vluchtelingen daar beter toe in staat zijn als ze zich meer thuis voelen in hun nieuwe omgeving (land, stad, buurt of straat). De belangrijkste voorwaarde voor het zich thuis voelen, is dat men de nieuwe omgeving als vreedzaam, veilig en stabiel beschouwt. Verblijfszekerheid, het al dan niet mogen blijven en beschikken over een (permanente)verblijfsvergunning, is cruciaal om een nieuw zelfstandig bestaan op te kunnen bouwen en eigen keuzes te kunnen maken. In die zin is het goed mogelijk dat het vluchtelingschap voor veel statushouders een grotere invloed heeft op de eerste fase van hun acculturatieproces dan het feit dat ze uit verschillende landen (Syrië of Eritrea) komen met onderling verschillende culturele kenmerken.

2.3 Acculturatiestrategieën: gerichtheid op de herkomstgroep of juist niet?

In de eerste fase van het acculturatieproces is er bij de meeste migranten een sterke gerichtheid op de herkomstgroep ten aanzien van de netwerken, het culturele waardepatroon en de verbondenheid. De groep zorgt in deze fase in veel gevallen voor een veilige omgeving, waar hulp gevonden kan worden (materieel en emotioneel) en waar men zich als het ware beschermd voelt tegen de onbekende en soms vijandige buitenwereld (Schrover en Vermeulen 2005; Ager en Strang 2008). De gerichtheid op de eigen groep hoeft niet altijd zelfgekozen te zijn, maar kan ook het resultaat zijn van de manier waarop de ontvangende samenleving omgaat met nieuwkomers. Acculturatie is immers relationeel. Uitsluiting, discriminatie of het gebrek aan bereidheid bij autochtonen om contacten aan te gaan met migranten kunnen belangrijke oorzaken zijn van de gerichtheid op de eigen groep, of dat de groep zich als groep gaat organiseren. Voor vluchtelingen geldt hier bijvoorbeeld dat zij door de overheid vaak langdurig in afgelegen grootschalige asielzoekerscentra zijn opgevangen (totdat over hun asielverzoek is beslist) en dat er vervolgens een zelfstandige woning in een gemeente voor hen beschikbaar is. Hierdoor kiezen zij niet waar en met wie zij wonen. Deze factoren kunnen er in sommige gevallen toe leiden dat vluchtelingen andere landgenoten opzoeken om op die manier een veilige omgeving te creëren.

Naast de mogelijke positieve effecten van de gerichtheid op de eigen gemeenschap, kan het in sommige gevallen ook een nadeel zijn voor nieuwkomers om zich af te sluiten in de eigen gemeenschap. Zo zijn homogene sociale netwerken in veel gevallen maar beperkt van nut als het gaat om relevante informatie over de nieuwe ontvangende samenleving, bijvoorbeeld voor het vinden van een stageplek of baan (Portes 1998; Ryan et al. 2015; Vermeulen en Keskiner 2017). De gerichtheid op de eigen groep kan er daarnaast voor zorgen dat de culturele oriëntaties van die groep voor langere tijd sterk van de bredere samenleving blijven afwijken (Huijnk et al. 2015). Wat betreft de emotionele dimensie kan een sterkere identificatie met de eigen groep en verminderende identificatie met de rest van de samenleving ervoor zorgen dat men zich bijvoorbeeld niet verbonden voelt met het politieke systeem en daarin niet meer participeert of zich er zelfs van afwendt (Kranendonk et al. 2018).

In eerder onderzoek van het SCP (Huijnk et al. 2015), deels gebaseerd op Berry (1997), worden vier verschillende manieren onderscheiden voor migranten om met cultuurverschillen, (onzichtbare) culturele grenzen en adaptatie om te gaan, zogenoemde acculturatiestrategieën. Verschillende posities op twee specifieke dimensies spelen daarbij een belangrijke rol. De eerste dimensie betreft de mate waarin migranten naar een groeps-eigen culturele identiteit streven (wel/niet ofwel collectieve/individuele acculturatie). De tweede dimensie betreft de vraag of men naar opname in de ontvangende samenleving streeft (wel/geen aanpassing), met name op sociaal gebied. De combinatie van beide dimensies resulteert in vier mogelijke acculturatiestrategieën: assimilatie (individuele aanpassing aan de ontvangende samenleving en geen groeps-eigen cultuur), integratie (zowel behoud van de collectieve cultuur als mede participatie in de ontvangende samenleving), separatie (richten op de eigen groep en zelfsegregatie) of marginalisering (individuele zelfuitsluiting).

De herkomstgroep of gemeenschap speelt in zowel de netwerken als het streven naar groepsidentiteit een belangrijke rol bij deze strategieën. Het is hierbij echter belangrijk op te merken dat sommige vluchtelingen de herkomstgroep juist als onveilig ervaren, omdat de conflictsituatie uit het land van herkomst doorspeelt in de gemeenschap in de ontvangende samenleving. Hierdoor kan een sterke gerichtheid op de eigen gemeenschap minder voor de hand liggen en zullen andere, meer individuele, acculturatiestrategieën waarschijnlijk domineren (assimilatie of marginalisering). Sam (2006: 19) geeft daarnaast aan dat migranten op verschillende momenten verschillende strategieën kunnen toepassen (soms zelfs tegelijkertijd). Deze strategieën kunnen worden gezien als fasen die een individu keer op keer kan doorlopen om zich te verhouden tot de nieuwe omgeving met (deels) andere normen en waarden en verwachtingen. Het is voor dit onderzoek vooral belangrijk om van vluchtelingen in hun eigen woorden te horen hoe het contact met Nederlanders tot stand komt, hoe zij dat ervaren en waarderen (inclusief hun verwachtingen), om vervolgens te horen welke obstakels zij ervaren en hoe ze daarmee omgaan (strategische element).

2.4 Drie dimensies van sociaal-culturele integratie en de onderlinge samenhang

Ten aanzien van de positie van migranten wordt een onderscheid gemaakt tussen de structurele domeinen van integratie (arbeidsmarkt, onderwijs, huisvesting, gezondheid) en het sociaal-culturele domein (de netwerken, culturele uitingen en opvattingen en vormen van identificatie) (Gordon 1964; Warner en Srole 1945; Alba en Nee 1997). Tegenwoordig kijkt de wetenschap in eerste instantie vooral naar de structurele domeinen van integratie, maar de klassieke migratietheoretici (Gordon 1964) hadden juist met name oog voor de sociaal-culturele posities van migranten (Alba en Nee 1997; Dagevos 2015; Huijnk et al. 2015).

Binnen het sociaal-culturele domein wordt vervolgens onderscheid gemaakt tussen de sociale, culturele en emotionele dimensie (Alba en Nee 1997; Portes en Zhou 1993; Verkuyten en Martinovic 2012). Het betreft hierbij (1) de sociale netwerken van migranten en de mate van sociale interactie tussen groepen, (2) het normen- en waardenpatroon van migranten en de mate waarin dat overeenkomt dan wel verschilt van dat van de ontvangende samenleving en (3) de mate waarin zij zich verbonden voelen met de ontvangende samenleving en de herkomstgroep. Dimensies van de sociaal-culturele positie hangen nauw met elkaar samen. De vorm en grootte van sociale netwerken houden verband met hoe men zich verbonden voelt met de herkomstgroep, welke opvattingen men erop nahoudt en hoe men naar Nederland en de wereld kijkt (Dagevos 2015). Veel studies richten zich daarom op de wederzijdse wisselwerking tussen de drie sociaal-culturele dimensies (Esser 2004) en andere, meer structurele, integratiedomeinen (arbeidsmarkt, onderwijs, gezondheid). Sociale contacten, waardeoriëntaties en emotionele bindingen kunnen bijvoorbeeld van doorslaggevend belang zijn bij belangrijke zaken voor vluchtelingen, zoals het verwerken van psychische problemen, het leren van de taal of het opdoen van kennis van het Nederlandse onderwijssysteem of de Nederlandse arbeidsmarkt (Miltenburg et al. 2019).

De relatie tussen domeinen, maar ook binnen domeinen (dus bijvoorbeeld tussen affectieve, sociale en culturele componenten), is evenwel een ingewikkelde kwestie. De richting van de relatie is vaak moeilijk vast te stellen omdat er in de praktijk vrijwel altijd sprake is van een wisselwerking tussen verschillende domeinen. Daarnaast kunnen er mengvormen bestaan en hoeven de posities op de drie dimensies niet dezelfde richting op te wijzen. In *Werelden van verschil* wordt hierover gezegd (Huijnk et al. 2015: 32):

Veel onderzoek wijst uit dat bijvoorbeeld gerichtheid op de eigen groep niet zonder meer een geringe identificatie met de ontvangende samenleving betekent. [...] Ook kan sprake zijn van gerichtheid op zowel de herkomstgroep als op autochtonen en de Nederlandse samenleving. [...] In de praktijk zijn er gradaties van afstand en zal de afstand van een groep tot de samenleving verschillen per dimensie. Het is dus niet alleen de vraag óf er groepen op afstand in Nederland bestaan, maar meer in welke mate en in welke verschijningsvormen die afstand zich openbaart.

In het wetenschappelijke, maar zeker ook in het publieke debat, bestaan allerlei veronderstellingen over de richting en de relatie tussen de domeinen. Zo gaat men vaak uit van een negatief verband tussen culturele verschillen en de integratie van leden van die migrantengroep in andere domeinen. Of van het feit dat sterke sociale netwerken binnen de eigen gemeenschap per definitie leiden tot een zwakkere identificatie met de ontvangende samenleving. In dit kwalitatieve onderzoek is het niet mogelijk verbanden tussen dimensies/domeinen en de richting daarvan vast te stellen. Wat we wel doen is van respondenten zelf horen hoe bij hen dimensies met elkaar verweven zijn (mengvormen van verschillende dimensies); hoe zij aankijken tegen, of woorden geven aan mogelijke cultuurverschillen en de gevolgen die dat volgens hen kan hebben voor hun dagelijkse leven in Nederland.

We beschrijven hier kort de belangrijkste verwachtingen uit de literatuur over de samenhang tussen de verschillende sociaal-culturele dimensies onderling (cultureel, sociaal en emotioneel), en waar relevant de samenhang hiervan met een aantal andere belangrijke structurele domeinen (arbeidsmarkt, onderwijs). Dat biedt in de empirische hoofdstukken de mogelijkheid om statushouders te laten reflecteren op deze (wederzijdse) relaties en te zien welke betekenis zij daaraan geven.

2.5 Culturele overeenkomsten/verschillen

De cultuur van een sociale groep bestaat uit de gemeenschappelijke waarden, voorkeuren, tradities of opvattingen die uit gedeelde socialisatieprocessen voortkomen (Wimmer en Soehl 2014; Huijnk et al. 2015). Overeenkomsten en verschillen in culturen van groepen zouden dus onderzocht kunnen worden door te kijken in hoeverre bepaalde opvattingen, voorkeuren, tradities en waardenoriëntaties van migranten verschillen van die van de meerderheid van de ontvangende samenleving. Ager en Strang (2008: 182) leggen sterk de nadruk op culturele verschillen en overeenkomsten voor ontwikkelingen van vluchtelingen in andere dimensies van integratie. Culturele overeenkomsten worden in de literatuur gezien als smeermiddel voor sociaal contact, en zorgen voor het gemakkelijker opbouwen en onderhouden van sociale netwerken. Dit bevordert identificatie en culturele beïnvloeding tussen groepen. Culturele verschillen zorgen daarentegen voor obstakels en voor minder netwerken tussen leden van verschillende groepen en vormen een belemmering voor de nationale identificatie (De Vroome et al. 2014) en voor de affectie die migranten voelen voor andere groepen in de ontvangende samenleving (Turner et al. 1987; Miltenburg et al. 2019).

In *Werelden van verschil* wordt verder gesteld (Huijnk et al. 2015: 32):

Zowel processen binnen de etnische gemeenschap als die binnen de wijdere samenleving zijn [...] van belang. Migrantengroepen kunnen zich distantiëren of afscheiden van de wijdere samenleving, maar kunnen ook door de 'ontvangende' samenleving op afstand worden gezet. Stigmatisering en discriminatie geven migranten het signaal dat ze niet gewenst zijn

en er niet bij horen. Dit kan ertoe bijdragen dat migranten zich (blijven) afwenden van de mainstreamsamenleving.

Wimmer en Soehl (2014) benadrukken dat culturele verschillen er in de meeste gevallen voor zorgen dat migrantengroepen eerder meer gediscrimineerd en buitengesloten worden, wat leidt tot verdere verwijdering, en vervolgens tot een sterkere gerichtheid op de groep en minder identificatie met de ontvangende samenleving. Zelfisolatie heeft dus niet per definitie te maken met de onwelwillendheid van migrantengroepen zelf. In de empirische hoofdstukken zullen we hiervan ook bij de statushouders die wij gesproken hebben enkele voorbeelden tegenkomen.

2.6 Sociale netwerken

De sociale relaties die migranten aangaan worden over het algemeen beschouwd als zeer instrumenteel met betrekking tot de toegang tot de meer structurele aspecten van integratie, zoals onderwijs en arbeidsmarkt (Vermeulen en Penninx 2000). Sociale netwerken zorgen voor informatiestromen, hulp, gevoelens van verbondenheid en vertrouwen. Dergelijke sociale relaties met leden van de ontvangende samenleving ontstaan via clubs, verenigingen en instellingen (*bridging of linking social capital*), of via mensen uit hun eigen groep (*bonding social capital*) (Wessendorf en Phillimore 2019). Bridging (overbruggend) sociaal kapitaal heeft in veel gevallen een positief effect op het verwerven van een betaalde baan (e.g. De Vroome en Tubergen 2010; Lancee 2010), het leren van de Nederlandse taal (e.g. Razenberg et al. 2018) en het verkrijgen van kennis over hoe de Nederlandse samenleving in elkaar steekt en wat er lokaal speelt (Van Liempt en Staring 2020).

Een sterke gerichtheid op de herkomstgroep, met de daarbij behorende sociale netwerken (*bonding social capital*), kan vooral in de eerste fase een positief effect hebben op de meer structurele domeinen. De gerichtheid kan functioneren als een bron van solidariteit en sociale steun (belangrijk voor bijvoorbeeld de mentale gezondheid van migranten). Tegelijkertijd kan fysiek en/of mentaal gescheiden leven in aparte sociale netwerken het wederzijdse begrip, de sociale interactie en het onderling vertrouwen tussen groepen negatief beïnvloeden (Huijnk et al. 2015). Contacten met leden van buiten de eigen gemeenschap zouden in dat opzicht waardevoller kunnen zijn. Die netwerken kunnen nieuwe informatie verschaffen en zorgen voor sociale cohesie. Daarnaast is het de verwachting dat culturele beïnvloeding plaatsvindt door direct positief contact en blootstelling aan andere normen, opvattingen en geloofsovertuigingen (Lubbers et al. 2007). Door het aangaan van sociale contacten met leden van andere groepen kunnen migranten gewoontes, informele sociale regels en omgangsvormen leren kennen (Miltenburg et al. 2019). Migrantengroepen die al langer in Nederland verblijven en een groter netwerk en meer kennis van de Nederlandse samenleving hebben, kunnen in sommige gevallen fungeren als sleutelfiguur/bruggenbouwer en nieuwkomers helpen bij het in contact komen met mensen uit andere groepen (KIS 2017).

Taalvaardigheid is van groot belang bij het ontwikkelen van sociale contacten. Een goede taalvaardigheid leidt in de meeste gevallen tot meer contact met mensen uit andere groepen, maar niet automatisch andersom. Dit betekent volgens onderzoekers dat vluchtelingen eerst de taal moeten leren voordat ze echt contacten kunnen leggen met autochtonen (Collyer et al. 2018: 24). Ook in Nederlands onderzoek wordt het belang van taal bij integratie onderkend. Damen et al. (2019: 12) trekken de volgende conclusie:

Een centraal punt dat naar voren komt wanneer de statushouders spreken over integratie is het leren van de Nederlandse taal. Volgens hen is taal de sleutel tot integratie: wanneer je goed Nederlands spreekt zal je geïntegreerd zijn, je kunt dan Nederlandse vrienden maken, werken en alles zelfstandig doen. Taal is dus uiterst belangrijk voor de statushouders en de verwachtingen van wat een goede taalvaardigheid hen kan brengen zijn hoog.

2.7 Gevoelens van verbondenheid: de emotionele dimensie

Gevoelens van verbondenheid met een groep of bepaalde sociale categorie kunnen het vormen van sociale netwerken dus bevorderen of juist belemmeren en ervoor zorgen dat bepaalde waardepatronen worden geaccepteerd of juist verworpen. Studies hebben aangetoond dat het verbonden voelen met de ontvangende samenleving positieve effecten kan hebben voor de participatiegraad op de arbeidsmarkt, onderwijsprestaties, contacten met leden van andere groepen, het gevoel van welzijn en de politieke participatie (Berry en Sabatier 2011; Verkuyten en Martinovic 2012; Kranendonk et al. 2018).

Volgens de sociale identiteitstheorie bestaat onder mensen het fundamentele gevoel tot een bepaalde groep of sociale categorie te willen behoren om op die manier een evenwichtige sociale identiteit te vormen (Tajfel en Turner 1979). De mate waarin iemand zich identificeert met een bepaalde sociale categorie, zoals etniciteit of klasse, hangt volgens deze theorie samen met het gevoel van eigenwaarde. Een balans wordt bereikt wanneer het groepslidmaatschap als positief wordt ervaren en als dat ook het geval is voor de netwerken waarin het individu is ingebed. Individuen beginnen hun groepsidentificatie te heroverwegen als ze onevenwichtigheden ervaren (Schulz en Leszczensky 2016).

Individuele migranten proberen een positief zelfbeeld te bewerkstelligen. Deze zoektocht naar persoonlijke betekenis (*quest for personal significance*) wordt door sociaal-psychologen gezien als een zeer belangrijke motiverende kracht in het gedrag van mensen (Frankl 2000). Omdat mensen hun sociale identiteit ontleen aan lidmaatschap van sociale groepen, kan worden aangenomen dat ze willen dat hun eigen groep (*in-group*) en het culturele waardepatroon dat daarbij betekenisvol geacht wordt, sociaal erkend, geaccepteerd en gewaardeerd wordt. Dit geeft hun een betekenisvolle en positieve sociale identiteit die ze zullen proberen te behouden, beschermen en verder te ontwikkelen (door bijvoorbeeld het aangaan van bepaalde sociale contacten). In hoofdstuk 3 zullen we hiervan een paar voorbeelden tegenkomen bij de statushouders die wij gesproken hebben.

2.8 Verblijfsintenties van vluchtelingen

Naast de vluchteling-specifieke factoren van verblijfszekerheid in het land van ontvangst en de veiligheid in het land van herkomst, wordt de geneigdheid van vluchtelingen om zich voor langere tijd in Nederland te vestigen over het algemeen beïnvloed door drie factoren: de mate van structurele integratie (bv. participatie op de arbeidsmarkt of in het onderwijs), culturele posities en de sociale dimensie (De Haas en Fokkema 2011; De Vroome en Van Tubergen 2010; Di Saint Pierre et al. 2015). Vluchtelingen die onderdeel zijn van de ontvangende samenleving (of zich hier onderdeel van voelen) investeren meer tijd en moeite in hun verblijf in die samenleving dan migranten die dat minder zijn. De focus op en investering in de ontvangende samenleving zorgt ervoor dat ze minder geneigd zijn terug te keren naar het land van herkomst of door te reizen naar een ander land. Ten aanzien van het sociaal-culturele domein blijkt dat migranten die de taal spreken of kennis hebben van de culturele normen en waarden van de ontvangende samenleving hogere verblijfsintenties laten zien. Migranten die moeilijk kunnen communiceren met autochtonen en/of die de culturele mores niet begrijpen, zullen eerder van plan zijn hun heil elders te zoeken (Di Saint Pierre et al. 2015).

Grote culturele verschillen tussen het land van herkomst en de ontvangende samenleving worden over het algemeen ook beschouwd als een reden om eerder van plan te zijn om te vertrekken (Harvey 2009). Nederland is een land waar culturele waarden zoals gendergelijkheid en autonomie voor volwassen kinderen een dominante culturele norm vormen. De Vroome en Van Tubergen (2010) stellen daarom dat de mate waarin vluchtelingen het wel of niet eens zijn met die dominante culturele waarden van invloed kan zijn op de verblijfsintenties van deze groep.

Vluchtelingen die het gevoel hebben deel uit te maken van de ontvangende samenleving zullen zich betrokken voelen bij deze samenleving en zich solidair tonen met anderen die daar wonen. Deze positieve gevoelens van betrokkenheid zullen de verblijfsintenties onder deze groep naar verwachting vergroten. Als men daarentegen van mening is dat de ontvangende samenleving hen niet als gelijkwaardig beschouwt, is de kans juist groter dat men geneigd is te vertrekken. Studies hebben aangetoond dat discriminatie een sterk negatief effect heeft op de geestelijke gezondheid van migranten, met depressieve problemen, een laag zelfbeeld en psychologische aandoeningen tot gevolg. Deze negatieve gevolgen van gevoelens van uitsluiting zullen er doorgaans voor zorgen dat vluchtelingen eerder geneigd zijn te vertrekken (De Vroome en Van Tubergen 2010).

Ten slotte (en heel cruciaal) is de (politieke) situatie in het land van herkomst van grote invloed op de verblijfsintenties van vluchtelingen. Men is niet voor niets gevlucht en terugkeer naar land van herkomst kan alleen een optie zijn als men in staat is veilig terug te keren. In de interviews die wij met statushouders hebben gehouden speelt de situatie in het land van herkomst een grote rol in de antwoorden die te maken hebben met de toe-

komst. De traumatische ervaringen van statushouders (vlucht, geweld en onderdrukking in land van herkomst) zorgen ervoor dat men een moeilijke verhouding heeft met het land van herkomst, wat een mogelijke terugkeer (of gedachten daarover) complex maakt.

2.9 De sociaal-culturele positie van statushouders en hoe we dat in dit rapport belichten

Op basis van bestaande studies (voor de Syrische groep betreft dat kwantitatieve en kwalitatieve studies en voor de Eritrese groep overwegend kwalitatieve studies) en de expert-interviews kunnen we in grote lijnen de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders als volgt duiden. Deze groepen voelen zich over het algemeen veilig in Nederland. Men heeft relatief veel vertrouwen in de Nederlandse regering en instanties. Men ziet zichzelf als onderdeel van de Nederlandse rechtsstaat en heeft daarbij het gevoel dat zij dezelfde rechten hebben en op dezelfde manier behandeld worden als andere mensen in Nederland (Dagevos et al. 2019; Van Liempt en Staring 2020; Noyon et al. 2020).

Verder wordt Nederland door de meerderheid van de statushouders gezien als een gastvrij land voor migranten, waar de meerderheid van de bevolking openstaat voor andere culturen en waar de rechten van minderheden gerespecteerd worden. Men heeft veelal het gevoel dat je als migrant in Nederland veel kansen krijgt om hier een bestaan op te bouwen (Dagevos et al. 2019). Nederland wordt vaak getypeerd als een land waar alles goed en grondig geregeld en georganiseerd is. Die hoge mate van formaliteit wordt als typisch Nederlands gezien. Maar dat heeft ook een keerzijde: overal heb je hier een diploma, formulier of vergunning voor nodig. Dat roept soms frustratie op. Bijvoorbeeld als het gaat om het hebben van diploma's voor bepaalde beroepen of het overzetten van diploma's uit Syrië of Eritrea. Aan de andere kant geeft het in bepaalde situaties ook een gevoel van duidelijkheid, voorspelbaarheid en veiligheid (Van Liempt en Staring 2020).

Een deel van de Eritrese statushouders lijkt op sociaal-cultureel gebied moeilijk aansluiting te vinden bij de Nederlandse samenleving (Sterckx en Fessehazion 2018). Door hun onbekendheid met vrijwel alle aspecten van de Nederlandse cultuur en de taalbarrière lijken veel Eritrese statushouders niet positief over Nederlandse instanties en de maatschappelijke begeleiding die ze daarvan krijgen. De sociaal-culturele afstand tot de Nederlandse samenleving lijkt bij Syrische statushouders minder groot dan bij de Eritrese groep, alhoewel ook bij de Syrische groep vaak sprake is van grote taalbarrières en ervaren verschillen tussen land van herkomst en Nederland. Voor een deel lijkt het verschil tussen de groepen veroorzaakt te worden door verschillende achtergronden in de regio in het land zelf waar men vandaan komt. Statushouders, of dat nu Syriërs of Eritreeërs zijn, die afkomstig zijn van het platteland ervaren meer verschillen en barrières dan statushouders afkomstig uit de grote stad (Dagevos et al. 2019; Van Heelsum 2017; Sterckx en Fessehazion 2018).

Religie speelt bij beide groepen statushouders een belangrijke rol, maar wel op verschillende manieren. Religie speelt voor veel Syrische statushouders (van verschillende reli-

gieuze overtuigingen) een belangrijke rol, maar dat wil niet zeggen dat men vaak een moskee of kerk bezoekt. Voor een minderheid van de Syrische gelovigen neemt het bezoeken van een religieuze bijeenkomst (vooralsnog) een centrale plaats in. Bijna twee derde (65%) van de Syrische gelovigen bezoekt hooguit een paar keer per jaar een religieuze bijeenkomst; 44% doet dit (bijna) nooit en 21% een paar keer per jaar. Ongeveer een kwart van de Syrische statushouders (27%) bezoekt wekelijks een religieuze dienst, terwijl slechts 1% dit dagelijks doet (Dagevos et al. 2019: 147). Uit een van de expertinterviews kwam naar voren dat de Syrische gemeenschappen in Nederland bovendien nog niet over eigen moskeeën beschikken. Bij het merendeel van de Eritrese statushouders speelt het geloof (veelal orthodox-christelijk) een belangrijke, zo niet centrale, rol in hun leven in Nederland (Sterckx en Fessehazion 2018). De sociale contacten van de Eritrese statushouders richten zich meer op de eigen herkomstgroep en hier speelt de Eritrese kerk vaak een belangrijke rol als ontmoetingsplek.

De culturen van beide groepen kunnen in grote lijnen gekarakteriseerd worden als een wijcultuur, waarbij het collectief, de familie of gemeenschap een grote rol speelt. Bij Eritreeërs speelt verder mee dat men vaak niet gewend is om op zichzelf te wonen. Een ander verschilpunt is dat Nederlanders vaak de neiging hebben om openlijk over alles te praten: seksualiteit, mensenrechten en vrijheden. Uit de expertinterviews wordt duidelijk dat de gemiddelde Eritreeër minder gewend is om dergelijke thema's openlijk te bespreken, bij hen spelen taboes en terughoudendheid vaak een belangrijke rol. Je praat niet over bepaalde dingen, omdat je dat niet gewend bent en misschien omdat dat in sommige gevallen ook niet mag. Zo zijn de normen en waarden die in Eritrese kerken worden gepredikt conservatief, zeker waar het de man-vrouwverhoudingen en de seksuele en huwelijkse moraal betreft (Sterckx en Fessehazion 2018). Bij de Syrische statushouders zien we meer variëteit, van conservatief-religieuze posities tot meer progressieve standpunten (Dagevos et al. 2019; Van Liempt en Staring 2020).

In de empirische hoofdstukken (hoofdstuk 3 tot en met 6) gaan we, op basis van de concepten besproken in dit hoofdstuk, verder in op specifieke elementen van de sociaal-culturele positie van Syrische en Eritrese statushouders en hun acculturatieproces. We beschrijven de manier waarop statushouders zelf woorden, uitleg, betekenis en waardering geven aan deze sociaal-culturele posities en de kennismaking met Nederland en Nederlanders. De antwoorden van Syrische en Eritrese statushouders zullen bewust door elkaar heen gepresenteerd worden. Ten aanzien van de meeste thema's vonden we relatief weinig verschillen tussen respondenten van Syrische en Eritrese afkomst. Waar er wel sprake is van duidelijke verschillen tussen de antwoorden van respondenten van de twee groepen, benoemen we dat expliciet. In hoofdstuk 3 gaan we in op de kennismaking en contacten van statushouders met Nederlanders. In dit hoofdstuk komen ook ervaringen met discriminatie en uitsluiting aan de orde. Hoofdstuk 4 behandelt de gepercipieerde culturele verschillen tussen Nederland en het land van herkomst. De laatste twee hoofdstukken behandelen gevoelens van verbondenheid met de herkomstgroep of het herkomstland en met

Nederland, alsmede het gevoel zich thuis te voelen in Nederland (hoofdstuk 5), en de verblijfsintenties en toekomstplannen van statushouders in Nederland (hoofdstuk 6).

3 Kennismaking en contacten met Nederlanders

3.1 Introductie

Migratie brengt mensen met verschillende culturele patronen met elkaar in contact. Zij leren elkaar en hun culturele achtergronden kennen. Individuele migranten, in dit geval Syrische en Eritrese statushouders, interpreteren en beoordelen hun nieuwe omgeving veelal door deze te vergelijken met de samenleving waar zij in opgegroeid zijn en vandaan komen. Wat zijn de eerste indrukken van Nederland, Nederlanders en hun omgangsvormen? In dit hoofdstuk beschrijven we achtereenvolgens de percepties van respondenten ten aanzien van wat zij typisch Nederlands vinden (§ 3.2), de opvattingen over en waardering van Nederlandse mensen en hun omgangsvormen (§ 3.3), de mate waarin statushouders het makkelijk dan wel moeilijk vinden om contact met autochtone Nederlanders te leggen en te onderhouden (§ 3.4) en hun ervaringen met uitsluiting en discriminatie (§ 3.5).

3.2 Wat vinden statushouders typisch Nederlands?

Wat zijn de eerste indrukken van statushouders ten aanzien van Nederland? De statushouders die wij voor dit onderzoek spraken, vinden vooral het Nederlandse landschap typisch Nederlands. Net zoals veel Nederlanders dat zelf vinden (zie Beugelsdijk et al. 2019). Nederland wordt door verschillende respondenten beschreven als een klein, schoon, vlak en mooi land met een compleet ander landschap dan men gewend is.

Alles is hier vlak en plat. Dat is goed om te fietsen, dat is zeker een voordeel, en het is makkelijker om dingen op te bouwen. Maar er is een bepaald gevoel dat je krijgt als je in de bergen bent [en dat mis je in Nederland]. Het is de natuur. Ik ben me er hierdoor altijd van bewust dat ik niet thuis ben. (R11 ERI/M)

De overbekende Nederlandse cultuuruitingen zoals fietsen, haring eten en het broodje kaas bij de lunch worden verder door respondenten regelmatig genoemd. Respondenten zien verder de hoge mate van georganiseerdheid in de Nederlandse samenleving als iets typisch Nederlands en als onderdeel van de Nederlandse cultuur. R8 (SYR/V) is actief bij een plaatselijke vrijwilligersorganisatie en is onder de indruk van de efficiënte en doelmatige manier waarop daar vergaderingen worden georganiseerd:

Het begint altijd met een korte uitleg en dan gaan we overleggen. Dat overleg heeft altijd een bepaald doel. En in de bijeenkomst werken we samen naar het doel toe. Heel effectief. Ik vind dat zo goed en belangrijk als je iets wilt bereiken.

Andere respondenten valt het op dat mensen en groepen met verschillende achtergronden goed met elkaar samenwerken (zie ook Dagevos 2020). De tijd en de moeite die Neder-

landers nemen om bepaalde zaken met elkaar voor te bereiden ziet R2 (SYR/M) als een typisch onderdeel van de Nederlandse samenleving dat hij waardeert:

[Nederlanders] werken altijd langzaam maar zeker samen en zorgen daarbij voor een goede voorbereiding. Soms duurt dat wel maandenlang. Maar dat is goed.

De Nederlandse sportcultuur wordt door R11 (ERI/M) genoemd als iets dat hem opgevallen is als iets typisch Nederlands. Het georganiseerd zwemmen waarbij kinderen hun diploma halen met aparte lessen voor verschillende groepen noemt hij als voorbeeld. Hij maakt hierbij de vergelijking met Eritrea waar men dergelijke georganiseerde sportcultuur niet kent. Zijn kinderen hebben zwemles en zijn vrouw heeft onlangs ook haar zwemdiploma gehaald. Hij ziet die georganiseerdheid van Nederlanders ook terug in het sociale leven van Nederlanders. In een dagelijkse opdracht levert hij een foto van een agenda aan als voorbeeld van iets dat typisch is voor de Nederlandse cultuur met daarbij de volgende uitleg:

Ik bewonder hoe Nederlanders alles gepland houden en erg punctueel zijn. Zelfs om je vrienden of familie te zien, moet je van tevoren een afspraak maken en op tijd zijn. (R11 ERI/M)

Verschillende respondenten benoemen deze planmatige aanpak van het sociale leven ook als iets typisch Nederlands. En iets dat ze soms als problematisch ervaren, zoals eerder onderzoek onder Syrische statushouders al uitwees (Van Liempt en Staring 2020).

R17 (SYR/M) wil hier geen waardeoordeel over geven, maar merkt op dat hij het tevens als een obstakel ziet om spontaan met Nederlanders in contact te kunnen komen:

Ik kan bijvoorbeeld niet spontaan zeggen tegen een vriend: 'Kom even langs.' Er moet dan eerst gekeken worden in de agenda en een afspraak worden gemaakt. Ik zeg niet dat dit goed of slecht is, maar het zorgt er wel voor dat het soms niet makkelijk is om met Nederlanders in contact te komen.

In de focusgroep met Syrische mannen zorgt dit onderwerp voor discussie. Een twistpunt is hier de mate waarin dit onderdeel van de Nederlandse cultuur anders is dan in het land van herkomst. Eén van de respondenten is van mening dat het ook in Syrië niet altijd zo is dat iedereen spontaan bij elkaar op bezoek kan komen.

R: Is het normaal dat je bij iemand op bezoek komt zonder afspraak? Kan dat in Syrië wel? Wat mij betreft niet. Ik accepteerde het niet als iemand zonder afspraak zomaar langs kwam.

Een andere respondent uit dit gesprek geeft aan dat er hier wel degelijk een verschil is tussen Nederland en Syrië. Misschien niet zozeer in het maken van afspraken, maar in de manier waarop afspraken tot stand komen.

R: Maar Nederlanders zeggen nooit zomaar: 'Je bent welkom', zoals wij dat in Syrië wel direct zouden doen. Wij moeten altijd het initiatief nemen [om in contact te komen]. Ze vragen ons niet om langs te komen [bij hen thuis].

De vergelijking met het land van herkomst wordt hier door respondenten niet alleen gebruikt om betekenis te geven aan wat zij hier in Nederland meemaken (hun kennismaking met dit onderdeel van de Nederlandse cultuur), maar ook hun waardering ervan (positief dan wel negatief). Een ander onderdeel van deze discussie is de perceptie van statushouders dat Nederlanders altijd op tijd komen voor hun afspraken. Ze vinden dat typisch Nederlands en hebben bovendien de indruk dat dit nu ook van hen wordt verwacht. R3 (SYR/M) relateert dat aan een vorm van respect die mensen in Nederland zouden hebben en maakt ook weer de vergelijking met zijn land van herkomst:

Op tijd komen [dat is typisch Nederlands]. Dat hebben we bij ons minder. Dat heeft ook met respect te maken voor de andere persoon met wie je de afspraak hebt gemaakt.

R6 (SYR/V) is sinds ze in Nederland woont altijd op tijd voor haar afspraken, daar houdt ze van. Dat was vroeger in Syrië anders. Toen, zo vertelt ze, was ze meestal te laat voor afspraken. Nu spreekt ze anderen (vriendinnen en familie van Syrische afkomst) erop aan als die hier in Nederland te laat komen. De kennismaking met dit aspect van de Nederlandse cultuur heeft haar veranderd. Ze heeft zich aangepast en spoort anderen in haar omgeving aan om dat ook te doen.

Een ander onderwerp dat meerdere respondenten noemen als typisch Nederlands, is het belang dat ze hechten aan vakantie en vrije tijd. R8 (SYR/V) valt het op dat Nederlanders elkaar vaak vertellen wat ze gaan doen op vakantie of meer in het algemeen in hun vrije tijd. R3 (SYR/M) ziet dat als een belangrijk onderdeel van de Nederlandse cultuur. Dat heeft hij leren te waarderen, maar het was iets dat hij nog niet kende:

Er wordt bij ons [in Syrië] nooit gevraagd hoe jouw weekend is geweest. Ik heb jaren op school gezeten in Syrië en nog nooit vroeg iemand me hoe mijn zomervakantie of weekend is geweest. Dat heb ik nog nooit meegemaakt, maar hier wordt daar altijd naar gevraagd. 'Wat heb je gisteren gedaan en heb je genoten van je vrije dag?' Zulke vragen zijn leuk. Het is prettig dat mensen willen horen wat je in je vrije tijd hebt gedaan. Je hoeft niet altijd te antwoorden. Maar ik heb hier geleerd om meer over mezelf te vertellen.¹

Een aantal respondenten is verder van mening dat Nederlanders over het algemeen veel waarde hechten aan gelijkwaardigheid, dat zien ze als iets typisch Nederlands. De hiërarchische verhoudingen zijn hier heel anders dan in het land van herkomst. R6 (SYR/V) ziet het bijvoorbeeld in de gelijkwaardige manier waarop Nederlanders met kinderen omgaan. Kinderen worden hier serieus genomen, er is veel aandacht voor hun vragen en ze krijgen veel informatie over tal van onderwerpen. Haar zusje kijkt bijvoorbeeld elke dag naar het Jeugdjournaal en gaat daarna in discussie met haar vader over zaken als de Amerikaanse

1 De onbekendheid met het fenomeen vragen over het afgelopen weekend als gespreksonderwerp op de maandagochtend, vinden we ook terug bij andere migrantengroepen. Zie bijvoorbeeld ons onderzoek onder hoogopgeleide professionals in het zakenleven van Marokkaanse en Turkse afkomst: <https://www.groene.nl/artikel/bidden-in-pak>.

politiek. Ze vindt het prachtig en het is volgens haar typisch Nederlands. Andere respondenten benoemen de manier waarop Nederlanders met elkaar samenwerken. Ze nemen zaken van elkaar aan en proberen meestal op basis van argumenten tot de beste oplossingen te komen.

Soms, vinden onze respondenten, kunnen Nederlanders daar ook te ver in gaan. Het gebrek aan hiërarchische verhoudingen kan volgens sommige ook leiden tot weinig onderlinge competitie en gemakzucht. R11 (ERI/M) betreft deze discussie op het Nederlandse schoolsysteem:

In Eritrea zorgt de ranglijst op school ervoor dat je de hele nacht opblijft om te studeren. Je wilt eerste of tweede zijn. Maar dat is hier niet het geval. Je krijgt hier voldoende of onvoldoende en dat vind ik eerlijk gezegd geen goed systeem. Ik houd van dat competitieve. Als het competitief is, vooral voor kinderen, worden ze aangemoedigd om meer te studeren, hard te werken. Maar als de leraar zegt: 'Het is oké, je hebt voldoende', dan gebeurt dat niet. Het brein van kinderen is als een spier, je moet blijven trainen zodat je meer leert en meer kunt doen, anders is het net als slapen. Waarom zou je dan nog je huiswerk willen maken?

In de online vragenlijst vroegen we aan ruim 150 respondenten wat zij typische kenmerken vinden van Nederlanders en/of de Nederlandse cultuur. De meest gegeven antwoorden komen overeen met typeringingen die vaak over Nederland gegeven worden (zie Beugelsdijk et al. 2019), zoals vrijheid, tolerantie, punctueel, georganiseerd en veilig. Ten aanzien van de Nederlandse omgangsvormen wordt de behulpzaamheid over het algemeen sterk gewaardeerd. In de volgende paragraaf richten we ons op de directheid van veel Nederlanders en de mate waarin die directheid in sommige contexten om kan slaan in onbeleefd gedrag.

Top 5 antwoorden op online vraag: 'Wat vindt u typische kenmerken van Nederlanders en/of de Nederlandse cultuur?' (N = 159)

- 1 Vrijheid / tolerant / openhartig / nieuwsgierig / respect
- 2 Nauwkeurig / systematisch / gestructureerd / georganiseerd / agenda / op tijd / punctueel / bureaucratie / betrouwbaar / transparant / duidelijk
- 3 Sociaal / aardig
- 4 Direct / eerlijk / kritiek
- 5 Individualistisch / teruggetrokken / op zichzelf / egoïstisch / afstandelijk / onafhankelijk

3.3 Opvattingen over en waardering van Nederlanders en hun omgangsvormen

3.3.1 Nederlanders? 'Behulpzaam, maar dichte deuren', 'vriendelijk, maar geen vriend'

Respondenten zijn over het algemeen van mening dat Nederlanders vriendelijke, behulpzame en open mensen zijn, maar tegelijkertijd ook heel gesloten kunnen zijn als het hun privéleven betreft. We zien hier overeenkomsten met ervaringen van andere buitenlanders

(Beugelsdijk et al. 2019) en andere migrantengroepen, expats² en recent gearriveerde Oost-Europese migranten (Rijk en Lubbers 2020), die tot dezelfde conclusie komen. De hulp die statushouders hier als vluchteling hebben mogen ontvangen wordt zeer positief beoordeeld. R11 (ERI/M) waardeert daarbij specifiek de behulpzaamheid die sommige Nederlanders kunnen opbrengen voor mensen buiten hun eigen familienetwerk:

Wat ik hier in Nederland heb geleerd, is dat je degenen moet helpen [vreemden] die zichzelf om een of andere reden niet kunnen helpen. Dat is iets dat we thuis [in Eritrea] minder hebben. Natuurlijk zijn er grote families waarbij men elkaar altijd helpt. Maar het gebeurt ook dat er mensen zijn die helemaal van niemand hulp krijgen. Dan gebeuren er vreselijke dingen.

R2 (SYR/M) vertelt in een van zijn dagelijkse opdrachten, waarin hem gevraagd wordt wat hij typisch Nederlands vindt, over een ingezonden brief van zijn hand in een lokale krant, waarin hij zijn dankbaarheid beschrijft voor de behulpzaamheid van een voor hem onbekende vrouw. Zij hielp hem bij het vinden van een gemeentelijke instantie.

Aan de andere kant valt het respondenten op dat Nederlanders vaak erg gesteld zijn op hun privacy. Respondenten hebben daar moeite mee, voor een deel ook omdat het totaal anders is dan in de samenlevingen waar zij vandaan komen. Ze ervaren het gedrag van Nederlanders in sommige gevallen als ongastvrij, gierig, egoïstisch en soms zelfs beledigend. Met name het contact met buren en buurtgenoten wordt vaak aangehaald als voorbeeld van kenmerkende Nederlandse afstandelijke omgangsvormen, iets dat ook in eerder onderzoek in Rotterdam naar voren kwam (Damen et al. 2019). R8 (SYR/V) verwoordt dat gevoel als volgt:

Ik zou meer contact met mijn buren willen hebben. Als ik in Syrië verdrietig ben, kan ik altijd aankloppen bij mijn buren en een kopje koffie komen drinken. Ik voel me daar welkom. In Nederland kan dat niet. Onmogelijk. Om een voorbeeld te geven, de dochter van mijn buurvrouw was ziek en ik wilde bij haar op bezoek komen om haar bloemen te geven. Ze zei: 'Ja, over drie weken kan je komen.' Oké, is goed. Drie weken later zei ze: 'Sorry, het kan toch niet.' Maar ze zegt me wel altijd vriendelijk goedendag. Ze is eigenlijk een aardige vrouw. [...] Nederlanders zijn vaak een beetje koud, ja, dat is het.

R13 (ERI/V) vindt haar buren ook afstandelijk. Ze krijgt ze niet te zien en er is nauwelijks contact met hen te krijgen:

Ik zal uitleggen wat ik daarmee bedoel [die afstandelijkheid]. Bij ons in Eritrea staat de deur altijd open. De deur is nooit dicht. Als de deur dicht is, dan is er niemand thuis. Maar in Nederland is de deur altijd dicht en daardoor kan je geen contact leggen met jouw buren.

2 Zie <https://www.parool.nl/nieuws/expat-zoekt-netwerk-nederlanders-hebben-geen-nieuwe-vrienden-nodig-bboea69e1/>; <https://fd.nl/fd-persoonlijk/1356803/zo-ervaren-expats-nederland-in-coronatijd>.

In haar dagelijkse opdracht waarin zij wordt gevraagd een foto op te sturen van iets dat zij typisch Nederlands vindt, stuurt deze respondent een foto van de gesloten deur van haar burens op.

Figuur 3.1

Foto van R13 (ER1/V) bij de dagelijkse opdracht: 'Wat vind je typisch voor de Nederlandse cultuur?'

Uitleg van de respondent bij deze foto: 'Ik vind typisch Nederlands dat de burens afstandelijk zijn. Ze lijken zichzelf op nummer 1 te plaatsen. Bij ons [Eritreeërs] is wij wij, bij Nederlanders is ik alleen maar ik.'

R17 (SYR/M) verwoordt de afstandelijkheid van Nederlanders als volgt:

In het gebouw waar ik woon zijn er zes huizen. Buiten mijn Congolese buurman om, heb ik weinig contact met mijn burens. Ik heb bijvoorbeeld iets lekkers rondgebracht. De enige die hier op reageerde was deze Congolese buurman. Er woont hier ook een mevrouw die nooit groet. [...] Ik groet haar wel. Nadat ik een aantal keer heb gegroet en op een antwoord wachtte, maar die niet kreeg, ben ik ook gestopt met het groeten.

Sommige statushouders hebben het gevoel dat veel Nederlanders niet echt open staan voor sociaal contact. Het is niet dat ze een vijandige houding aannemen, maar ze zijn erg op zichzelf. In het focusgroepgesprek met Syrische vrouwen geeft een respondent het volgende voorbeeld:

R: Het hoeft niet altijd te klikken. Mijn burens zijn op leeftijd en ze zijn heel aardig, maar vanuit hun kant blijft het hooguit bij groeten voor de deur in de ochtend en in de avond. Er is wel een keer iemand langs geweest om koffie te drinken, toen hadden we een beetje gesproken en dat was alles. Tijdens een feestdag doen wij veel dingen in huis en zodoende hadden we een buurman een keer meegenomen. Maar hij wilde niks eten. Sommige mensen eten

liever niet bij andere mensen thuis. [...] Later kwam zijn vrouw, zij zei wel: 'Oh lekker.' Dus de vrouw stond er wel voor open, maar de man wilde aanvankelijk zijn bord teruggeven aan ons. Zijn vrouw ging er wel van eten en ze zei dat het erg lekker was. Zij waren toen een of twee keer langs geweest en dat was het.

Een andere respondent verzucht dat dit een van de dingen is waar hij het meest aan moet wennen in Nederland:

Het gaat een tijd duren voordat wij aan [dit element van de Nederlandse] cultuur gewend zijn, want in mijn land zijn jouw burens net als je familie. Je hebt bijna elke dag een conversatie en contact met hen. Jij spreekt hen, gaat iets lenen, gaat samen water halen. Maar hier weet je soms niet eens wie er naast jou woont. (R11 ERI/M)

Hoewel de meeste respondenten Nederlanders dus overwegend als vriendelijk ervaren, ervaren zij tegelijkertijd dus ook dat zij erg gesloten en afstandelijk kunnen zijn in de omgang. Sommige respondenten geven aan dat het hun moeite kost om voorbij oppervlakkig contact te komen. Een uitspraak van R15 (ERI/V) vat dit gevoel van veel statushouders goed samen: 'Ik noem Nederlanders altijd vriendelijk, maar geen vriend.'

3.3.2 Directe omgangsvormen

Respondenten merken verder op dat Nederlanders in de omgangsvormen vaak heel direct zijn, iets dat bij eerder onderzoek onder Syrische en Eritrese statushouders ook naar voren kwam (Van Liempt en Staring 2020; Sterckx en Fessehazion 2018), en dat ook bij andere migranten, zoals expats of hoogopgeleide professionals van Turkse of Marokkaanse afkomst, een bekende observatie over Nederlanders is.³ Die directe omgangsvormen worden in veel gevallen gewaardeerd. R3 (SYR/M) zegt hierover:

Hier in Nederland zegt men: 'Zo en zo is beter voor jou of zo en zo is het fout.' Dat vind ik wel echt typisch Nederlands. Nederlanders zijn duidelijk met wat ze willen zeggen. [...] Ze gaan niet achter elkaars rug om praten zoals dat bij ons wel vaak het geval is. Als ik met jou een afspraak maak, dan houd je je daar aan. Bij ons is dat vaak anders.

R14 (ERI/V) maakt een vergelijking met de omgangsvormen in Eritrea om op die manier de typische omgangsvormen in Nederland beter te kunnen duiden:

In ons land maak je onderscheid tussen wat je tegen wie zegt, maar hier [...] is men meer open en direct.

3 Zie <https://fd.nl/fd-persoonlijk/1356803/zo-ervaren-expats-nederland-in-coronatijd>; <https://www.parool.nl/nieuws/expat-over-de-werkvloer-o-jij-bent-wel-heel-direct~b9960c28/>; <https://www.groene.nl/artikel/bidden-in-pak>; <https://www.groene.nl/artikel/vrienden-zeggen-je-bent-verkaasd>.

R11 (ERI/M) waardeert de open en de opbouwende houding van Nederlanders die hij ook als iets typisch Nederlands ziet:

De openheid van de Nederlanders. Direct uitspreken wat er mis is of wat er aan de hand is, of je rechtstreeks iets vragen, hoe beledigend de vraag ook is. Ik vind dat op een bepaalde manier wel goed, omdat het meestal bedoeld is om iets te verbeteren. Maar het moet zijn doel niet voorbij schieten, dan wordt iemand juist ontmoedigd of zelfs vernederd. (vertaald uit het Engels)

R1 (SYR/M) werkt als tennisleraar en merkt dat collega's elkaar aanspreken op dingen die beter kunnen. Het zorgt ervoor dat men elkaar scherp houdt en elkaar verbetert.

Je mag veel feedback aan elkaar geven en soms kritiek. Feedback is noodzakelijk om het land te verbeteren. Dat is bij ons in Syrië heel anders, daar zie je dat bijna nooit.

R15 (ERI/V) ziet de assertieve zelfbewuste houding van Nederlanders ook als iets dat kenmerkend is voor de Nederlandse cultuur en vergelijkt dat met de Eritrese cultuur. Ze is ambivalent in hoeverre ze dit onderdeel van de Nederlandse cultuur moet waarderen:

In Nederland moet je over jezelf praten, moet je vertellen dat je een sociaal mens bent, dat je een aardig mens bent. Maar in de Eritrese cultuur gedragen wij ons anders, want daar hoef je niet over jezelf te vertellen. [...] Bijvoorbeeld op mijn huidige werk bij het sollicitatie-gesprek. Vanuit de Eritrese cultuur praat je niet over jezelf en wat je allemaal kunt. Als je veel over jezelf praat, ben je arrogant. Sommige vragen in onze vragenlijst zouden binnen de Eritrese cultuur niet gevraagd worden, te arrogant. Ze gaan over het individu en dat is arrogant.

Niet alle respondenten blijken de directe Nederlandse omgangsvormen te waarderen. R16 noemt dat het typische zelfverkoop-gedrag van Nederlanders, waar mensen uit Eritrea juist veel moeite mee hebben:

Je voelt je niet lekker als iemand jou een compliment geeft, oh je hebt dit gedaan, oh je bent heel dapper... Nee, ik heb het niet goed gedaan, we hebben dat samen gedaan, dus... wat wij noemen is, wij hebben geen zelfverkoop-gedrag in Eritrea. Je zegt bij ons niet, ik kan deze dingen doen, ik ben daar goed in, ik heb talent. [...] Nederlanders doen dat wel. [...] In Eritrea is dat anders: ook als je een talent hebt, dan zeg je, nee... ik heb geen talent. (R16 ERI/M)

Soms kan die zelfbewuste assertieve houding van Nederlanders volgens sommige respondenten zelfs overgaan in onbeleefdheid en geeft het hun een onprettig gevoel. R13 (ERI/V) beschrijft Nederlanders als heel direct en heeft het daar soms moeilijk mee. Zij zou andere mensen nooit op die manier aanspreken, en wenst dit onderdeel van de Nederlandse omgangsvormen dan ook absoluut niet over te nemen:

Ik weet niet, dat [Nederlanders zo direct zijn] daar kan ik niet altijd goed tegen. Ik kan dat niet en vind dat ook niet prettig. [...] Als iemand bijvoorbeeld zegt: 'Wat je aanhebt, dat vind ik niet mooi.' Dat zou ik nooit zeggen.

Het zorgt er soms ook voor dat statushouders aangeven het contact met Nederlanders uit de weg te gaan:

Veel statushouders durven niet met Nederlanders te praten. Ze houden niet van de directheid van Nederlanders. Ze willen voorkomen dat ze op die manier worden aangesproken.

(R3 SYR/M)

De directheid van Nederlanders in omgangsvormen wordt ook door Eritrese respondenten expliciet afgezet tegen de afwachtende houding die met name mensen uit Eritrea zouden aannemen. R10 (ERI/M) verwoordt dat als volgt:

Wij als Eritreeërs zijn altijd afwachtend, wij wachten tot iemand naar ons toe komt, iets vraagt. Maar dat helpt ons niet. Wij moeten zelf ergens naartoe gaan en vragen. In onze cultuur kijk je mensen niet rechtstreeks aan in een gesprek. Zeker niet als ze ouder zijn. Dat is een vorm van respect. Hier is dat precies andersom. Je moet juist oogcontact hebben als je met iemand spreekt. Als je dat niet doet, denken Nederlanders dat je geen respect hebt.

Die afwachtende houding kan er soms ook voor zorgen dat men – om de ander niet in verlegenheid te brengen – antwoorden geeft op vragen die ze eigenlijk niet helemaal begrijpen. R16 (ERI/M) geeft aan dat hij uit beleefdheid snel positief antwoord zou geven aan een hulpverlener ‘om die persoon een prettig gevoel te geven’, ook al heeft hij sommige vragen niet goed begrepen. Een van de experts legt daarnaast uit dat er in het Tigrinya eigenlijk geen woord bestaat voor nee. Er zijn wel allerlei manieren om nee te zeggen, maar niet het letterlijke woord voor nee.

Aan de andere kant geven respondenten aan dat zij, in vergelijking met autochtonen, juist makkelijk contact leggen in publieke ruimtes. Een aantal statushouders merkt in de interviews op dat Nederlanders daar vaak niet op zitten te wachten. R11 (ERI/M) legt zijn verbazing daarover als volgt uit, wederom in vergelijking met wat hij gewend is in Eritrea:

In mijn land is het normaal om gewoon met iedereen te praten op de straat of in de winkel. Overal. Ja, het is niet raar als je met iemand een conversatie begint en jij zegt iets over, ja, over het nieuws of zoiets. In Nederland is dat iets anders.

R13 (ERI/V) geeft als voorbeeld een situatie in de trein:

Bijvoorbeeld als je hier in Nederland in de trein zit. Ik wist in het begin niet dat er zoiets bestond als een stiltecoupe. [...] dus soms praat ik daar door mijn telefoon, terwijl je eigenlijk stil moet zijn en dan komt er iemand: ‘Hé, wil je alsjeblieft hier niet praten of naar een andere plek gaan?’ [...] Bij ons is dat heel anders, iedereen praat daar hard, ik weet niet, dat heeft geen grens. Maar hier is wel, dat vind ik wel anders, maar ja, nu bijvoorbeeld, ik weet waar ik moet zitten. Ik weet dat je in de stiltecoupé niet mag praten.

Uit bovenstaande voorbeelden wordt duidelijk dat de meeste statushouders de directe omgangsvormen als kenmerkend zien voor Nederlanders en hun sociale omgangsvormen. Iets dat steeds wordt afgezet tegen de totaal verschillende manier waarop men dat in het

land van herkomst gewend is. Nederlandse omgangsvormen worden over het algemeen gewaardeerd, maar er is wel een grens tussen directheid en onbeleefdheid. In dat geval is er minder waardering en worden de Nederlandse omgangsvormen omschreven als bot en beledigend. Het zorgt er dan voor dat statushouders afstand nemen of houden van Nederlanders en contacten uit de weg gaan.

Daarnaast valt het sommige respondenten op dat Nederlanders in hun sociale omgang misschien heel direct zijn en weinig grenzen lijken te respecteren, maar juist weinig toeschietelijk en eerder op zichzelf zijn in contact met vreemden. Dat zorgt er volgens sommige respondenten voor dat het moeilijk is contact met Nederlanders te leggen (met burens of meer algemeen in de publieke ruimte). Het betreft ook hier duidelijk een onderdeel van de Nederlandse cultuur dat ze nog niet kenden. Een aantal respondenten geeft aan zich daaraan niet te willen aanpassen, terwijl andere juist aangeven de (sociale) rust in Nederland (met name in de kleinere gemeentes) te waarderen.

Het verschil in omgangsvormen kan triviaal lijken, maar kan op den duur verregaande consequenties hebben voor betrokkenen. Het kan leiden tot allerlei sociale blunders die in potentie vooral negatief uitpakken voor statushouders. Bijvoorbeeld bij sollicitatiegesprekken (of een ander selectiegesprek, bv. voor een woning of opleiding) waar men te weinig op de directe, in hun ogen impertinente vragen, reageert. Of doordat statushouders zichzelf niet genoeg verkopen als dat wel van hen verwacht wordt. Men kan ontmoedigd raken van mislukte pogingen om contact te leggen met burens, klasgenoten, collega's, mensen op straat en het verder opgeven. Dit kan leiden tot kleinere en meer homogene sociale netwerken.

3.4 Sociale contacten met Nederlanders

Sterckx en Fessehazion (2018) concluderen dat veel Eritrese statushouders meer contact met autochtonen zouden willen hebben, maar dat deze contacten door de taalbarrière en de ervaren afstandelijke en soms botte houding van autochtone Nederlanders beperkt blijven. Onderzoek naar Syrische statushouders laat eenzelfde beeld zien: contacten leggen met Nederlanders heeft bij veel van hen prioriteit, maar is toch moeilijker te bewerkstelligen dan gedacht (Van Liempt en Staring 2020; Damen et al. 2019). Uit het onderzoek *Syriërs in Nederland* (Dagevos et al. 2019) bleek dat ruim 60% van de Syriërs minimaal een keer per week contact heeft met autochtone Nederlanders. En ook dat er bij de meeste behoefte is om dat contact uit te breiden om op die manier de taal beter te leren, het sociale netwerk te vergroten, maar ook om de kennis van Nederland en Nederlanders verder uit te breiden. Zo wilden bijna alle statushouders uit een recent onderzoek in Rotterdam (91%) graag meer contact met autochtone Nederlanders (Van der Linden en Dagevos 2019).

In ons onderzoek hebben we gesproken over het opdoen en onderhouden van sociale contacten met verschillende soorten mensen en de mogelijke belemmeringen die Eritrese en Syrische statushouders ervaren om het gewenste contact tot stand te brengen en te onderhouden. Tijdens het focusgroepgesprek van de Syrische mannen benadrukt een van de respondenten dat er een belangrijk onderscheid is tussen de Nederlanders die statushouders ontmoeten in de eerste fase van hun vestigingsproces en de Nederlanders die men later ontmoet. Dat is van invloed op de mogelijkheden om contacten te leggen. De Nederlanders die men in het begin ontmoet (medewerkers van het Centraal Orgaan opvang asielzoekers (COA) of vrijwilligers van VluchtelingenWerk) zijn gericht op vluchtelingen en dat maakt het contact leggen eenvoudiger. Na die allereerste fase ontmoet men meer doorsnee-Nederlanders, die niet per definitie affiniteit hebben met vluchtelingen. En dat maakt het leggen van contact uitdagender, maar niet minder belangrijk.

R: Het contact dat wij met Nederlanders hebben is [in het begin] met mensen die affectie hebben met vluchtelingen. Dus met mensen die willen begrijpen wat er in ons omgaat en ons verhaal kennen. De grootste uitdaging voor elke vluchteling is wanneer hij contact legt buiten die bekende kring. Bijvoorbeeld als men aan het werk gaat. Het begint al bij het zoeken naar werk, dat is een grote uitdaging [om mensen te vinden die je daarbij kunnen helpen]. Je krijgt op die manier meer contact met [andere] Nederlanders en je leert hen beter kennen.

Verderop in dat focusgroepgesprek komt men hierop terug, en benoemt men de verschillende plekken waar men contacten heeft opgedaan en hoe die van elkaar verschillen:

R: De werkvloer is essentieel voor mij in het leggen van sociaal contact. Elke periode had ik een ander sociaal netwerk, mijn sociale netwerk was drie jaar geleden heel anders dan nu. Drie jaar geleden was de plek waar ik woonde anders en waren het andere mensen waar ik mee omging.

Zoals in het bestaande onderzoek al is beschreven, benadrukken de meeste van onze respondenten het belang van taalvaardigheid bij het leggen en onderhouden van contacten met autochtone Nederlanders. Een gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal vormt volgens respondenten de voornaamste barrière voor het aangaan en opdoen van contacten met Nederlanders, zeker wanneer men ook geen Engels spreekt. Zo stelt een Eritrese respondent:

Als je geen Nederlands praat, dan is je wereld heel klein, je hebt geen sociale contacten. Dus hoe meer je Nederlands praat, hoe beter het wordt [hoe groter je wereld]. Ja, dat is bij mij zo gegaan. Toen ik Nederlands begon te praten, toen zocht ik mensen met wie ik mijn verhaal kon delen. En zij kunnen ook mij helpen. Ja, zo is het beter gegaan, toen ik Nederlands ging leren... (R10 ERI/M)

R10 vergelijkt zijn situatie met die van zijn moeder die ook in Nederland woont:

Zij wil wel heel graag Nederlands spreken, omdat ze met mensen in contact wil komen. Maar de taal houdt haar tegen... Ja, het is heel moeilijk voor haar. Ja. Zij zoekt mensen die

bij haar horen, die haar verhaal kunnen begrijpen. Maar ja, omdat zij geen Nederlands praat, kan zij niet met de burens haar verhaal delen. Of over iets gaan kletsen. Dat vind ik heel jammer.

Wanneer de taal beter wordt beheerst, heeft men soms twijfels over het eigen taalniveau. Dat kan ook zijn weerslag hebben op het maken en hebben van contact met autochtone Nederlanders. Zo vertellen enkele respondenten dat zij stress of onzekerheden ervaren bij het leggen van contact, omdat zij geen taalfouten willen maken:

Ik voel me gestrest omdat mijn hoofd de hele tijd moet werken en opletten qua grammatica, zinsopbouw, goeie woorden kiezen en zo. (R09 SYR/V)

Omdat je niet alles beheerst, denk je: oeh, ik wil eigenlijk vragen, maar hoe doe ik dat dan? Ik weet nog niet hoe ik dat moet doen. Daar blijf ik wel hangen, zeg maar. Dat houdt mij tegen. (R10 ERI/M)

Enkele respondenten ervaren dat het beheersen van de Nederlandse taal ook van invloed is op hoe Nederlanders naar statushouders kijken en zich tot hen verhouden. Soms ervaren zij dat zij als dom worden gezien, of dat Nederlanders negatief op hen reageren omdat zij de taal nog niet volledig beheersen:

De taal is heel belangrijk. Is alles. De taal is alles. Bijvoorbeeld als jouw taal niet goed is, en jouw niveau is niet hoog [...]. Nederlanders denken dan soms dat je dom bent. Of hij is gewoon niet slim [...]. Mensen worden boos of vinden het niet goed. Ze weten niet dat ik niet goed Nederlands spreek, ze begrijpen dat niet. (R4 SYR/M)

Als je de taal niet spreekt dan ben je dom, je voelt je minderwaardig... Omdat je de taal niet spreekt willen ze dan ook niets met je te maken hebben, in plaats van dat ze jou helpen met de weg wijzen of als je een fout maakt jou kunnen leren hoe het moet, sturen ze jou weg of lopen ze bij je vandaan. (R14 ERI/V)

Respondenten ervaren, zo blijkt uit bovenstaande citaten, dat de tolerantie voor een minder dan perfecte beheersing van het Nederlands soms klein is. Ze voelen dat het niet altijd wordt gewaardeerd als je je best doet om Nederlands te spreken. En dat je al snel niet voor vol wordt aangezien vanwege taalfouten, of het hebben van een accent.

Er zijn echter ook respondenten (E14 ERI/V en R17 SYR/M) die, terwijl ze de Nederlandse taal nog niet goed machtig waren, toch contact hebben gelegd met burens en hun om hulp durfden te vragen als dat nodig was. Andere respondenten met een lage Nederlandse taalvaardigheid hadden via hun taalcoach een vrijwilligersbaan gevonden om op die manier meer in contact te komen met autochtone Nederlanders.

We hebben in ons onderzoek ook expliciet gevraagd naar contacten met Nederlanders met een migratieachtergrond (anders dan hun eigen migratieachtergrond). Het blijkt dat ver-

schillende respondenten het makkelijker vinden om contact te leggen met Nederlanders met een migratieachtergrond dan met autochtone Nederlanders. Dat contact wordt over het algemeen zeer gewaardeerd. Respondenten hebben het gevoel dat deze Nederlanders eerder bereid zijn om het contact aan te gaan. De drempels zijn lager. Tijdens de focusgroep met de Syrische vrouwen wordt dat op de volgende manier besproken:

R: Je merkt wel dat migranten meer openstaan voor contact [in vergelijking met autochtonen]. Zij willen eerder een vriendschap met je aangaan. Zij willen wel ergens met je mee naartoe gaan [in tegenstelling tot autochtone Nederlanders].

R: Het is prettig dat Nederlanders met een Turkse of Marokkaanse achtergrond je willen helpen bij deze maatschappij te horen. Dat maakt het allemaal wat makkelijker.

R: [Het contact leggen met Nederlanders van Marokkaanse of Turkse afkomst om op die manier te integreren in de Nederlandse maatschappij] is natuurlijk een positieve zaak. Hun cultuur is gemengd. De ene helft ervan staat dichtbij onze eigen cultuur en de andere helft is Nederlands. Dus zij kunnen ons goed helpen.

R11 (ERI/M) ziet zowel bij zichzelf als bij zijn kinderen dat het makkelijker is om met Nederlanders met een migratieachtergrond contact te leggen dan met autochtone Nederlanders:

Het is makkelijker om contact te leggen of vrienden te worden met mensen die oorspronkelijk niet uit Nederland komen. Mensen die niet wit zijn. Je kunt gemakkelijk met hen praten en vrienden met hen worden, zelfs voor mijn kinderen op school is het gemakkelijker om vrienden te maken in deze groep. Ik denk niet dat ze dat opzettelijk doen, maar om de een of andere reden is het zo.

De voordelen van *bonding*-netwerken (eigen groep: bekendheid en makkelijk contact mee te leggen) en *bridging*-netwerken (andere groep met andere informatie en andere netwerken) lijken hier gecombineerd te worden. Nederlanders met een migratieachtergrond die hier al langer wonen worden gezien als mensen zoals zij, met een gedeelde achtergrond, waar je makkelijk contact mee kan leggen (*bonding*). Tegelijkertijd zijn het ook mensen die iets te bieden hebben: kennis van en contacten in de Nederlandse samenleving, waarover statushouders zelf niet beschikken (*bridging*).

Niet alle respondenten zijn het overigens eens met de stelling dat het nuttig kan zijn om contacten te hebben en te onderhouden met andere migranten. Tijdens het focusgroepgesprek met Syrische vrouwen geeft één respondent aan dat deze contacten een goede integratie in de Nederlandse samenleving eerder in de weg staan dan dat deze daarbij helpen.

R: Ik zie het een beetje anders. Ik heb hier veel Syrische vriendinnen, maar de mensen met een andere migratieachtergrond gaven mij niet echt de kans om te integreren in de Nederlandse samenleving. Integendeel, zij lieten mij integreren in hun eigen groep.

I: Met wie zou jij contact willen leggen?

R: *Ik zou graag contact willen leggen met autochtone Nederlanders, zodat ik de echte Nederlandse cultuur meekrijg.*

Damen et al. (2019) vonden onder statushouders in Rotterdam gelijksoortige meningen dat contacten met autochtone Nederlanders voor veel statushouders belangrijker zijn dan contacten met andere migranten. In deze gevallen worden de contacten met Nederlanders met een migratieachtergrond die hier al langer wonen niet gezien als overbruggende netwerken.

3.5 Discriminatie en uitsluiting

De indruk die statushouders hebben van Nederland en Nederlanders heeft natuurlijk ook te maken met de mate waarin zij hier uitsluiting en/of discriminatie ervaren. Zoals in hoofdstuk 2 besproken, is het acculturatieproces een relationeel proces. Uit eerder onderzoek onder statushouders komt het beeld naar voren dat men over het algemeen geen ervaring heeft met of weinig last heeft van discriminatie. Landelijk onderzoek onder Syrische statushouders laat zien dat ongeveer driekwart van de Syrische statushouders denkt dat discriminatie van migranten in Nederland nooit of bijna nooit voorkomt. Bijna twee derde zegt nooit zelf geconfronteerd te zijn geweest met discriminatie door Nederlanders (Miltenburg et al. 2019). In onderzoek in Rotterdam gaven zeven op de tien statushouders aan nooit gediscrimineerd te zijn. De meeste respondenten in ons onderzoek geven in eerste instantie ook aan weinig ervaring met discriminatie te hebben. Voor sommige was dat een verassing, aangezien zij verwacht hadden veel negatiever behandeld te zullen worden in een Europees land als Nederland. Een respondent legt dat tijdens de focusgroep met Syrische mannen als volgt uit:

R: *Voordat ik hier kwam, werden zulke dingen tegen ons gezegd [iedereen in Europa is racistisch]. Dat Europeanen niet met vluchtelingen omgaan en dat zij op ons neerkijken. Maar na verloop van tijd is het tegenovergestelde gebleken. Vooral in mijn geval, wat betreft de burens. Ik ben ook vrijwilliger bij een voetbalvereniging en daar heb ik ook hele goede contacten, het kan haast niet beter dan dat. [...] We hebben een verkeerd beeld meegekregen.*

I: *Je was dus aanvankelijk terughoudend met het leggen van contact, maar toen je de contacten gelegd had, bleek het tegenovergestelde?*

R: *Ja, totaal het tegenovergestelde.*

Een andere respondent in dat gesprek vult aan:

R: *De Nederlandse samenleving, kort samengevat, kan worden ingedeeld in drie groepen: er zijn mensen die zijn heel erg aardig, nog veel aardiger dan we ons hadden kunnen voorstellen. Er zijn normale mensen. En er zijn mensen, een kleine minderheid natuurlijk, die zijn een beetje racistisch. Misschien is het een heel kleine minderheid, maar die is wel aanwezig, dat kunnen we niet ontkennen. Dat zijn kleine percentages verdeeld over de gebieden, maar we kunnen stellen dat de overgrote meerderheid aardige mensen zijn.*

Toch worden er in de interviews en focusgroepgesprekken uiteindelijk tal van voorbeelden gegeven waaruit blijkt dat statushouders wel degelijk te maken krijgen met vormen van uitsluiting. Deze ervaringen zullen het beeld dat statushouders hebben van Nederlanders zeker beïnvloeden. Het beïnvloedt de mate waarin zij contacten kunnen en willen leggen met autochtone Nederlanders, en het zal effect hebben op de mate waarin zij culturele verschillen percipiëren tussen Nederland en hun eigen groep, iets dat in de volgende hoofdstukken aan de orde komt. Voor een deel hebben de voorbeelden betrekking op onwetendheid over en onbegrip voor de redenen waarom vluchtelingen naar Nederland gekomen zijn. Dat onbegrip heeft vaak grote emotionele invloed op statushouders. Een respondent vertelt tijdens een focusgroepgesprek met Eritrese vrouwen het volgende verhaal:

R: Een [autochtone] vrouw vroeg mij hoe het met mijn broer gaat. Ik beantwoordde dat het goed gaat en dat hij eindelijk veilig in Engeland is aangekomen. Ik verwachtte een sympathieke reactie van haar, maar zij reageerde: 'Wat leuk, hij is mooi lang op vakantie en tot nu toe heeft hij al zes landen bezocht. Welke landen is hij van plan nog meer te bezoeken?' Ik wist niet hoe ik daarop moest reageren, maar vertelde haar toch maar dat hij daar niet als toerist was, maar op zoek was naar een veilig land waar hij bescherming zou vinden. Hij heeft een heel zware reis achter de rug, van ons land via de woestijn lopend naar Libië en verder via verschillende landen naar Nederland. Hier was zijn asielaanvraag afgewezen en hij moest verder naar Engeland, waar hij nu bescherming heeft gekregen. De wijze waarop wij denken is totaal verschillend.

Een respondent uit de focusgroep met Eritrese mannen is eveneens verbolgen over het gebrek aan kennis van sommige autochtone Nederlanders over de regio waar zij vandaan komt:

R: Toen ik voor het eerst naar Nederland was gekomen, vertelde ik bij een introductie dat ik arts ben. Ze keken allemaal verbaasd met een soort van: bestaan artsen ook in jullie land? Ik schrok van de onverwachte reactie en dacht bij mezelf: wat denken ze eigenlijk waar we vandaan komen?

Een andere respondent uit dat focusgroepgesprek vult aan:

R: Ik sprak met een vrouwelijke collega. Toen hoorde ze dat ik uit Afrika kom en daar aan het hbo afgestudeerd ben, vroeg ze verschrikt: 'Zijn er ook hbo-opleidingen in Afrika?' Als ik eerlijk ben, heb ik medelijden met dit soort mensen, ze hebben geen idee wat er allemaal gebeurt in de wereld. Dat is wat ik bedoel met dat zij [autochtone Nederlanders] moeten integreren in de buitenwereld. Dit is allemaal onverwacht voor mij, want toen we in Afrika waren, dachten we dat men in Europa zo rijk was aan kennis. Het tegenovergestelde blijkt waar te zijn.

R13 (ERI/M) vertelt dat hij binnen zijn opleiding regelmatig te maken krijgt met klasgenoten die – vaak uit onwetendheid – negatieve uitspraken doen over vluchtelingen:

Sommige leerlingen zeggen: ‘Nou ja, die vluchtelingen, die kunnen ook terug naar hun eigen land...’ Ik snap dat wel, want ze begrijpen de situatie niet of ze hebben het niet zelf gezien. Maar dan denk ik, ja, dat vind ik wel heel moeilijk. Dan voel ik me klein... Dan denk ik, zijn ze boos dat ik hier ben? Ja, dan voel ik gewoon, ik weet niet, ik vind het niet fijn, niet eerlijk.

Door het gesprek hierover aan te gaan met klasgenoten probeert hij meer bewustzijn te creëren. Als voorbeeld noemt hij een klasgenote die hem vertelde: ‘Je kan ook in je land gewoon gaan werken en een studie volgen, je hoeft niet hier te komen...’

Dus ik ging haar proberen uit te leggen [waarom ik hier ben], toen vond zij het wel interessant. Toen was het van ‘Oh, hoezo mogen jullie niet naar school, hoezo mag je tot die leeftijd en daarna niet meer, hoezo dat?’ Toen dacht ik, weet je, het is niet omdat zij het niet leuk vinden, maar het is omdat zij niet weten hoe het daar is. Dus ik heb het haar toen wel uitgelegd en zij begon het ook echt te begrijpen.

Een aantal respondenten ervaart dat sommige Nederlanders vooroordelen hebben ten opzichte van vluchtelingen. Zo geeft R4 (SYR/M) aan dat hij met een deel van zijn collega's op het werk geen contacten onderhoudt, omdat hij het gevoel heeft dat zij hem ongelijk behandelen en sociaal uitsluiten vanwege zijn afkomst. Hij ervaart dit onder meer in de kleine dingen, zoals begroetingen:

Ze zeggen bijvoorbeeld geen goedemorgen. Ze kijken naar je en ze zeggen niks. Maar tegen Nederlanders zeggen ze wel goedemorgen [...] Maar veel mensen, misschien oudere mensen, ook misschien omdat ik buitenlander ben en ze kijken naar mijn kleur, denken: hij is drugs-dealer, zulke dingen... Ik weet niet of dat alleen met ons is of dat de Nederlandse mentaliteit zo is, ze maken geen contact met buitenlanders.

Hij meent dat deze groep Nederlanders statushouders en andere mensen met een migratieachtergrond beoordeelt aan de hand van de negatieve percepties die zij van Marokkaanse en Turkse Nederlanders hebben (zie ook Damen et al. 2019; Van Liempt en Staring 2020 voor gelijksoortige observaties). R3 (SYR/M) ervaart dat het contact met Nederlanders soms wordt beïnvloed door de vooroordelen ten aanzien van moslims en gelovigen in het algemeen. Hij meent dat het grootste deel van de Nederlandse bevolking een stereotiep beeld heeft van moslims. Zij worden volgens hem geassocieerd met terrorisme en conservatisme. Volgens hem begrijpen zij niet dat niet alle moslims zo zijn:

Kijk wij zijn moslims maar je hoeft niet altijd gelijk gewoon te denken dat we aanslagen gaan plegen of dat we altijd slechte moslims zijn en die een vrouw geen hand geven of ze willen altijd gewoon de vrouwen een hoofddoek of boerka laten dragen. Wij zijn niet allemaal zo. Er is een kleine groep die zo is. De grootste groep hier in Nederland denkt gewoon dat we echt crimineel zijn of alleen maar terroristisch zijn of conservatief.

In gesprekken met Nederlanders ervaart hij zelf soms ook dat er vanwege zijn geloof op hem wordt neergekeken. Hij merkt dit vooral in de omgang met niet-gelovige Nederlanders. Met hen probeert hij gesprekken over het geloof dan ook zo veel mogelijk te vermijden. Meer algemeen kan er volgens hem onderscheid worden gemaakt tussen twee groepen Nederlanders: de ‘flexibelen’ en ‘niet-flexibelen’. Hij vertelt dat hij met andere Syriërs in zijn omgeving bespreekt wie wel en niet flexibel zijn, wat richtinggevend is voor wat er wel en niet met hen kan worden besproken:

Maar er wordt altijd tussen ons gezegd die persoon is niet flexibel en de ander is wel flexibel en dan weet ik wat ik met hem kan bespreken en wat niet. Dat is gewoon altijd een waar-schuwing tussen ons als Syriërs.

Tijdens het focusgroepgesprek met Eritrese mannen wordt gesproken over discriminatie door autochtone Nederlanders op basis van huidskleur:

R: Soms word ik niet binnengelaten in een club en dat heeft te maken dat ik een andere huidskleur heb, ook als ik mijn documenten wil laten zien. Ik word als een dreiging gezien.

Een andere respondent in dat gesprek vult aan:

R: Ik ben arts. De meerderheid van de [autochtone] Nederlanders discrimineert niet. Maar wat ik soms meemaak in mijn praktijk is onbeschrijfelijk. Wanneer ik de patiënten ga halen, kijken ze met schrik en vragen of er geen andere artsen zijn. Alleen vanwege mijn huidskleur hebben zij geen vertrouwen in mij.

Een respondent uit de focusgroep met Eritrese vrouwen heeft op haar stageplek ook negatieve ervaringen opgedaan met autochtone Nederlandse cliënten in een verzorgingsflat.

R: Een Syrische man en ik gingen stagelopen en we spraken amper Nederlands, ik heb het niet makkelijk gehad. De oudere mensen in de hoge leeftijd schrikken en kijken afkeurend naar mij [als ik binnenkom]. Ik zie hun boze ogen gericht naar mij. [...] Op een dag kwam één van de vrouwen die daar werkt naar ons terwijl we met de baas aan het praten waren. Deze vrouw kijkt verbaasd naar ons en zegt: ‘Ik wist niet dat de zwarte kon praten, is ze niet doof?’ Ik wist niet wat doof betekende toen, maar later wel en werd erg boos. Er is meer tegen ons gezegd. Dat waren allemaal discriminerende dingen.

Later in het gesprek maakt deze respondent een onderscheid tussen de autochtone Nederlanders die ze ontmoet op het werk en daarbuiten:

R: Wat ik heb gemerkt is dat op de werkvloer collega’s zich vaak niet op hun gemak voelen als er een vreemdeling [vluchteling] bij hen komt werken. Het verschil in denken tussen Nederlandse vrienden en Nederlandse collega’s is groot. Je Nederlandse vrienden en kennissen kennen jou en accepteren jou al en op dat moment maakt het niet uit welke huidskleur je hebt. Maar Nederlandse collega’s denken en zeggen dat je hun werk komt afpakken. Dat zeggen ze gewoon openlijk tegen je.

Een andere respondent in dit gesprek geeft aan dat zij ook discriminatie buiten het werk heeft ervaren:

R: Al sinds mijn dochter 6 maanden oud was, klaagt mijn buurvrouw over geluidsoverlast. Ik ben geen luidruchtig persoon, zet geen harde muziek aan en mijn dochter speelt zo rustig dat ik haar zelfs niet hoor als zij aan het spelen is. Uiteindelijk heb ik iets tegen de buurvrouw gezegd. Ik vertelde haar dat de kinderen het recht hebben om vrij te kunnen spelen, mijn kind speelt erg rustig.[...] Verschillende mensen hebben geprobeerd te bemiddelen. Vier jaar lang heeft zij geklaagd. Sinds kort hebben we het op de burendag bijgelegd. Ik vertelde haar dat ik binnenkort ga verhuizen. In de cultuur waarin ik ben opgegroeid, gaan we nooit boos uit elkaar bij een verhuizing. Dus ik zei haar dat ik haar nooit iets kwalijk heb genomen en dat ik netjes en vriendschappelijk afscheid van haar wilde nemen. Toen begon ze te huilen.

R3 (SYR/M) heeft gemerkt dat zijn mening als nieuwkomer over bepaalde gevoelige culturele thema's door sommige Nederlanders niet altijd gewaardeerd wordt. Hij vindt bijvoorbeeld dat de rol die Zwarte Piet speelt in het Nederlandse sinterklaasfeest zou moeten veranderen.

Mijn standpunt is: Zwarte Piet moet veranderen, die moet niet meer zwart zijn. Nederlanders, vooral hier in Limburg, zeggen dan tegen mij: 'Je kwam een paar jaar geleden naar Nederland en je wilt nu onze eigen traditie veranderen?' Maar dat is gewoon mijn mening. We moeten daar samen gewoon over praten. Zwarte Piet moet gewoon veranderen. Kinderen accepteren alles, maar je moet wel iets doen om dat te veranderen.

De hierboven beschreven vormen van uitsluiting hebben tot gevolg dat respondenten op hun hoede zijn als het gaat om contacten met Nederlanders. Met name buiten de relatief beschermde omgeving van opvang en hulpverleners zien sommige dat het contact met Nederlanders op het werk of in de buurt moeilijker tot stand komt, wat bij hen tot frustratie leidt. Respondenten worden bovendien onzeker, angstig en teleurgesteld door deze negatieve ervaringen. Voor een deel zoeken ze lotgenoten op (zie hoofdstuk 5) en creëren op deze manier een beschermde omgeving tegen een buitenwereld die soms onbekend en afstandelijk is, en hen soms zelfs vijandig en discriminerend bejegt.

3.6 Samenvatting

Het is duidelijk dat statushouders de Nederlandse cultuur en de typerende Nederlandse omgangsvormen vooral interpreteren vanuit de cultuur en samenleving die ze kennen en waaruit zij zelf afkomstig zijn. De veelbesproken tegenstelling tussen de wij-cultuur in Syrië en Eritrea en de westerse ik-cultuur in Nederland blijkt verschillende verschijningsvormen te kennen. De kennismaking met die zogenoemde ik-cultuur zorgt voor positieve reacties als het gaat om de persoonlijke vrijheid die men hier in Nederland geniet, en de mate waarin men hier de mogelijkheid krijgt om zich individueel te ontwikkelen. Men constateert dat men in sommige gevallen beter voor zichzelf moet opkomen (zichzelf verkopen

als dat nodig is). Beter in staat moet zijn persoonlijke wensen en ambities expliciet te formuleren en bereid te zijn om over zichzelf te vertellen (Wat heb je dit weekend gedaan?). Het verschil in omgangsvormen kan triviaal lijken, maar kan op den duur belangrijke gevolgen hebben. In contacten met hulpverleners of toekomstige werkgevers kan een afwachtende houding overkomen als desinteresse en ervoor zorgen dat men niet goed geholpen of niet geselecteerd wordt.

Aan de andere kant lopen sommige statushouders hier ook tegen bepaalde grenzen op, zoals we in het volgende hoofdstuk over culturele afstand verder zullen bespreken. De afstandelijke en individualistische houding van sommige Nederlanders roept bij een aantal statushouders duidelijk negatieve reacties op. De voorbeelden van statushouders over uitsluitingsmechanismen wat betreft werk en stage laten zien dat de Nederlandse 'buitenwereld' waarin zij zich in de volgende fase van het vestigingsproces steeds meer zullen gaan begeven een vaak onverschillige, of soms zelfs vijandige, omgeving is. Hier is het leggen van contacten moeilijker en zijn de verschillen in omgangsvormen en verwachtingen groter.

Statushouders zien Nederland, net als veel andere migrantengroepen, over het algemeen als een veilig, vrij, welvarend en tolerant land. Net als in eerder onderzoek wordt de hoge mate van georganiseerdheid genoemd als typisch Nederlands, heeft men over het algemeen een gunstig oordeel over het maatschappelijk klimaat in Nederland en voelt men zich hier welkom (zie ook Dagevos et al. 2019). Nederlanders worden over het algemeen gezien als vriendelijk en behulpzaam, maar onder de oppervlakte ook als minder toeschietelijk en open, minder geneigd om de statushouder in hun eigen leven toe te laten. Het beeld van de dichte deur was voor veel respondenten typerend voor de typische Nederlander en hun geslotenheid.

In de eerste fase van het vestigingsproces, wanneer statushouders contact hebben met mensen die bekend zijn met en gericht zijn op vluchtelingen, is het relatief makkelijk om contact te leggen met Nederlanders. In de tweede fase blijkt het voor een aantal respondenten echter een stuk moeilijker te zijn de doorsnee-Nederlander te benaderen. Nederlanders reageren niet spontaan op pogingen van de statushouders om contact te leggen, hebben weinig geduld met moeizame pogingen Nederlands te spreken, houden de deur dicht en gaan ook niet snel in op een uitnodiging. Bovendien hebben sommige Nederlanders weinig kennis en inlevingsvermogen wat betreft de situatie en achtergrond van de vluchtelingen. Herhaalde mislukte pogingen om contact te leggen werken voor sommige respondenten ontmoedigend. Ze ervaren vaak dat contact met Nederlanders met een migratieachtergrond makkelijker te leggen is, alhoewel niet alle respondenten dat een goed alternatief vinden.

De directe omgangsvorm van Nederlanders wordt gewaardeerd zolang deze bedoeld is als opbouwende kritiek. In sommige gevallen hebben statushouders het gevoel dat die Neder-

landse assertiviteit overgaat in belediging en uitsluiting. De directheid wordt dan ervaren als een manier om statushouders het gevoel te geven er niet bij te horen, hun duidelijk te maken dat ze anders zijn. In dit opzicht is het interessant een vergelijking te maken met eerder onderzoek onder Iraanse vluchtelingen van vijftien jaar geleden. Daaruit bleek dat naarmate Iraanse vluchtelingen meer het gevoel hadden uitgesloten en gediscrimineerd te worden, ze Nederlanders meer gingen zien als koud, afstandelijk en gierig. De discriminatie- en uitsluitingsmechanismen onder Nederlanders zorgden er als het ware voor dat Iraanse vluchtelingen Nederlanders ook meer begonnen te stereotyperen (Ghorashi 2005), iets dat we in een aantal van de antwoorden bij onze respondenten ook tegenkomen.

4 Percepties ten aanzien van culturele afstand en verschillen

4.1 Introductie

Migranten die een grote culturele afstand ervaren met de ontvangende samenleving hebben over het algemeen minder contacten met mensen van buiten de eigen groep, worden minder beïnvloed door andere culturele patronen (die ver van hen afstaan) en zullen zich over het algemeen minder identificeren met de ontvangende samenleving. Culturele verschillen worden daarmee ook verondersteld een belangrijke rol te spelen in het ontstaan van geïsoleerde migrantengemeenschappen. Om die redenen zijn we in dit hoofdstuk geïnteresseerd in de percepties en normatieve evaluaties van wat door statushouders als hetzelfde, of juist als anders wordt ervaren ten aanzien van de typerende kenmerken van de cultuur van de herkomstgroep en die van Nederland.

De percepties ten aanzien van bepaalde typerende kenmerken van de Nederlandse cultuur (en de mate waarin deze verschillen met de cultuur uit het land van herkomst) zijn deels in hoofdstuk 3 al aan de orde gekomen (met name rond de dominante omgangsvormen in Nederland). In dit hoofdstuk bespreken we drie specifieke thema's waarbinnen vanuit het politieke en publieke debat in Nederland de meeste culturele verschillen worden verwacht en in bestaand onderzoek (Dagevos et al. 2019) deels ook zijn gevonden: (1) de rol van de vrouw in de samenleving/familie, (2) religie en (3) percepties over homoseksualiteit. Hoe verwoorden statushouders die gepercipieerde verschillen en overeenkomsten en welke betekenis geven zij eraan? En hoe gaan ze ermee om? Welke impact heeft het op keuzes die ze maken (strategische overwegingen)?

Het is belangrijk in het achterhoofd te houden dat er naast dominante (of typerende kenmerken) van culturele groepspatronen (zowel bij de statushouders als bij de Nederlandse bevolking) altijd grote individuele verschillen te vinden zijn in opvattingen, gedragingen, normen en waarden. Zo is de algemene norm in Nederland eerder progressief (Duyvendak 2017), maar zijn er subgroepen en individuen die er een meer conservatieve moraal op nahouden. Omgekeerd wijst onderzoek onder Syrische en Eritrese statushouders op een meer conservatief/traditioneel normenkader (Sterckx en Fessehazion 2018; Damen en Huijnk 2019; Van Liempt en Staring 2020), maar zijn er subgroepen en individuen onder statushouders met meer progressieve opvattingen. De verschillende categorieën (gematigde separatie, integratie en assimilatie) onder Syrische statushouders zijn in eerder onderzoek beschreven (Dagevos et al. 2019 en zie hoofdstuk 1). In dit hoofdstuk horen we van statushouders zelf, in hun eigen woorden, hoe zij hun posities en opvattingen onder woorden brengen en in hoeverre die mogelijk overeenkomen met een van de categorieën. Een belangrijk punt in dit verband is het relatief hoge aantal hoogopgeleiden onder onze respondenten (zie hoofdstuk 1). Het ligt in de lijn der verwachting dat dit van invloed is op de posities die respondenten op juist deze onderwerpen innemen.

4.2 Gepercipieerde cultuurverschillen

Bestaand onderzoek concludeert dat voor Eritrese statushouders bijna alles nieuw is in Nederland. De zelfredzaamheid, de individualiteit en de assertiviteit die hier de norm zijn, komen weinig overeen met het leven in Eritrea en de daar heersende opvattingen in het onderlinge verkeer van mensen (Sterckx en Fessehazion 2018). Er is ook een groot verschil met Nederland ten aanzien van de familiestructuren waarin veel statushouders in Eritrea leefden. Die structuren zijn hier weggefallen. Als men daar hulp nodig heeft, dan vraagt men hulp aan een familielid of een kennis van de familie. Er bestaat een groot wantrouwen tegen alles wat verband houdt met de overheid en dit verandert hier niet zomaar.

Onderzoek naar Syrische statushouders in Nederland laat zien dat de verschillen ook voor deze groep groot zijn tussen Nederland en hun land van herkomst. Wellicht minder groot dan bij de Eritrese groep, en naar verwachting is de onderlinge variatie in standpunten en opvattingen groter bij de Syrische statushouders dan bij de Eritrese groep (Damen en Huijnk 2019; Damen et al. 2019; Van Liempt en Staring 2020). Maar een van de experts die we spraken is van mening dat ook voor de Syrische statushouders een (gepercipieerde) culturele kloof niet iets is dat je zomaar van je afschudt. Percepties kunnen volgens haar na verloop van tijd wel veranderen, naarmate statushouders nieuwe contacten en ervaringen opdoen of met anderen in gesprek gaan. Die veranderingen zijn moeilijk exact te bepalen. Daar waar mogelijk zullen we er iets over zeggen en ook in hoofdstuk 6 nog op terugkomen.

Vrijwel alle respondenten in ons onderzoek zijn van mening dat de culturele verschillen tussen het land waar zij vandaan komen en Nederland, zoals een van onze respondenten dat formuleerde, ‘gewoon heel groot zijn’. Ondanks die ervaren kloof, geven verschillende respondenten aan bereid te zijn om de Nederlandse cultuur beter te leren kennen, en op die manier mogelijke verschillen te overbruggen. R17 (SYR/M) verwoordt dat als volgt:

Misschien zijn onze gewoontes anders dan de gewoontes van de Nederlanders. Het is een andere samenleving met andere culturele normen en waarden. Je moet hen begrijpen om op de juiste manier contacten te kunnen maken.

Andere respondenten, zowel van Syrische als Eritrese afkomst, nuanceren de gepercipieerde verschillen tussen het land van herkomst en Nederland. Zo geeft R2 aan dat het grootste culturele verschil bestaat tussen mensen die afkomstig zijn uit een stedelijke omgeving en mensen van het platteland:

[Eigenlijk zijn voor mij de Nederlandse en Syrische cultuur] niet zo anders, omdat ik in Syrië in de stad woonde. Misschien voor mensen uit dorpen of kleine steden is het anders. Maar niet voor mensen uit de stad. Zij hebben redelijk onderwijs genoten of gestudeerd, dan is het niet zo anders. Maar voor mensen die weinig of niks hebben gestudeerd, dan is dat [migratie naar Nederland] een grote overstap. Dat betekent dat ze voor het eerst bepaalde apparaten

moeten gebruiken. Ze hebben geen verstand van deze dingen. Een ander systeem. En ze hebben ook weinig vaardigheden om deze dingen te gebruiken. (R2 SYR/M)

Hogere opleidingsniveaus en hogere levensstandaarden zorgen in het algemeen voor andere culturele patronen. R3 (SYR/M) geeft als voorbeeld dat de positie van de vrouw op het Syrische platteland een andere is dan in de stad:

In de steden hebben vrouwen meer vrijheid dan in het dorp. En ze bereiken daar meer. [...] In de dorpen, waar ik vandaan kom, daar mogen vrouwen niet verder leren dan basisschool. Ze worden alleen alles geleerd als vrouwen, huisvrouw, zeg maar. Niets anders.

R8 (SYR/V) legt uit dat ze vaak met andere Syrische statushouders in Nederland in discussie gaat over culturele zaken die typisch Nederlands zouden zijn, en die niet voor zouden komen in Syrië. Zij werkte in Syrië op een middelbare school in een grote stad en zag daar als psycholoog dezelfde problematiek met jongeren als in Nederland.

In Syrië gebeuren ook gevoelige zaken [homoseksualiteit, roken, drugsgebruik, seks buiten het huwelijk], maar dan onder tafel. Als ik dat hier vertel, kijken Syrische ouders mij met grote ogen aan. Maar in Syrië gebeurden al die dingen ook.

In dit hoofdstuk bespreken we zoals gezegd drie specifieke thema's, waarover we van statushouders horen in hoeverre zij een verschil ervaren tussen de Nederlandse dominante norm en de eigen groepsnorm (zoals zij die ervaren). Het betreft (1) de rol van de vrouw in de samenleving/familie, (2) religie en (3) percepties rond homoseksualiteit. Er zijn een aantal redenen waarom we deze elementen eruit lichten.

Ten eerste zijn dit ook belangrijke thema's in het publieke en politieke debat in Nederland rond migratie en culturele verschillen. Rond deze onderwerpen worden vanuit de Nederlandse samenleving de grootste verschillen en dus ook de grootste obstakels gepercipieerd voor samenleven en integratie. In het Nederlandse publieke discours bestaat een sterke norm van gendergelijkheid, vooral ten aanzien van gelijke rechten en kansen voor mannen en vrouwen (Arends-Tóth en Van de Vijver 2009; De Vroome en Tubergen 2010). Ongelijke genderverhoudingen bij minderheidsgroepen worden gezien als een teken van grote culturele afstand.

Ten tweede worden deze onderwerpen in kwantitatieve studies vaak gebruikt als indicatoren voor het proces van individualisering. Het betreft hier onderwerpen waarbij de individuele keuzevrijheid (van en voor vrouwen, niet-religieuzen en homoseksuelen) afgezet wordt tegen religieuze heersende normen in de herkomstgroep die deze individuele vrijheid in veel gevallen juist afwijst (Van der Linden en Dagevos 2019; Dagevos 2020).

Ten derde zijn het deels onderwerpen, met name de rol van de vrouw, die in de interviews door statushouders zelf op verschillende manieren naar voren zijn gebracht als een thema waar zij verschillen percipiëren. Dat geldt in iets mindere mate voor het thema religie en

percepties rond homoseksualiteit. Bij de interpretatie van de antwoorden is het belangrijk onderscheid te maken tussen opvattingen, normen en waarden en de praktijk, waarin mensen doen wat ze doen, deels omdat ze al dan niet de kans hebben te leven naar hun normen. De context is hierbij van groot belang, zo zullen we in de komende paragrafen zien. De collectivistische cultuur in het land van herkomst biedt andere mogelijkheden, en werpt andere obstakels op, dan de meer individualistische egalitaire cultuur in Nederland met een uitgebreid sociaal vangnet (voor bijvoorbeeld alleenstaande vrouwen/moeders). Het feit dat statushouders hier vaak ver weg leven van hun familie(structuren) is verder van grote invloed op de mogelijkheden om eigen keuzes te maken. In die context vinden de acculturatieprocessen plaats waarbij mensen met verschillende culturele achtergronden elkaar ontmoeten en leren kennen, en de mate waarin ze zich vervolgens (wederzijds) aanpassen om eventuele verschillen te overbruggen. In het vorige hoofdstuk hebben we vooral naar de sociale component daarvan gekeken en de eerste indrukken die statushouders van Nederland hebben. In dit hoofdstuk bespreken we percepties over culturele verschillen op basis van de drie specifieke onderwerpen.

4.3 Verschillende percepties op genderrollen en man-vrouwverhoudingen

Gezins- en familiewaarden worden gezien als centrale kenmerken van culturele groeps-identiteiten. Opvattingen en percepties over gender spelen daarin een cruciale rol (Arends-Tóth en Van de Vijver 2009). Voor veel statushouders geldt, zoals gezegd, dat zij zich in een omgeving gevestigd hebben waarin attitudes en genderrelaties verschillen met die in hun land van herkomst. Individualiteit en persoonlijke zelfontplooiing zijn hier veelal de norm en gaan samen met meer gelijkwaardige relaties tussen mannen en vrouwen (binnen en buiten de familie). Het contact met andere culturele opvattingen over man-vrouwverhoudingen kan leiden tot allerlei veranderingsprocessen onder migrantengroepen (Röder en Mühlau 2014).

In een meer traditionele opvatting zijn vrouwen in de eerste plaats verantwoordelijk voor het huishouden, de opvoeding van kinderen en het onderhouden van relaties. Mannen daarentegen zijn voornamelijk verantwoordelijk voor de financiële ondersteuning van het gezin, waarvan ze aan het hoofd staan (Arends-Tóth en Van de Vijver 2009). Genderongelijke attitudes onder migranten kunnen een negatieve invloed hebben op onderwijsparticipatie, werkgelegenheid of de inkomenspositie van vrouwen (Röder en Mühlau 2014; Ersanilli 2012). Genderattitudes zijn verder sterk gerelateerd aan individuele achtergrondkenmerken, waarbij de hogeropgeleide, vrouwelijke en jongere delen van de bevolking over het algemeen meer egalitaire attitudes hebben (Diehl et al. 2009).

Uit het onderzoek van Sterckx en Fessehazion (2018) blijkt dat genderopvattingen onder veel Eritrese statushouders traditioneel zijn, met name onder mensen die afkomstig zijn van het platteland. Religieuze opvattingen (zoals beschreven in de volgende paragraaf) spelen hierbij een belangrijke rol. Onderwijs voor meisjes wordt op het Eritrese platteland

bijvoorbeeld minder belangrijk geacht dan voor jongens. In de grote stad is het daarentegen normaal voor vrouwen om te studeren en een betaalde baan te hebben. Militaire dienstplicht is zowel voor mannen als voor vrouwen verplicht en heeft een enorme impact op het leven van jonge Eritreeërs. In de praktijk zijn veel Eritrese vrouwen in Eritrea de facto alleenstaand gezinshoofd, ook op het platteland, omdat de mannen gesneuveld, gevlucht of in militaire dienst zijn.

Bestaand onderzoek laat zien dat Syrische vrouwen in Nederland op een aantal terreinen een minder gunstige uitgangspositie hebben dan Syrische mannen. Mannen waren voordat zij naar Nederland kwamen aanzienlijk vaker actief op de arbeidsmarkt, terwijl vrouwen vaak huisvrouw waren in Syrië. De structurele dimensie van de positie van Syrische vrouwen blijft in Nederland achter bij die van de mannen (Dagevos et al. 2019). Aan de andere kant zien experts die we gesproken hebben ook veel Syrische gezinnen waar de vrouw de taal sneller leert dan de man en een groter sociaal netwerk heeft dan haar echtgenoot. In die gezinnen kan dat tot grote en snelle veranderingen leiden. De vrouw voert het woord op school of bij afspraken, waarbij de echtgenoot noodgedwongen een stap terug moet zetten. Het vinden van betaald werk op gelijk niveau kan voor mannen lastig blijken. Het vervullen van hun traditionele rol als kostwinner komt daarmee in gevaar. Röder en Mühlau (2014) geven aan dat dit een veelvoorkomende ontwikkeling is bij migrantengezinnen waarin traditionele genderrelaties dominant zijn. Het statusverlies en de neerwaartse mobiliteit is voor mannen soms moeilijk te accepteren. Dat kan uiteindelijk leiden tot een reactie van meer dwang en controle vanuit de man en spanningen in het gezin (Sterckx et al. 2014).

Onderzoek in Rotterdam laat zien dat Eritrese en Syrische statushouders qua onderwijs vinden dat er weinig verschil tussen jongens en meisjes zou moeten zijn. Maar dat de opvattingen minder egalitair zijn als het gaat om de verantwoordelijkheid voor financiële zaken en het belang om een eigen inkomen te verdienen. Ongeveer een kwart van de ondervraagde statushouders vindt dat de vrouw moet stoppen met werken als zij een kind krijgt en dat de man het best beslissingen kan nemen over grote aankopen (Van der Linden en Dagevos 2019).

Respondenten uit ons onderzoek, van zowel Syrische als Eritrese afkomst, maken ten aanzien van genderrelaties een duidelijk onderscheid tussen de situatie in de stad en op het platteland in hun land van herkomst. R3 (SYR/M) beschrijft de rol van de vrouw in de familie op het Syrische platteland als volgt:

Alle dingen die vrouwen doen, zoals het huishouden [daar doen mannen niet aan mee]. Mannen mogen alleen maar buiten het huis werken en geld verdienen. Mannen beslissen ook over alles in het huis. Vrouwen mogen meedoen, maar niets beslissen. De ongelijkheid tussen mannen en vrouwen is bij ons veel groter [dan in Nederland]. Je mag de vrouw 50 geven terwijl de man 100 is. Dus is het gewoon 50% verschil tussen ons, tussen vrouw en man in ons dorp. Maar hier in Nederland is het helemaal anders.

R11 (ERI/M) vertelt dat genderrelaties in de stad waar hij vandaan komt sterk verschillen met het platteland waar hij is opgegroeid. De grootste veranderingen in de manier waarop hij zelf als man binnen het gezin functioneert, hebben zich al in Eritrea voltrokken en niet pas in Nederland:

Het thuisblijven van vrouwen is voor mij, en voor veel Eritreeërs die uit Asmara de hoofdstad komen, in de afgelopen tien of vijftien jaar, sterk veranderd. Vroeger bleef de vrouw helemaal thuis, ze doet huishoudelijke klusjes en de man gaat werken en verdient het inkomen. Maar tegenwoordig werkt mijn vrouw net als ik. Thuis, ook al doen de mannen niet veel, helpen we zoveel mogelijk. We proberen het in ieder geval. Om voor mezelf te spreken, ik probeer behulpzaam te zijn en de afwas of iets anders huishoudelijks te doen. Ik ben bijvoorbeeld degene die de kinderen 's ochtends wakker maakt en hun ontbijt klaarmaakt, hun lunch inpakt en ze naar school brengt. Ik wil mijn vrouw 's ochtends niet wakker maken. Dat gaat al zo sinds we ons eerste kind kregen, omdat ik weet dat ze de hele nacht wakker was, laat ik haar uitslapen en ik zal in de morgen voor de dingen zorgen.

Zijn vader in Eritrea zou dat echter nooit doen, die liet zijn gezicht in de keuken nooit zien:

[De oudere generatie mannen] komt naar huis en gaat zitten en wacht gewoon tot de vrouw het eten naar de tafel brengt, water geeft om hun handen te wassen en zo.

Respondenten met een conservatievere kijk op de verhouding tussen mannen en vrouwen geven een religieuze uitleg en legitimatie voor hun standpunten. Een respondent uit de focusgroep met Eritrese mannen geeft zijn visie op deze discussie op de volgende manier:

R: Ik wil graag met de rol van de vrouw beginnen. [...] Religieus gezien: Jezus Christus staat bovenaan de kerk van alle mensen. De man staat bovenaan de vrouw. Wij zijn ook met deze ideeën opgevoed waar de bijbel centraal staat.

Dat wil overigens niet zeggen dat alle gelovige respondenten op die manier denken over de rol van de vrouw in de samenleving en het gezin. R11, die hierboven het verschil tussen hem en zijn vader aangaf, ziet zichzelf ook als een gelovig man. Hij gaat elke zondag met zijn hele gezin naar een Eritrese kerk (dat kost ze ruim twee uur reistijd). Ze wonen daar een dienst bij, de kinderen krijgen er bijbelonderwijs en ze ontmoeten er gelijkgestemden.

In lijn met de bestaande literatuur zijn het vooral de vrouwelijke respondenten die meer gender-egalitaire opvattingen formuleren. De vestiging in een omgeving die gender-gelijkheid propageert, geeft vrouwen meer kansen en kan bij sommige een gevoel van bevrijding met zich meebrengen (Röder en Mühlau 2014). Sommige vrouwen zijn niet langer bereid normen te accepteren die hen in het nadeel stellen op het moment dat ze beseffen dat er alternatieve opvattingen zijn die hun persoonlijk meer kansen bieden. Dit zou een van de belangrijkste redenen zijn waarom sommige migrantenvrouwen en hun dochters meer reden hebben om egalitaire overtuigingen aan te nemen dan mannen (Röder en Mühlau 2014; Diehl et al. 2009; Ersanilli 2012). Zo legt R6 (SYR/V) uit dat de familie een cruciale rol speelt in de positie van de vrouw in de Syrische cultuur. Er wordt vaak van haar

verwacht dat ze een ondergeschikte en verzorgende rol speelt in haar familie. Daar heeft ze in principe geen problemen mee, zo vertelt ze. Ze wil graag voor andere familieleden zorgen, maar ze wil ook meer mogelijkheden om zichzelf te ontwikkelen. Dat botst soms met de ideeën van haar ouders. R6 woont nog thuis bij haar ouders, is niet getrouwd en heeft in Nederland op een mbo gestudeerd. Ze vindt het belangrijk voor haar kleinere zusjes dat ze zelfstandig en onafhankelijk worden, een goede opleiding krijgen en later zelf kunnen gaan werken. Ze legt uit waarom ze dat vindt:

In ons land [Syrië] gaan de meeste mannen niet voor de kinderen zorgen. Niet alle mannen kunnen dat. Dus als ik later ga trouwen met een man, moet die man ook meehelpen. Hij moet investeren en tijd steken in het opvoeden en verzorgen van zijn kinderen en niet weggaan met vrienden, maar ook thuis zijn en helpen met de kinderen, misschien ook koken. Mijn vader doet dat niet te veel. Ja, soms. Maar dat is moeilijk in ons land.

R6 kan daar niet met haar vader over spreken, dat is een te gevoelig onderwerp, zo vertelt ze. Maar wel met haar moeder. Ze hebben het er vaak over. Haar moeder vertelt haar dat de oudere generaties nu eenmaal zo zijn opgegroeid. ‘Het is normaal voor ons.’

Veel vrouwelijke respondenten geven tijdens het interview expliciet, of soms tussen de regels door, aan dat vrouwen in Nederland meer sociale vrijheid hebben dan in Syrië of Eritrea (dat geldt met name voor de vrouwen die van het platteland afkomstig zijn). Ze geven daarbij aan graag gebruik te willen maken van de mogelijkheden die Nederland hun biedt. Sommige vrouwen botsen daarbij met hun man of ouders, andere vrouwen doen het meer in overleg. Respondenten, zowel de mannen als de vrouwen, leggen hier een directe link tussen de rechten die vrouwen in Nederland hebben, de financiële onafhankelijkheid die vrouwen hier ervaren en het hoge aantal echtscheidingen onder statushouders, zoals eerder onderzoek ook liet zien (Sterckx en Fessehazion 2018; Van Liempt en Staring 2020; Dagevos 2020).

R3 (SYR/M) is zelf gescheiden en geeft aan dat de rechten die vrouwen hier hebben en de financiële onafhankelijkheid belangrijk zijn. Voor hem dus ook vanuit het perspectief van de echtgenoot.

Ik ben nu gescheiden en mijn voormalige vrouw heeft eigenlijk veel rechten. Ik kom er altijd achter, ik moet gewoon mijn alimentatie betalen en de vrouw die krijgt altijd de advocaat, dat wordt volledig betaald en zij krijgt automatisch de kinderen. Heel veel rechten staan bij haar. Dat vind ik wel goed en nodig, want vrouwen moeten gewoon die rechten hebben en ook meer geld krijgen en de vrijheid hebben om zelf beslissingen te nemen. Dat is ook belangrijk voor vrouwen. Dus vrouwen zijn hier in Nederland gelijk aan mannen.

R7 (SYR/V) geeft aan dat ze vindt dat er te veel Syrische echtparen scheiden in Nederland, maar zegt er tegelijkertijd bij dat het goed is dat vrouwen hun vrijheid hier opeisen. Volgens haar komt het grote aantal echtscheidingen ook door de bijstand die ze automa-

tisch ontvangen in Nederland. Over echtscheidingen onder Syrische echtparen in Nederland zegt R9 (SYR/V) het volgende:

Het is duidelijk dat de vrouwen hier meer rechten hebben dan in Syrië. Bij ons [in Syrië] is het helemaal niet eerlijk. Bijvoorbeeld als je scheidt van je man, mogen de kinderen bij jou blijven, maar als je iemand anders trouwt dan heb je het recht niet om je kinderen bij jou te laten blijven. Die gaan dan naar de man. Dat vind ik helemaal niet eerlijk. Ik vind het beter hoe het hier in Nederland is.

Het thema echtscheiding is ook in het focusgroepgesprek met de Syrische mannen een belangrijk gespreksonderwerp. De gespreksleider wil weten wat precies het verschil is tussen de situatie in Syrië en hier in Nederland op dit gebied. Huwelijksproblemen lijken niet alleen veroorzaakt te worden door de komst naar Nederland. De oorzaak van deze problemen bestond vaak al in het land van herkomst en is mogelijk verergerd door de vlucht, de soms langdurige fysieke scheiding tussen man en vrouw voorafgaand aan gezinshereniging, maar ook door het ontbreken van hechte en dwingende familiestructuren in Nederland.

I: *Dus in Syrië waren er geen problemen binnen het huwelijk en hier wel?*

R: *Die waren er wel, maar er zijn mensen die nou eenmaal niet veranderen.*

R: *Daar was de vrouw bijvoorbeeld bang, bang voor haar vader, snap je wat ik bedoel?*

R: *De familie speelt ook een rol.*

R: *Ik had bijvoorbeeld huwelijksproblemen in Syrië, dat zijn precies dezelfde problemen die ik hier ook heb. Er is niets veranderd.*

R: *Er zijn vrouwen die, nadat zij hier zijn gekomen door gezinshereniging, hebben gezegd: wij willen deze man niet meer.*

Even later in het gesprek wordt expliciet de relatie gelegd tussen het gebrek aan sociale vrijheid voor vrouwen in Syrië en de mogelijkheden die vrouwen hier in Nederland ervaren:

R: *Ik vind dat de kwestie dat het een schande is bij ons, in onze landen, een rol speelt. Het is bijvoorbeeld een schande om een gescheiden vrouw te zijn en het is zo dat zij dient te gehoorzamen [in Syrië]. Toen is zij hiernaartoe gekomen en heeft gezien dat het vrij normaal is om uit elkaar te gaan. En dat hij met iemand anders gaat leven en zij met iemand anders. De kwestie van angst en dat het een schande is. Je kan als vrouw niet terug naar het huis van je ouders omdat je gescheiden bent in Syrië.*

R: *Je zou kunnen stellen dat je af bent van de beperkingen die aan vrouwen worden opgelegd in Syrië in dit land [Nederland]. Daarom vinden ze zichzelf hier zelfstandiger en vrijer.*

R16 (ERI/M) geeft aan dat clan- of familiestructuren er in Eritrea voor kunnen zorgen dat echtgenoten bij elkaar blijven. Die dwingende en uitgebreide familiestructuren zijn er in Nederland niet meer. De sociale druk die vanuit deze netwerken op vrouwen wordt uitgeoefend, in combinatie met het gebrek aan economische mogelijkheden, zou ervoor zorgen dat echtscheidingen in Eritrea niet veel voorkomen:

Ja, stel dat [een echtpaar ruzie heeft]... in Eritrea proberen de familieleden of de leider... om [te bemiddelen] ... en vaak is het eigenlijk opgelost. Maar hier is eigenlijk heel anders. Je moet naar de rechter... ja, dus... hier zijn heel veel meer echtscheidingen dan in Eritrea. [...] En ten tweede zijn in de meeste gevallen, vooral in de dorpen, op het platteland... vrouwen afhankelijk van het inkomen van hun man [vrouwen moeten dan bij de man blijven]. Maar vaak ... vanwege de cultuur en de religie moet je bij je man blijven. Je hebt een eed afgelegd dat je moet blijven tijdens de slechte en de goede momenten... Maar hier is het heel anders. (R16 ERI/M)

Tijdens het focusgroepgesprek met Eritrese vrouwen wordt gerefereerd aan de invloed die religie en religieuze bemiddeling kunnen hebben om huwelijksproblemen op te lossen. Een dergelijke bemiddeling zal in Eritrea, waar de religieuze infrastructuur sterk verankerd is in het sociale domein, gemakkelijker plaatsvinden dan in Nederland, waar weliswaar Eritrese kerken opgericht zijn (zie volgende paragraaf), maar die hebben nog niet de positie die ze in Eritrea hebben:

R: Laat ik het zo zeggen, stel dat twee huwelijkspartners ruzie krijgen met elkaar en hun religie is orthodox, deze partners probeer je dan te helpen het probleem op te lossen via de geestelijke leider of priester van hun kerk. Ook anderen met een andere religie probeer je te helpen op dezelfde manier. Dus geloof is liefde en hierbij moeten we geen onderscheid maken tussen religies. Islam of christen of een andere religie, het maakt absoluut niet uit. We moeten iedereen op dezelfde wijze accepteren en respecteren, zoals je het ook van een ander zou verwachten.

Tijdens een van de interviews met een vrouwelijke Syrische respondent kwam de positie van de vrouw in het gezin en hoe deze kan veranderen het meest direct aan de orde in een persoonlijk verhaal. R9 (SYR/V) vindt het moeilijk om over de ontwikkelingen in haar gezin en de moeizame relatie met haar man te praten:

Ik weet niet of het slim is als ik dit zeg, maar ik mag het zeggen toch? Bij de meesten in onze cultuur, de meeste mannen vinden het niet leuk als de vrouw veel naar buiten gaat. Ja, vooral als je kinderen hebt dan wordt het jouw taak om voor hen te zorgen en hen te helpen met hun toekomst op te bouwen. Dat wordt nummer één.

Uit haar verhaal wordt duidelijk dat ze hier in Nederland niet altijd meer genoeg neemt met het feit dat ze alleen verantwoordelijk is voor alle huishoudelijke taken en de zorg voor haar kinderen. Ze praat daar veel over met haar Nederlandse vriendinnen. Die steunen haar in de beslissingen die ze daarin neemt:

Ik heb drie hele goeie vriendinnen. Echte vriendinnen, Nederlanders. [...] Ik hoor vaak van ze dat het hier in Nederland ook niet altijd zo is dat vrouwen gelijk zijn aan de mannen. Overal ter wereld lijden vrouwen. [...] Twee jaar geleden [toen ze recent in Nederland was gearriveerd] stak ik meer tijd in mijn kinderen en hun opvoeding. Maar nu heb ik minder tijd en heb ik altijd een schuldgevoel. [...] Het is een innerlijke strijd. Ik ben op zoek naar een balans

tussen mijn werk en mijn taken als moeder en mijn privéleven. [...] Mijn Nederlandse vriendinnen zeggen, je doet het echt goed.

In Nederland heeft ze het gevoel dat er meer vrijheid is voor vrouwen dan in Syrië. Er zijn hier meer mogelijkheden voor vrouwen om zichzelf te ontwikkelen, te studeren of een betaalde baan te krijgen. Zij waardeert die mogelijkheden, maar haar man denkt daar anders over:

Het is een kans die je volgens mij moet aangrijpen. Het verschilt per gezin. Er zijn mensen, mannen, die niks accepteren en het kost mijn man ook veel moeite om dat te accepteren. Nog steeds ben ik aan het vechten. Want hij is gewend aan die oude manier. Zijn hele leven was het zo, bij zijn ouders en oma's. Mijn man is een stereotiepe man. Hij houdt niet van veranderingen, hij wil gewoon rust in zijn leven. Ik ben avontuurlijk. Ik houd van nieuwe dingen en dat vindt hij helemaal niet mooi.

Ten aanzien van de positie en de rol van de vrouw zien we dat statushouders verschillen tussen de Nederlandse en de Syrische/Eritrese cultuur benoemen en erkennen. De typerende kenmerken van de Nederlandse cultuur liggen in het individualistische karakter, waarbij gelijkheid en individuele keuzevrijheid centraal staan. Daar staat tegenover het collectivistische karakter van de cultuur van het land van herkomst met meer traditionele opvattingen over de zorgtaken van de vrouw. Het contact met andere culturele opvattingen hieromtrent leidt bij sommige statushouders, ook al zijn ze hier pas kort, tot (subtiele) veranderingen. De Nederlandse samenleving met haar nadruk op gendergelijkheid en een meer individualistische invulling van belangrijke culturele normen en waarden, geeft vooral vrouwelijke statushouders meer sociaal-economische en juridische mogelijkheden om (financieel) onafhankelijk te zijn. Daarnaast zorgt het wegvallen van sociale druk van de familie of gemeenschap ervoor dat vrouwen eerder individuele keuzes kunnen maken in vergelijking met toen ze in het land van herkomst woonden. De meeste respondenten die zich (deels) aanpassen aan de omstandigheden in Nederland geven aan al in het land van herkomst meer progressieve genderopvattingen te hebben gehad, maar zich daar nu ze er de kans voor krijgen ook meer naar te kunnen gedragen. Respondenten die zich naar eigen zeggen niet willen aanpassen aan de Nederlandse norm van gendergelijkheid lijken in eerste instantie met name religieuze argumenten te gebruiken om hun opvattingen te legitimeren. Een vrouwelijk respondent die binnen haar huwelijk de strijd aangaat met haar echtgenoot voor meer keuzevrijheid en gelijkheid geeft aan dat zij wel wil veranderen (en gebruik wil maken van de mogelijkheden die Nederland op dat punt biedt), terwijl haar man vast wil houden aan patronen uit het land van herkomst.

4.4 Religie

Sterckx en Fessehazion (2018) geven aan dat het merendeel van de Eritrese statushouders in Nederland het Eritrees-orthodoxe geloof aanhangt en dat het geloof voor veel Eritrese statushouders hier een belangrijke rol in hun leven speelt. In vergelijking met Eritrea wordt

het geloof door veel Eritrese statushouders zelfs intensiever beleefd, met name onder hen die pas kort in Nederland zijn. Dat kan volgens Sterckx en Fessehazion niet los worden gezien van de vlucht en de gebeurtenissen gedurende de eerste periode in Nederland. Het geloof en de kerk bieden in de eerste plaats een moreel ankerpunt, dat een basis biedt in een nieuwe verwarrende wereld met tal van nog vreemde spelregels. Tegelijkertijd zijn de normen en waarden die in de kerken gepredikt worden over het algemeen conservatief, zeker waar het de man-vrouwverhoudingen en de seksuele en huwelijkse moraal betreft. Sterckx en Fessehazion (2018: 20) geven verder aan dat het lastig te zeggen is in hoeverre het geloof de oriëntatie op en participatie in Nederland belemmert of juist bevordert. De kerk biedt Eritrese statushouders een belangrijke laagdrempelige ondersteuning bij de verwerking van trauma's. In dit hoofdstuk vertellen Eritrese respondenten onder andere hoe zij tegen deze potentiële paradox aankijken.

Experts die wij in het kader van dit onderzoek gesproken hebben, hebben de indruk dat de Eritrese kerk voor veel Eritrese statushouders een belangrijke verbindende rol in hun leven speelt. Dat geldt met name voor rituele festiviteiten rondom geboorte, doop en huwelijk. De kerk brengt Eritrese statushouders, die verspreid over Nederland wonen, bij elkaar. De religieuze voorgangers hebben binnen deze gemeenschappen veel aanzien en autoriteit. De experts die wij spraken zien echter ook een groeiende groep Eritrese volwassenen bij wie de religie een minder grote rol lijkt te spelen in hun leven. Dat zou onder andere blijken uit het feit dat deze statushouders, hoewel nog gelovig, niet (meer) meedoen aan belangrijke religieuze feesten zoals Pasen en het vasten.

Ook voor Syrische statushouders is religie een belangrijk onderdeel van de identiteit en van hun dagelijks leven (Dagevos et al. 2019; Liempt en Staring 2020). Bijna negen van de tien statushouders in Rotterdam rekenen zichzelf tot een geloof (Van der Linden en Dagevos 2019), voor de Nederlandse bevolking is dat momenteel minder dan 50%. Driekwart van de gelovige statushouders in Rotterdam is moslim en ongeveer een vijfde christen. Ongeveer één op de tien statushouders in Rotterdam is niet gelovig, dat ligt bij het landelijke onderzoek met 15% iets hoger (Miltenburg et al. 2019).

De experts vertellen dat het hun inschatting is dat religie een stuk minder belangrijk is voor Syrische statushouders dan voor Eritrese statushouders. Er zijn (nog) geen Syrische moskeeën (alhoewel er wel veel andere moskeeën beschikbaar zijn), Syrische vrouwen zouden vaak ongesluierd door het leven gaan en de indruk is dat het moskeebezoek onder Syrische statushouders lager is dan bij andere islamitische gemeenschappen in Nederland. Sommige Syrische respondenten die wij spraken, alhoewel onze groep respondenten niet gezien kan worden als een representatieve weergave van de groep, geven aan gelovig te zijn maar daar inderdaad geen moskee voor nodig te hebben. R2 (SYR/M) zegt hier het volgende over:

Vroeger [in Syrië] ging ik ten minste elke vrijdag naar een moskee. Maar nu vind ik het niet noodzakelijk om naar een moskee te gaan om te bidden. Het is afhankelijk van denk ik van

hoe jij, jij houdt van God, maar de motivatie van zichzelf om naar een moskee te gaan.[...] Mijn geloof [in Nederland] is dezelfde, maar de motivatie om naar een moskee is anders, dat verandert een beetje, ja. [...] Ik heb geen heimwee om aan bidden te doen.

R3 (SYR/M) geeft ook aan dat hij gelovig is, maar niet vaak naar de moskee gaat. Er is in zijn woonplaats wel een Marokkaanse moskee waar hij een paar keer is geweest, maar hij noemt zichzelf een flexibele moslim:

Ik ben moslim, ik geloof heel goed, ik eet geen varkensvlees bijvoorbeeld, ik drink geen alcohol, maar in alle andere dingen ben ik flexibel.

R17 (SYR/M) is nog uitgesprokener. Hij vertelt dat hij niks van religieuze organisaties wil weten. Op de vraag of religie een belangrijke rol in zijn leven speelt, antwoordt hij als volgt:

Ik en andere Syriërs die hier zijn hebben geen religie. Religie speelt absoluut geen rol. Ik neem er afstand van, want ik zie het als oorzaak van rampen. Maar als iemand wil geloven dan moet diegene dat zelf weten. Maar hij moet het niet betrekken op zijn sociale leven.

Hij ziet de religieuze verdeeldheid in Syrië als het grootste probleem van zijn land en ervaart dat Nederland een dergelijke religieuze verdeeldheid (gelukkig) niet heeft. De burgeroorlog in Syrië voltrekt zich deels langs sektarische religieuze lijnen. Degenen die het land zijn ontvlucht, zijn mogelijk juist gevlucht vanwege het religieus gemotiveerd geweld:

De ene hoort bij de soennieten, de ander bij de alevieten. Dat is het grootste probleem in Syrië. Hier is dat niet aanwezig. Dat is vernietigend voor een maatschappij.

Naast het religieus sektarisme is hij overigens ook wars van de etnische verdeeldheid binnen de Syrische gemeenschap: 'Ik wil afstand nemen van het feit dat de ene hoort bij die sekte, de andere bij die religie.'

De gelovige Syrische en Eritrese statushouders die we gesproken hebben, vroegen we uit te leggen wat het geloof voor hen betekent en welke rol het in hun leven in Nederland speelt. Een van de respondenten in het focusgesprek met Syrische mannen geeft daarop het volgende antwoord:

R: Religie zorgt ervoor dat je je kinderen onderwijst. Dat je hun leert wat verboden is. Dat je hun leert om niet te stelen, dat ze geen ontucht plegen [seks voor of buiten het huwelijk], dat ze geen homo worden. Zo leert de religie je hoe je te gedragen tegenover de mensen.

Een van de andere respondenten in dat gesprek vraagt zich af of je gelovig moet zijn om je kinderen het verschil tussen wat als goed (toegestaan) of kwaad (niet-toegestaan) wordt beschouwd te leren. De bovenstaande respondent antwoordt daarop als volgt:

R: Niet-gelovige mensen onderwijzen hun kinderen ook, maar wij zijn conservatief, in de Nederlandse maatschappij kan een meisje gaan werken of een vriend meenemen naar huis, dat is bij ons niet zo. Dat is bij ons een schande en verboden.

De gespreksleider vraagt daarop aan deze respondent of hij van mening is dat religie zijn leven hier in Nederland positief of negatief beïnvloedt:

R: Het beïnvloedt mij positief, aangezien ik zo op mijn kinderen en mijn hele familie pas.

Een andere respondent reageert daarop door te benadrukken dat religie inderdaad cruciaal is om het verschil tussen goede en slechte dingen te leren en toe te passen:

R: Ik ben het niet eens dat de ander [zonder religie] ook zijn kinderen kan onderwijzen. Wij hebben een religie en daarom gaat mijn zoon bijvoorbeeld geen drugs gebruiken, want hij weet dat het verboden is. Maar bij de ander is het niet verboden, het is toegestaan om iemand kwaad te doen, om iemand ziek te maken, om iemand lastig te vallen, op financieel gebied misschien te veel vragen van iemand. Maar in mijn religie is het zo dat dit verboden is. Zelfs als ik over voldoende financiële middelen beschik. Zelfs als het gaat om zo nu en dan alcohol te drinken.

Tijdens het focusgroepgesprek met Eritrese mannen legt een van de respondenten uit dat hij het belangrijk vindt om andere, autochtone Nederlanders, te informeren wat zijn geloof voor hem betekent. En dat hij daardoor op bepaalde belangrijke dagen bijvoorbeeld niet kan werken.

R: In het bedrijf waar ik werk is het bekend bij mijn werkgever en collega's dat ik ieder jaar met Kerst en Pasen [niet kom werken], omdat ik dat al van tevoren, al tijdens mijn sollicitatiegesprek, heb aangegeven. Iedere jaar in de eerste week van januari roepen mijn collega's: 'Hé 'R' je bent vrij en je komt niet werken.' Als je het vertelt dan weten ze ook dat je gelovig bent [en houden ze daar rekening mee].

Eritrese vrouwen komen tijdens hun focusgroepgesprek met gelijksoortige voorbeelden:

R: Nederlanders vragen me wat de reden is van vasten en waarom er in die periode geen dierlijke producten worden gegeten. Ik leg het zo duidelijk mogelijk uit en zij begrijpen het en houden rekening met ons. Ik heb gehoord dat men hier vroeger ook vastte en dat het nu niet meer gebruikelijk is.

Een andere respondent in dit gesprek vertelt dat collega's na uitleg ook respect hebben voor de religieuze gebruiken die voor deze Eritrese vrouw belangrijk zijn:

R: Op het werk wachten mijn collega's met eten tijdens de lunch tot ik klaar ben met bidden. Als je eerlijk vertelt wat voor geloof je belijdt en hoe het verschilt van andere geloven dan hebben ze daar respect voor. Het grappige is dat als wij gewoon naar een café gaan en iets bestellen, zij dan zeggen dat ik vergeten ben te bidden. Wat ik hiermee zeggen wil is dat als je jezelf duidelijk maakt tegenover de anderen zij daar dan ook begrip voor hebben. Ook een week vóór vasten gaat beginnen, ga ik niet naar het werk, zij weten het al van tevoren omdat ik het liet weten. Laat weten wat voor geloof je hebt en wat het voor jou betekent.

Een respondent tijdens het focusgroepgesprek met Eritrese mannen heeft gemerkt dat er wel grenzen zijn in wat er door Nederlandse werkgevers geaccepteerd wordt:

R: In het bedrijf waar ik werkzaam ben, ben ik door de baas gewaarschuwd om niet meer over mijn geloof te praten op de werkvloer. Daarbuiten mag ik doen wat ik graag wil doen.

I: Je bent dus een preker, en je mocht van jouw baas niet meer preken?

R: Ja, het is zijn bedrijf, dus ik moet dat accepteren.[...] Mijn collega met wie ik over het geloof aan het praten was, vond het niet storend, maar een andere vrouwelijke collega had ons gesprek gehoord en ging bij de baas klagen. Ik heb er niet eens met haar over gesproken, maar ik respecteerde haar mening.

Een Eritrese vrouw uit het focusgroepgesprek merkte tijdens haar stage dat er soms een compromis gevonden moet worden, om ervoor te zorgen dat bepaalde religieuze uitingen getolereerd kunnen worden.

R: Het was niet toegestaan om sieraden te dragen tijdens het werk bij de stage. Ik heb van tevoren aangegeven mijn halsketting niet uit te kunnen doen, omdat het met mijn geloof te maken heeft en dat ik het onder geen enkele omstandigheid kan afdoen. Ik mocht het toen wel aanhouden als het maar niet zichtbaar was voor anderen. Mijn ketting moest onder mijn kleding blijven, dus men begrijpt het wel als je het eerlijk vertelt.

Verschillende respondenten in de interviews en focusgroepgesprekken geven aan dat het hun opgevallen is dat er in Nederland veel vrijheid is om te geloven of niet te geloven.

R14 (ERI/V) waardeert die vrijheid en vergelijkt de Nederlandse situatie met die in Eritrea.

Ik vind het juist goed dat mensen deze vrijheid hebben om te kunnen kiezen [om niet gelovig te zijn]. Deze keuze te kunnen maken en doen wat hij/zij wil is goed en is zijn/haar recht.

Nou ja, het verschilt natuurlijk met ons land en ons geloof, maar geloven is goed. Wat ik ook graag zou willen zeggen is dat, zonder dat ik iemands gevoel raak, geloof hebben is goed en dankbaar zijn aan God is nodig. [...] Maar geloven waarin of in wie is dan aan hen.

Andere gelovige respondenten geven ook aan veel waardering te hebben voor de godsdienstvrijheid in Nederland (zeker in vergelijking met de landen waar zij vandaan komen).

Een respondent uit het focusgroepgesprek met Syrische mannen heeft het gevoel dat het juist in Nederland makkelijker is om religieus te zijn, omdat hier de vrijheid is om zelf die keuze te maken.

R: In mijn visie is het makkelijker in Nederland religieus te zijn dan in andere landen, omdat iedereen met zichzelf bezig is. Ik kan bijvoorbeeld een djellaba of een ander religieus symbool dragen en niemand gaat erop letten wat ik aan het doen ben, maar in Arabische landen, als je een djellaba draagt en je loopt op bepaalde plekken... er wordt daar meer op gelet als iemand bijvoorbeeld christen of druis is. Dat is wat ik heb gemerkt.

In hoofdstuk 3 zagen we echter ook voorbeelden van respondenten die aangaven gediscrimineerd of uitgesloten te worden door Nederlanders (op de werkvloer of in de buurt) op basis van hun geloof. In ander onderzoek onder Syrische statushouders worden ook voor-

beelden gegeven van gelovige respondenten die aangeven dat het soms moeilijk leven is als moslim in een relatief seculier land (Van Liempt en Staring 2020).

Verschillende gelovige respondenten in ons onderzoek geven aan dat volgens hen religie geen belemmering is, of zou moeten zijn, om te participeren (breed gedefinieerd) in de Nederlandse samenleving. Een respondent tijdens het focusgroepgesprek met Syrische vrouwen verwoordt dat gevoel als volgt:

R: Ik denk niet dat religie een obstakel is, want religie is een persoonlijke zaak tussen jou en God. Jouw band met God, niemand heeft daar iets mee te maken. Aangezien dit een land is waarin men de vrijheid heeft om zelf te kiezen, denk ik niet dat het een obstakel is. Het gaat erom dat je een goed mens bent, als je aardig bent en als je goede dingen voor mij doet.

Dat wil echter niet zeggen dat respondenten het op geen enkele manier moeilijk vinden in Nederland om hun geloof te belijden. Tijdens het focusgroepgesprek met Syrische vrouwen geeft een respondent aan dat het voor haar in Nederland niet altijd makkelijk is te leven naar bepaalde religieuze voorschriften:

R: Het is afhankelijk van de groep waar je mee omgaat. Sommigen gaan bijvoorbeeld naar de kroeg, dat kan ik niet, want ik ben een moslima. In zulke gevallen kan het wel een obstakel zijn. Het is afhankelijk van de situatie en van de groep waar je mee omgaat.

I: Dus volgens jou kan religie in bepaalde gevallen wel een obstakel zijn voor het integratieproces?

R: Ja, maar over het algemeen is het geen obstakel. [...] wat ik heb gemerkt is dat oudere Nederlanders deze kwestie niet zo belangrijk vinden en je wel accepteren, maar jongeren, wanneer zij een vrouw met hoofddoek zien, houden ze hun contact oppervlakkig.

Een Eritrese man uit het focusgroepgesprek geeft ook aan dat religie in sommige gevallen wel degelijk een belemmering kan zijn om te participeren in de Nederlandse samenleving. In dergelijke gevallen vindt hij dat je je moet aanpassen aan de heersende norm. Hij legt zijn voorkeur voor deze acculturatiestrategie (gematigde integratie), volgens hem in tegenstelling tot veel andere Eritrese statushouders (die eerder een gematigde separatie zouden laten zien), als volgt uit:

R: Wij kunnen onze jaarlijkse bedevaart van ons dorp hier absoluut niet vieren. Maar ook zelfs Kerst of Pasen of een andere religieuze feestdag die in ons land groot gevierd wordt [kan je hier niet zo maar vieren], omdat het op een normale werkdag valt hier in Nederland. In dat geval vieren we dat feest in het weekend. Onze [Eritrese] burens hebben hun dochter op 7 januari thuis gelaten en niet naar school laten gaan omdat het kerstdag was in ons land. Onze dochter moest wel naar school en wij naar ons werk, het is een gewone werk- en schooldag voor iedereen. Onze dochter protesteerde tegen het feit dat zij naar school moest en haar buurmeisje niet. We hebben het haar goed uitgelegd dat het niet mogelijk was thuis te blijven voor haar en voor ons en dat we die avond kerst zouden vieren, dat begreep ze.

I: Betekent dat dat jullie zeggen we passen ons aan, aan het land waar we wonen?

R: Vanzelfsprekend.

Tijdens het focusgroepgesprek met Eritrese vrouwen wordt hierover het volgende gezegd:

R: Als je jouw werk doet en naar school gaat en ook daarnaast je geloof belijdt zoals het hoort, dan is het geen belemmering in het integratieproces. Maar als je niet naar school gaat of gaat werken en je gebruikt daarvoor jouw geloof als een excuus, dan is dat zeker een belemmering voor integratie.

Een andere respondent in dit gesprek vult aan:

R: Wij moeten ook niet vergeten dat wij vluchtelingen zijn en naar hun land voor bescherming komen. Wij krijgen de mogelijkheid om hier te kunnen leren en werken, en wij moeten dan ook de wetten en regels volgen van het land. Je kan niet simpelweg weigeren twee dagen van de week niet te gaan werken. God verbiedt ons ook niet om te werken, het goede boek zegt ook dat we moeten werken om te leven.

Ook een aantal respondenten uit het focusgroepgesprek met Syrische mannen komt tot dezelfde conclusie (en heeft daarmee dezelfde acculturatiestrategie, namelijk gematigde integratie):

R: Als je naar Nederland komt dan moet je iedereen begroeten, want dat is hun gewoonte. Ik zie dat en met veel Nederlanders is er een discussie ontstaan over waarom vrouwen niet groeten. Dat is een vorm van integratie. Dat is toch zo?

Een andere respondent uit dat gesprek geeft aan dat volgens hem sommige religieuze groepen bewust, maar wel door de omgeving beïnvloed, een geïsoleerde acculturatiestrategie kiezen:

R: Religie is een identiteit. Een groep die samen een bepaalde wet volgt. Wanneer zij in een ander land komen te wonen, dan focussen zij vooral op zichzelf. En dat verhindert hun integratie. Als je erg religieus bent, dan zoek je soortgelijke personen op. Dat is een obstakel. Ik zie dat veel mensen hier alleen met hun eigen groep omgaan.

Toch is niet iedereen in dat gesprek van mening dat statushouders hun religieuze normen en waarden zouden moeten aanpassen aan heersende normen in Nederland. Een gerichtheid op de eigen groep is voor deze respondenten wenselijk. En dat hoeft volgens hen participatie in de Nederlandse samenleving juist niet in de weg te staan:

R: Iedereen mag zijn mening geven [in Nederland]. Als een vrouw een hoofddoek wil dragen is dat oké. Als ze handen gaat geven [aan mannen] en stopt met het dragen van een hoofddoek, dan verliest ze haar religie.

I: Bedoel je te zeggen dat religie een obstakel is voor integratie in Nederland?

R: Ik bedoel dat wij naar Europa gekomen zijn, maar dat we onze religie niet verlaten.

I: Zie je het als een obstakel? Ik weet dat jij jouw religie niet kunt verlaten. Is het een obstakel dat een vrouw geen hand kan geven, dat jij niet op bezoek kunt gaan, is dat een obstakel in jouw leven of zie je het niet als een obstakel?

R: Nee, dat is geen obstakel.

Op basis van onze gesprekken met statushouders kunnen we concluderen dat zij religiositeit over het algemeen niet als een belemmering ervaren voor hun participatie in Nederland. Gelovige respondenten hebben over het algemeen het gevoel juist veel vrijheid te krijgen om hier in Nederland hun religie uit te oefenen. Daar waar het schuurt, op de werkvloer bijvoorbeeld of op scholen, worden vaak pragmatische oplossingen gevonden of past men zich enigszins aan (niet alle religieuze feestdagen claimen, maar alleen de belangrijkste). Hier zien we een overeenkomst met bestaand onderzoek onder hoogopgeleide professionals met een Turkse of Marokkaanse achtergrond in de zakenwereld (de respondenten in dit onderzoek zijn ook overwegend hoog opgeleid).

Een aantal gelovige respondenten neemt hier een afwijkende positie in, en is van mening dat aanpassing aan de Nederlandse norm op basis van religieuze argumenten niet noodzakelijk is. We zagen daar al enkele voorbeelden van ten aanzien van de positie van de vrouw in de vorige paragraaf, en verschillende duidelijkere voorbeelden ten aanzien van acceptatie van homoseksualiteit in de volgende paragraaf. Deze respondenten kiezen voor het in stand houden van culturele verschillen met de Nederlandse norm (gematigde separatie, zoals eerder benoemd door Dagevos et al. 2019). Het lijkt onvermijdelijk dat deze houding ook enige mate van impact heeft op de netwerken en gevoelens van verbondenheid van deze respondenten.

4.5 Percepties ten aanzien van homoseksualiteit

In deze paragraaf beschrijven we percepties ten aanzien van homoseksualiteit, waarschijnlijk het meest omstreden en meest besproken onderwerp in het politieke en publieke debat als het gaat om veronderstelde culturele kloven. Rond dit thema worden vaak de grootste spanningen en problemen gepercipieerd. Bestaande kwantitatieve studies onder statushouders laten zien dat er ten aanzien van homoseksualiteit scepsis, en soms zelfs afkeuring bestaat onder een groot deel van de statushouders. Hier lijkt er een grote afstand te zijn met de brede acceptatie in Nederland van homoseksualiteit (vgl. Miltenburg et al. 2019; Dagevos 2020; Noyon et al. 2020). Meer dan de helft van de statushouders in Rotterdam vindt het een probleem als een kind van hen een partner zou hebben van hetzelfde geslacht. Op basis van SCP-onderzoek blijkt dat driekwart van de Nederlanders positief aankijkt tegen homo- en biseksualiteit, twee keer zo veel als in 2006. Die sterke stijging doet zich ook voor bij groepen die zich het minst tolerant toonden in eerdere onderzoeken, zoals ouderen, gelovigen of dorpsbewoners. Tegelijkertijd voelen lhbt-personen zich in Nederland vaker onveilig en krijgen ze vaker te maken met respectloos gedrag dan heteroseksuele personen (Van Beusekom en Kuyper 2018).

Onder statushouders lijkt er verder weinig steun te zijn voor het homohuwelijk: meer dan de helft vindt dat niet goed, terwijl ongeveer een vijfde het er wel (helemaal) mee eens is dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen (Miltenburg et al. 2019; Van der Linden en Dagevos 2019). Een van onze experts is van mening dat deze cijfers maar een deel van de

werkelijkheid weergeven. In gesprekken die zij heeft met Eritrese statushouders komt het gesprek homoseksualiteit regelmatig ter sprake. Statushouders noemen dat als iets dat hun opvalt in Nederland. Iets dat ze raar vinden, dat ze niet kennen. Toch hoeft dat, volgens haar, niet altijd te betekenen dat deze houding een belemmering vormt voor participatie in Nederland. Het is voor een deel de onbekendheid die hier zou spelen. Er zijn bovendien Eritrese en Syrische statushouders die juist waardering hebben voor het feit dat de rechten van seksuele minderheden hier goed geregeld zijn.

Tijdens onze focusgroepgesprekken waren we geïnteresseerd in de vraag hoe met name gelovige statushouders naar homoseksualiteit en homoseksuelen kijken (en hoe ze dat verwoorden), en daarnaast of hun perceptie of hun positie een belemmering kan vormen voor participatie in Nederland.

Homoseksualiteit wordt door een deel van de respondenten veelal op basis van religieuze normen afgewezen, maar er blijkt verschil te zijn in de mening van respondenten over de vraag hoe men met homoseksuelen moet omgaan. Een respondent uit het focusgroepgesprek met de Eritrese mannen zegt dat hij 100% tegen homoseksualiteit is. Hij legt uit wat daarvan de reden is:

R: *We zijn streng opgevoed met de bijbel als basis.*

I: *Stel dat jouw buurman homoseksueel is. Wat doe je dan?*

R: *Dat is zijn recht, daar hebben we geen enkel probleem mee.*

Een andere respondent vult aan:

R: *Ik heb zelf veel homoseksuele vrienden en heb goed contact met hen, maar ik heb wel mijn eigen plannen als ik met hen omga. Ik heb één ding begrepen van hun allemaal en dat is dat zij individueel ergens spijt van hebben.*

I: *Wat bedoel je met plannen, kun je dat ook met ons delen?*

R: *Natuurlijk. Op het werk praat ik met een homoseksueel en [thuis] bid ik voor hem dat hij van zijn ziekte en bezetenheid genezen en verlost wordt.*

I: *Dus je ziet dat als een ziekte? Zien de anderen dat ook zo?*

Een andere respondent antwoordt vervolgens als volgt:

R: *Volgens de bijbel waarmee wij allemaal opgevoed zijn, is het zo dat hij/zij door de duivel bezeten is. Volgens ons geloof, bedoel ik. Homoseksueel is een keuze en levensstijl waarvoor je kiest of in gelooft of die je zelfs wenst.*

Andere respondenten in dat gesprek hebben hierover echter een andere mening:

R: *Ik geloof niet dat men expres zijn leven in gevaar wil brengen, terwijl hij of zij door anderen opgejaagd, uitgescholden, gediscrimineerd en geïsoleerd wordt. Niemand in de wereld zou expres zijn/haar leven in gevaar willen brengen. [...] En homoseksuelen hebben ook niet gekozen om homoseksueel te worden net als iedereen niet kan kiezen om een*

jongen of meisje te zijn bij de geboorte, dat gaat allemaal volgens een natuurlijk proces. Als gelovig persoon, kan ik [wel] zeggen, dat het beter zou zijn als het niet bestaat.

Een andere respondent in dat gesprek is van mening dat het er vooral om gaat hoe je vervolgens handelt ten opzichte van homoseksuelen. Wanneer hij wordt bevraagd in hoeverre afwijzing van homoseksualiteit en vrijheid voor vrouwen integratie in de Nederlands samenleving in de weg staat, stelt hij het volgende:

R: Integratie betekent voor mij dat men met elkaar probeert te leven, respect voor een ander heeft en elkaar tolereert. Dat is voor mij integratie. Hier in dit land ook, als jij jouw geloof overal zou willen toepassen, kun je geen plek krijgen in deze wereld. Neem bijvoorbeeld homoseksuelen, je vindt ze overal in de wereld. Maar omdat jij homoseksualiteit haat of afwijst, betekent dat niet dat je op hen gaat jagen en doden. Zij hebben hun eigen respectvolle leven en jij ook jouw eigen respectvolle leven. Je moet met elkaar door een deur. Kun je dat doen, dan is dat oké, kun je dat niet, dan heb je pech en ga je gewoon door met je leven en je niet met anderen bemoeien.

Respondenten tijdens het focusgroepgesprek met Syrische mannen komen deels tot dezelfde conclusie, nadat de gespreksleider de volgende vraag stelt:

I: Sommige politici beweren dat wie homoseksualiteit en vrijheid voor vrouwen niet accepteert, niet kan integreren in de Nederlandse maatschappij.

R: Dat heeft te maken met hoe je jouw afkeuring toont, doe je dat openlijk, ga je naar zo'n persoon toe en scheld je hem uit, dan is dat zeker geen integratie.

R: Of als je bijvoorbeeld zo'n persoon niet begroet.

Een respondent uit het gesprek vult aan:

R: We leven gewoon normaal, wij zijn gewend dat er geen homoseksualiteit is. Trouwen hoor je te doen met het andere geslacht.

I: Dus dit vraagstuk heeft niks te maken met integratie vind je?

R: Nee, dat heeft niks te maken met integratie.

Een andere respondent uit dit gesprek is het daar niet mee eens:

R: Het laat wel zien dat als iemand homoseksualiteit accepteert, hij kan integreren, want om eerlijk te zijn staat de Nederlandse maatschappij erg open voor dit idee en het zit bij hen in de kern.

I: Dus wie de vrijheid van vrouwen en homoseksualiteit niet accepteert, kan niet integreren, ben je het hiermee eens?

R: Grotendeels wel.

Uit de citaten in deze paragraaf komt het beeld naar voren dat veel statushouders homoseksualiteit, waarop de grootste culturele afstand gevonden wordt tussen statushouders en Nederlanders, op religieuze gronden categorisch afwijzen. Dat zou volgens deze respondenten geen belemmering moeten zijn voor participatie in, en de verbondenheid met, de

Nederlandse samenleving. Respondenten geven aan dat men tolerant is in de omgang met homoseksuelen. Men lijkt contacten met hen niet automatisch uit de weg te gaan. Het openlijk aanvallen van homoseksuelen op basis van hun geaardheid wordt door respondenten (sterk) afgekeurd. De combinatie van afwijzen op religieuze gronden en pragmatische omgang in de praktijk vinden we ook bij andere (orthodoxe) religieuze groepen in Nederland terug. Het laat zien dat men (enigszins) bereid is zich aan de passen aan de dominante (seculiere) Nederlandse norm. Statushouders die niet bereid zijn zich enigszins aan te passen, worden gezien als migranten die niet kunnen integreren.

Aan de andere kant lijken respondenten niet bereid zich aan te passen als het gaat om hun principiële religieus geïnspireerde afwijzing van homoseksualiteit. Een enkele respondent waagt te betwijfelen of die afwijzing echt geen obstakel vormt om een onderdeel te worden van de Nederlandse samenleving. Hij suggereert dat een dergelijke houding ten opzichte van homoseksualiteit in Nederland wel degelijk effect zal hebben, bijvoorbeeld op de contacten die men heeft met (niet-religieuze) Nederlanders en de verbondenheid met de Nederlandse samenleving.

4.6 Samenvatting

Syrische en Eritrese statushouders komen uit landen waar opvattingen over het algemeen conservatiever zijn en de maatschappij in alle opzichten traditioneler is (al is er hier een belangrijk verschil tussen stad en platteland). Statushouders zien, en ervaren, dat er in Nederland meer ruimte is dan in het land van herkomst om je leven naar eigen inzicht in te richten, zonder druk vanuit familie of religieuze gemeenschappen. De hogere levensstandaard en het uitgebreide sociale vangnet in Nederland spelen hierbij ook een rol. Een deel van de respondenten, met name de vrouwelijk respondenten, ziet voor zichzelf mogelijkheden om anders te leven dan vroeger. Die andere levensstijl gaat deels samen met andere culturele normen en waarden. Maar ook diegenen die aangeven niet per se gebruik te willen maken van meer individuele keuzevrijheid, geven aan de grote mate van vrijheid in Nederland te waarderen, of in ieder geval te tolereren en te respecteren. Er moet hierbij wel gewezen worden op het feit dat de meerderheid van onze respondenten relatief hoog opgeleid is, wat van invloed kan zijn op de bevindingen.

Het grootste culturele verschil dat statushouders ervaren is de grotere maatschappelijke openheid in Nederland ten aanzien van thema's die in het land van herkomst als taboe worden beschouwd. Respondenten zijn zich hiervan bewust, maar het is niet direct van invloed op hun persoonlijke opvattingen. De Nederlandse openheid in combinatie met (sociaal-economische en juridische) mogelijkheden voor individuele zelfontplooiing en het ontbreken van groepsdruk (vanuit familie of religie) geeft sommige respondenten, zoals gezegd, wel de mogelijkheid alternatieve levensstijlen en opvattingen te ontwikkelen. Het hoge percentage echtscheidingen bij Syrische en Eritrese gezinnen wordt door statushouders deels op die manier verklaard.

Het lijkt niet zo te zijn dat heersende culturele Nederlandse waarden en normen direct worden overgenomen door statushouders. Men lijkt over het algemeen wel bereid te zijn zich ten aanzien van bepaalde thema's (positie vrouw, omgang met homoseksuelen) aan te passen aan de dominante Nederlandse norm. Statushouders geven aan zich hier vrij te voelen zichzelf te zijn. Dat geldt voor de orthodoxe, traditionele echtgenoot, maar ook voor zijn geëmancipeerde echtgenote met Nederlandse vriendinnen die haar ondersteunen in haar zoektocht naar een meer individualistisch georiënteerd leven. Verder zien we dus de bereidheid bij statushouders om, daar waar normen en waarden botsen, op zoek te gaan naar compromissen of zich enigszins aan te passen. Deze acculturatiestrategie (gematigde integratie) is met name zichtbaar bij religieuze onderwerpen, zowel bij moslims als bij christenen. Pragmatische oplossingen of aanpassingen (op bijvoorbeeld de werkvloer) wijzen echter niet meteen op minder religiositeit. Voor gelovige vluchtelingen blijft religie een belangrijke rol in hun leven spelen, al zijn er ook Eritrese en Syrische statushouders die aangeven hun geloof op een meer individuele wijze te beleven.

5 Gerichtheid op herkomstgroep en verbondenheid met Nederland

5.1 Introductie

In dit hoofdstuk kijken we naar de sociale en emotionele gerichtheid van statushouders op de herkomstgroep en het herkomstland. Zoals besproken in de hoofdstukken 1 en 2 zou die gerichtheid een eerste stap kunnen zijn in een proces waarbij men een steeds grotere afstand met de ontvangende samenleving ervaart, iets dat uiteindelijk zou kunnen leiden tot geïsoleerde gemeenschappen. We bespreken hier percepties van statushouders op redenen waarom men zich in bepaalde gevallen op de herkomstgroep richt, en hun waardering daarvan. Die gerichtheid betreft de sociale relaties die men aangaat en de verbondenheid die men met leden van de herkomstgroep en het herkomstland voelt.

Het tweede onderwerp in dit hoofdstuk betreft de mate van verbondenheid met Nederland. Studies hebben aangetoond dat het verbonden voelen met de ontvangende samenleving positieve effecten kan hebben voor onderwijsprestaties, contacten met leden van andere groepen, het gevoel van welzijn en de politieke participatie (Berry en Sabatier 2011; Verkuyten en Martinovic 2012; Kranendonk et al. 2018). In hoeverre voelen statushouders zich verbonden met, en thuis in, Nederland? Welke betekenis geven zij aan het zich wel, gedeeltelijk of niet verbonden voelen met Nederland? Een belangrijk onderwerp hierbij is de vraag welke voorwaarden statushouders noemen die voor hen noodzakelijk zijn om zich hier thuis en verbonden te kunnen voelen. Structurele factoren zoals het hebben van een betaalde baan, een woning of het spreken van de Nederlandse taal lijken belangrijke voorwaarden te zijn voor het ontwikkelen van (sterke) gevoelens van verbondenheid met Nederland.

Ten slotte bespreken we antwoorden van respondenten die blijk geven van een dubbele verbondenheid, zowel met de herkomstgroep of het herkomstland als met de ontvangende samenleving. In feite zien we in dit hoofdstuk in vogelvlucht de drie typologieën van sociaal-culturele posities die in eerder SCP-onderzoek onder Syrische statushouders zijn beschreven (zie hoofdstuk 1): gematigde separatie (36% van de Syrische statushouders richt zich voornamelijk op de herkomstgroep), gematigde assimilatie (24% richt zich op de ontvangende samenleving) en gematigde integratie (40% zowel gerichtheid op de herkomstgroep als ontvangende samenleving) (Damen en Huijnk 2019). Een belangrijke vraag voor dit hoofdstuk is hoe statushouders deze verschillende typen van gerichtheid verwoorden, waarderen en verklaren.

5.2 Percepties ten aanzien van de herkomstgroep

In de eerste fase van het acculturatieproces kennen de meeste migranten een sterke gerichtheid op de herkomstgroep ten aanzien van de netwerken, het culturele waardepatroon en onderlinge verbondenheid. De groep zorgt in deze fase voor een veilige omgeving, waar hulp gevonden kan worden (materieel en emotioneel) en waardoor men zich als het ware beschermd voelt tegen de onbekende buitenwereld (Schrover en Vermeulen 2005; Ager en Strang 2008). Voor vluchtelingen geldt dit vaak in mindere mate. Allereerst omdat tijdens de eerste fase van hun verblijf nog geen sprake is van de genoemde veilige omgeving, aangezien zij door de overheid vaak langdurig in afgelegen grootschalige asielzoekerscentra worden opgevangen totdat over hun asielverzoek is beslist, en dat zij vervolgens moeten wachten totdat er een zelfstandige woning in een gemeente voor hen beschikbaar is. Hierdoor kiezen zij niet waar en met wie zij wonen. Daarnaast zijn vluchtelingen vaak zeer op hun hoede en wantrouwend ten opzichte van hun landgenoten, aangezien zij hen meestal niet kennen en zij een situatie van geweld en politieke onderdrukking zijn ontvlucht.

Uit kwantitatief onderzoek blijkt dat ongeveer 60% van de Syriërs in Nederland ten minste wekelijks contact heeft met Syrische vrienden of kennissen. Ongeveer 20% zegt niet of nauwelijks (minder dan een paar keer per jaar) contact te hebben met andere Syriërs (Dagevos et al. 2019). Voor de Eritrese statushouders geldt dat hun sociale contacten zich in nog sterkere mate dan bij de Syrische groep beperken tot andere Eritrese statushouders (Sterckx en Fessehazion 2018; Van Liempt en Staring 2020; Van der Linden en Dagevos 2019; Damen et al. 2019). Tegelijkertijd ervaren veel statushouders uit beide groepen dat hun sociale kring klein is. Veel kleiner dan in het land van herkomst. Men is veelal op zichzelf aangewezen en het gemis van familie en vrienden is groot. Zo is eenzaamheid een terugkerend thema in de studie van Van Liempt en Staring (2020) onder Syrische statushouders. Onderzoek in Rotterdam laat zien dat 40% van de statushouders daar een zogenoemde dubbele zwakke binding heeft. Dat wil zeggen dat deze mensen weinig contact hebben en verbondenheid voelen met zowel de Nederlandse samenleving als met de herkomstgroep (Van der Linden en Dagevos 2019). Bij Syrische statushouders blijkt dat hulp uit de eigen herkomstgroep wisselend is, de één heeft veel contact en hulp gehad van andere Syriërs, de ander veel minder. Eritreeërs hebben daarentegen vaak contact met, en hulp gekregen van andere Eritreeërs (Damen et al. 2019). Om deze kwantitatieve cijfers verder te duiden, bespreken we achtereenvolgens de volgende thema's: hoe kijken statushouders naar de herkomstgroep? Welke verschillen binnen de herkomstgroep percipiëren zij? Daarnaast kijken we naar de manier waarop respondenten het belang onder woorden brengen van het contact en de verbondenheid met leden van de herkomstgroep.

Ryan (2011: 721) stelt dat we de herkomstgroep en hun cultuur niet bij voorbaat als een gegeven moeten beschouwen. Volgens haar is de gerichtheid op de eigen groep, de manier waarop iemand zijn eigen identiteit construeert en de opvattingen die daarmee samen-

hangen veelal een gelaagd en complex proces, waarbij allerlei factoren van belang zijn en waarbij het cruciaal is te horen hoe migranten daar zelf over nadenken en iets over te zeggen hebben. Een belangrijke vraag daarbij is hoe men de herkomstgroep definieert. Wie horen daar wel en niet bij?

We zien bij zowel de Syrische als Eritrese respondenten dat men de herkomstgroep als een diverse en heterogene groep beschouwt. In de focusgroep met de Syrische mannen geven twee respondenten aan dat je niet zomaar over de Syrische herkomstgroep kan spreken als een homogene gemeenschap.

R: Het woord Syriër omvat veel groepen zoals Koerden, Assyriërs, christenen, druzen, mensen uit Homs, uit Damascus, dus wat betekent het woord Syriër precies? Wie van jullie hoort er bij deze groep die we 'de Syriërs' noemen?

Deze aparte subgroepen overlappen in sommige gevallen met vrienden- en familienetwerken en zijn belangrijk bij het ontwikkelen van sociale netwerken. Een andere respondent uit dit gesprek reageert als volgt:

R: Ik ben Koerdisch. Ik heb een heel groot netwerk. Jongens uit Damascus en uit Aleppo, bijna uit alle gebieden. Ook Koerden, ik heb hier [in Nederland] mijn broers, ik heb [hier] mijn neven.

Deze twee respondenten gebruiken een specifiekere definitie van de herkomstgroep met wie zij contacten hebben en zich verbonden voelen. Andere respondenten uit deze focusgroep benadrukken juist de gezamenlijkheid van verschillende subgroepen en gaan daarbij zelfs uit van een gebied dat groter is dan Syrië:

R: Ik heb een vriend die is Palestijns, ik ga om met Libanezen, met andere vrienden, we komen allemaal uit de Levant dus we hebben dezelfde tradities en gewoontes.

R: Inderdaad.

In de focusgroep met Eritrese vrouwen wordt uitgebreid gesproken over het verschil met en de spanningen tussen Eritrese vluchtelingen die hier recent kwamen, en zij die zich al veel eerder hier vestigden. Ook bij deze groep zien we dat er verschillende interpretaties bestaan van wie er wel en niet tot de herkomstgroep behoort. Onderzoek laat zien dat de Eritrese nieuwkomers en de gevestigde Eritrese groep in Nederland sterk van elkaar verschillen in politiek, demografisch en sociaal-economisch opzicht. De nieuwkomers wantrouwen vaak de banden die de gevestigde Eritreeërs mogelijk hebben met de Eritrese overheid (Sterckx en Fessehazion 2018). De respondenten uit ons focusgroepgesprek geven aan dat zij het gevoel hebben niet geaccepteerd te worden door de gevestigde Eritrese groep. Sommige respondenten voelen zich wel verbonden met deze landgenoten en willen graag in contact met hen treden. Dat gevoel is in veel gevallen echter niet wederzijds:

R: Ik ga soms bij mensen [uit de gevestigde groep] op bezoek voor koffie, die al lang hier in Nederland wonen. Maar zij zeggen dan weg met die zandmensen. In het begin begreep ik

niet wie zij ermee bedoelden. Maar ze bedoelen ons, mensen die via de woestijn zijn gevlucht [recent gearriveerde groep Eritrese vluchtelingen].

Andere respondenten uit die groep leggen uit wat daar de gevolgen van zijn:

R: Ik word weleens genegeerd door mijn eigen landgenoten [gevestigde groep]. Zij zijn hier misschien veranderd of er is een andere reden, maar ik begrijp daar niets van.

R: Ja, inderdaad, zelfs als je iemand ziet [van de gevestigde groep] en je denkt dat die persoon de weg kwijt is of zoiets en je komt dichterbij om te helpen, dan kijken ze zo chagrijnig en lopen weg.

R: Ik neem de trein regelmatig vanwege mijn werk en reis ook veel en overal, en dan zie ik weleens landgenoten, maar ik kom niet met hen in gesprek.

R: Het eerste wat zij [mensen uit de gevestigde groep] vragen is, waar je vandaan komt en als je dan zegt dat je uit Eritrea komt, dan is dat niet wat zij willen horen. Ze willen horen uit welke gebied je afkomstig bent. Daar zijn zij meer in geïnteresseerd.

Een respondent komt vervolgens met een uitspraak die in deze focusgroep op waardering en instemming kan rekenen.

R: Het is niet belangrijk uit welk gebied je afkomstig bent, want hier zijn we allemaal vluchtelingen en moeten we elkaar proberen te steunen. Dat is een taak van ons allemaal om dit te vertellen of te leren. Stel dat ik niet afkomstig ben uit zijn of haar gebied, tel ik dan niet mee?

Uit bovenstaande citaten blijkt dat Syrische en Eritrese statushouders binnen de herkomstgroep allerlei subgroepen identificeren, die voor sommige een rol spelen in de sociale en emotionele binding die zij aangaan met individuen en groepen met wie ze zich op een of andere manier verbonden voelen. In de volgende paragraaf bekijken we de impact daarvan op de contacten met andere statushouders in Nederland en de waardering van die contacten.

5.3 Contact met leden van de herkomstgroep

Respondenten in onze studie geven aan veel waarde te hechten aan het contact met landgenoten in Nederland. Dat contact is voor de meeste respondenten zeer frequent (wekelijks). In sommige gevallen betreft het familieleden of vrienden en kennissen, mensen die men dus al kende in het herkomstland. Ook hier in Nederland komen ze in contact met andere landgenoten, bijvoorbeeld in het asielzoekerscentrum (azc), op de taalschool, bij (vrijwilligers)werk of tijdens lokale activiteiten.

Respondenten hebben het gevoel dat het relatief makkelijk is om contact met andere Syriërs of Eritreeërs te leggen en te onderhouden. Als redenen daarvoor worden onder meer de gedeelde taal, geschiedenis en culturele achtergrond genoemd. Die gezamenlijkheid zorgt ervoor dat het contact sneller tot stand komt, maar men heeft ook behoefte aan

contact met gelijksoortige mensen (McPherson et al. 2001). Wederzijdse herkenning speelt volgens onze respondenten een belangrijke rol bij het leggen van contact met leden van dezelfde herkomstgroep. Zo legt R8 (SYR/V) op de volgende manier het verschil uit tussen hoe het in contact treden met Syriërs en met Nederlanders verloopt:

Eerlijk gezegd, wij [Syriërs onderling] kunnen elkaar sneller begrijpen, misschien omdat we dezelfde problemen hebben. Het onderlinge vertrouwen wordt sneller opgebouwd. Met Nederlanders of in het algemeen met andere gemeenschappen kost het wat meer tijd, het duurt langer.

Tijdens de focusgroep met Syrische mannen geven verschillende respondenten aan dat contact leggen met andere Syrische statushouders eigenlijk vanzelf gaat, daar hoeft men zich niet specifiek voor in te spannen.

R: Het contact met Syriërs is natuurlijk. Dat is geen probleem. Op school of met Syrische burens kan je makkelijk contact leggen. De moeilijkheden liggen in het contact leggen met Nederlanders.

R: Ja, het contact met Syriërs onderling is beter en makkelijker [dan met Nederlanders].

In dit focusgroepgesprek leggen respondenten uit dat men met andere Syriërs goed kan praten over het gezamenlijke verleden, waarin mooie herinneringen van de tijd voor de oorlog afgewisseld worden met traumatische ervaringen die men gedurende de oorlog heeft opgedaan. Alleen mensen die eenzelfde achtergrond en verleden hebben, lijken hierover mee te kunnen praten en hun emoties echt te begrijpen.

Een van de respondenten in dit gesprek beschrijft dit contact spreekwoordelijk als het ‘samen op een heuvel te staan’, terugkijken op een gezamenlijk verleden: ‘het herinneren van de dagen die voorbij zijn. Niet voor vermaak. Je hebt contact met Syriërs, zodat je hun jouw zorgen kunt vertellen en zij hun zorgen aan jou.’

Statushouders hebben ook veel contacten met familieleden en vrienden in het buitenland. Door de vlucht en de situatie in het land van herkomst zijn veel bestaande sociale netwerken verspreid over de hele wereld (Van Liempt en Staring 2020). Via het internet, sociale media en smartphones hoeft die afstand geen belemmering te zijn om grensoverschrijdende contacten te onderhouden. Deze contacten kunnen van groot belang zijn en hebben invloed op gevoelens van verbondenheid die statushouders met verschillende groepen en gemeenschappen delen. Kwantitatieve studies laten zien dat bijna driekwart van de Syrische statushouders ten minste wekelijks contact heeft met familie en vrienden buiten Nederland. Ruim een derde (36%) heeft zelfs dagelijks contact (Dagevos et al. 2019). Respondenten in ons onderzoek geven ook aan regelmatig contact te hebben met familieleden en vrienden in het buitenland. Een belangrijke reden voor dit frequente contact is volgens hen om informatie te krijgen over de situatie in het land van herkomst en achtergebleven familie en vrienden. Verschillende keren wordt in de interviews aangegeven dat

respondenten zich veel zorgen maken over de situatie van familieleden die zijn achtergebleven in het land van herkomst, en dat dit van invloed is op hun psychische gesteldheid:

Het contact met mijn broers heeft wel invloed [op hoe ik me hier in Nederland voel]. Hun omstandigheden daar hebben op mentaal gebied invloed. Zij zitten nog steeds in problemen en leven onder zware omstandigheden. Dat zorgt er soms voor dat ik mentaal onrustig word. Ik ben ongerust om hen. (R17 SYR/M)

Een Eritrese respondent maakt zich met name zorgen over de situatie van zijn ouders, die in Eritrea op het platteland wonen:

Ik moet bijvoorbeeld vaak aan mijn ouders denken, hoe het met ze gaat in Eritrea. Ik maak me altijd zorgen: hebben ze genoeg te eten of wat doen ze? Je hoort dat er geen water is, er is een week geen elektriciteit, soms twee weken. Het is echt moeilijk. (R11 ERI/M)

Voor een aantal Eritrese respondenten geldt dat contact leggen met achterblijvers praktisch niet mogelijk of heel lastig is. Zo vertelt een respondent dat zij al lang geen contact meer heeft gehad met familie en vrienden in het herkomstland. Hierdoor gaat zij gebukt onder een zware emotionele last:

Ik heb helemaal geen contacten buiten Nederland en daar maak ik mij veel zorgen over. [...] Ik voel me erg leeg van binnen, ik sta er helemaal alleen voor. In afgelopen vijf jaar heb ik geen enkel contact gehad met familie of vriendinnen, kennissen en dat moet veranderen. Kijk naar mensen hier, als zij elkaar twee à drie dagen niet hebben gezien, bellen of appen ze elkaar. Wij kunnen de afgelopen vijf jaar niemand bellen of zien. (R14 ERI/V)

Contacten met andere leden van de herkomstgroep, al dan niet wonend in Nederland, spelen voor respondenten dus veelal een belangrijke rol in hun leven hier. Dat geldt echter niet voor iedereen, sommige respondenten geven aan het juist moeilijk te vinden om contact te hebben met leden van de herkomstgroep (op welke manier dan ook gedefinieerd). R9 (ERI/V) vertelt dat zij in het contact met andere Eritreeërs kan worden geconfronteerd met traumatische ervaringen uit het verleden. Ze geeft aan dat het in gesprekken met leden van de herkomstgroep vaak gaat over moeilijke gebeurtenissen in het herkomstland of tijdens de vlucht:

Ik ben zelf getraumatiseerd. Ik heb heel veel nare dingen meegemaakt. [...] Als ik bijvoorbeeld in een Eritrees huis ben [een huis met Eritrese statushouders in Nederland] en er wordt alleen maar over de nare dingen gesproken [dan heb ik het moeilijk]... Ik heb goede vrienden uit Eritrea. Maar het blijft moeilijk. Het kost heel veel energie om zo je tijd te besteden.

Andere respondenten geven aan heel bewust afstand te houden van andere leden van de herkomstgroep. R17 (SYR/M) legt een direct verband met de reden dat hij destijds uit Syrië is gevlucht. De onderlinge conflicten in zijn land van herkomst hebben volgens hem ook een effect op de Syrische gemeenschap hier. Dat maakt dat hij wantrouwend staat tegenover contact met landgenoten. De herkomstgroep voelt in zijn geval onveilig aan.

Ik heb niet echt contact met andere Syriërs... De reden is misschien, omdat ik niet alleen ben gevlucht voor de oorlog, maar ook voor de Syrische samenleving. Alle problemen in de Syrische samenleving hebben ervoor gezorgd dat ik hier afstand van anderen neem... Ze kunnen mijn privacy bedreigen. Hetzelfde wat in Syrië geldt, geldt ook hier. Het is hetzelfde. Er zijn natuurlijk ook goede mensen, ik kan niet zeggen dat alle Syriërs slecht zijn. Ik praat alleen uit ervaring en wat ik heb meegemaakt in die samenleving.

R4 (SYR/M) geeft ook aan slechts spaarzaam contact te hebben met andere Syriërs. Zijn beweegredenen zijn anders. Hij vindt het op dit moment vooral belangrijk om contact te maken met Nederlanders:

Want als ik alleen maar Syriërs ken dan bereik ik misschien ook bijna niks, want die Syriërs weten hetzelfde wat ik weet, dus ik bereik door hen eigenlijk niks. Daarbij geeft hij aan dat de meeste Syriërs in zijn woonplaats zijn interesse voor sport niet delen, terwijl Nederlanders dit wel doen.

5.4 Verbondenheid met herkomstgroep en het land van herkomst

Een van de onderzoeksvragen in dit onderzoek is hoe respondenten hun verbondenheid met de herkomstgroep en het herkomstland onder woorden brengen en waarderen. In de vorige paragrafen kwam naar voren dat een belangrijk deel van de respondenten veel contacten heeft met andere Syrische of Eritrese statushouders en dat men dat waardeert en zich met hen verbonden voelt. Het betreffen hier familie- en vriendennetwerken, voor een deel netwerken die al in het land van herkomst bestonden, voor een deel netwerken die hier ontstaan zijn. Ten aanzien van de Eritrese groep zagen we in hoofdstuk 4 dat de Eritrese kerk daarin een belangrijke rol als ontmoetingsplek speelt. In dit hoofdstuk zagen we bovendien dat respondenten binnen de herkomstgroep onderscheid maken tussen verschillende subgroepen. Ten aanzien van bepaalde subgroepen voelt men grotere verbondenheid dan met andere subgroepen. Zo voelen recent gearriveerde Eritrese vluchtelingen meer verbondenheid met andere recent gearriveerde Eritreeërs dan met Eritreeërs die hier al langer verblijven en zich vaak als aparte groep identificeren en geen behoefte hebben aan contact met Eritreeërs die hier pas kort verblijven.

Deze gerichtheid op de herkomstgroep in netwerken en verbondenheid komt overeen met wat in eerder scp-onderzoek gematigde separatie genoemd wordt (Damen en Huijnk 2019). Statushouders in deze groep onderhouden over het algemeen sterkere sociale en emotionele bindingen met de herkomstgroep. De gerichtheid en verbondenheid wordt door de respondenten in dit onderzoek voornamelijk verklaard vanuit het gevoel een gedeelde geschiedenis te hebben. Men zoekt elkaar voor een belangrijk deel op om dat moeilijke verleden te verwerken. Daarnaast is het voor veel statushouders makkelijker contact te leggen met leden van de herkomstgroep dan met Nederlanders (zie ook hoofdstuk 3).

Ten aanzien van gevoelens van verbondenheid met het land van herkomst (in tegenstelling tot de herkomstgroep) zien we een meer tegenstrijdig beeld. Statushouders kunnen hun verbondenheid met Syrië of Eritrea niet los zien van alles wat ze daar hebben meegemaakt en het feit dat daar vaak nog dierbaren zijn achtergebleven. Aan de ene kant voelt het als hun land waar ze zich emotioneel sterk verbonden mee voelen. Ze zijn er geboren en opgegroeid en hebben het land gedwongen achter zich moeten laten. Aan de andere kant zijn de herinneringen aan Syrië en Eritrea bitterzoet. Mooie en dierbare herinneringen gaan samen met verdrietige en traumatische herinneringen. Het is voor een aantal respondenten om die redenen moeilijk een sterke verbondenheid te voelen met een land dat, zoals R9 (SYR/V) het verwoordt, ‘haar niet wil’. R4 (SYR/V) legt uit dat het complex is voor hem om antwoord te geven op de vraag of hij zich verbonden voelt met Syriërs en Syrië:

Dat kan ik niet zeggen. Want ik heb de oorlog meegemaakt, ik haat dat land. Ik haat van binnen mijn land niet, maar [...] ik voel mij Syrisch als ik zie dat de mensen blijven vluchten. En als ik zie dat kinderen daar blijven sterven. Als ik dat zie of hoor, dan voel ik mij Syrisch. Dan voel ik mijn familie.

R7 (SYR/V) geeft aan dat haar gevoel van verbondenheid met het herkomstland verstoord is door de oorlog:

Ik heb echt hele slechte ervaringen met Syriërs en met Syrië als land. De vader van mijn kinderen stierf daar, mijn vader en moeder stierven daar. Tijdens de oorlog ben ik een maand voor niets gearresteerd. Ze geeft aan dat als de oorlogsjaren ‘eruit geknipt’ zouden kunnen worden, ze zich meer verbonden zou kunnen voelen met Syrië, maar ook met andere Syrische mensen.

Een Syrische respondent gebruikt in een van de dagelijkse opdrachten een foto van zijn oude huis in Syrië, om aan te geven dat hij aan de ene kant een sterke verbondenheid met Syrië voelt, maar ook hoe ingrijpend dit vraagstuk voor hem is. Hij geeft hierbij aan dat het voor hem moeilijk is om zich echt verbonden te voelen met een land waar alles wat je dierbaar was, is verdwenen. Hij beschrijft de voor hem zeer dierbare foto op de volgende manier:

Voor mij is deze foto van mijn huis en dat van mijn familie in Aleppo heel belangrijk. Ik ben in dat huis opgegroeid. Deze foto is gemaakt in 2015 en zoals je op de foto kunt zien is het huis niet meer geschikt om in te wonen. Kapotgemaakt door de oorlog.

R9 (SYR/V) kan haar verbondenheid met Syrië alleen verwoorden door aan te geven hoe zij zichzelf voelt, goed of slecht, met betrekking tot de situatie daar:

Ik voel me goed [hier in Nederland]. En tegelijkertijd ben ik verdrietig om mijn familie in Syrië. Om de maatschappij in Syrië, om die situatie. Ja, ik heb altijd die beide gevoelens tegelijkertijd.

Haar zoon wil helemaal niks meer met Syrië te maken hebben. Hij wil zelfs geen contact meer met familieleden die daar nog zijn. Zijn moeder (R9 SYR/V) heeft wekelijks video-

gesprekken met haar broer en zus in Syrië. Die willen dan graag hun neefje spreken, maar hij weigert met hen te spreken. Het traumatische verleden zorgt er, volgens zijn moeder, voor dat hij zich op geen enkele manier verbonden kan voelen met dat land en zijn familieleden daar. Zijn moeder hoopt dat hij over een paar jaar, als hij volwassen is, zijn land en zijn familie gaat missen en zich dan weer gaat bezighouden en verbonden voelen met Syrië en zijn familieleden die daar nog wonen.

R11 (ERI/M) geeft aan dat hij probeert een verbondenheid te blijven voelen met Eritrea, maar dat het hem moeite kost door de politieke context daar.

Ik probeer het, omdat ik van mijn land houd. Het is een prachtig land. Nederland is ook mooi, maar jouw land is jouw land [...]. De regering is vreselijk, wat er in Eritrea gebeurt is echt verschrikkelijk. Er sterven zoveel mensen die de Middellandse Zee en de woestijn oversteken in een poging Eritrea te verlaten. Er gebeurt zoveel, dus ik voel me echt verdrietig en het spijt me dat de situatie daar zo is. [...] Maar ik probeer mezelf natuurlijk te identificeren als een Eritrees. Het doet me pijn als ik zie dat iemand uit Eritrea het niet goed doet.

Tijdens het focusgroepgesprek met de Syrische mannen legt een respondent uit dat zijn verbondenheid met Syrië sterk verminderd is nu hij en zijn gezin in Nederland wonen. Verbondenheid met een land voel je met het land waar je leeft en toekomstplannen maakt:

R: Ik voel niet echt veel verbondenheid meer met Syrië [of Syriërs] om eerlijk te zijn. [...] Omdat mijn leven nu hier is. In Syrië is er niks meer, geen werk en geen primaire levensvoorzieningen. Mijn kinderen groeien nu op als Nederlanders. Ze hebben geen enkele band met Syrië. Dus daarom is dit nu mijn land. Na één of twee jaar krijg je de nationaliteit en word je een Nederlander.

Voor een deel kunnen deze tegenstrijdige gevoelens ten opzichte van het herkomstland leiden tot keuzes van wat het SCP-onderzoek gematigde assimilatie noemt (weinig contact en verbondenheid met de herkomstgroep en relatief veel met de Nederlandse samenleving). De herkomstgroep blijkt bij deze respondenten niet te voelen als een veilige omgeving. In tegendeel, de spanningen, herinneringen en problemen in het land van herkomst zijn mee gemigreerd naar de gemeenschap hier. Dat zorgt er bij sommige respondenten, zoals we hierboven zagen, ook voor dat men het moeilijk vindt een sterke verbondenheid met het land van herkomst te voelen. Een land dat ze ontvlucht zijn en dat voorgoed veranderd is. Een deel van deze respondenten richt zijn of haar focus op de Nederlandse samenleving. In de volgende paragraaf gaan we daar verder op in.

5.5 Verbondenheid met/thuis voelen in Nederland

Kwantitatieve studies laten zien dat ongeveer een derde van de Syriërs zich (heel) sterk Nederlander blijkt te voelen en ongeveer de helft voelt zich enigszins Nederlander. Tussen leeftijdsgroepen en jaar van aankomst zijn er nauwelijks verschillen. Een groot deel van de Syrische statushouders voelt bovendien een dubbele verbondenheid met zowel Nederland

als Syrië (Dagevos en Maliepaard 2019). De inschatting van de experts die we gesproken hebben, is dat de verbondenheid bij de Eritrese groep statushouders meer richting de herkomstgroep gaat dan richting de Nederlandse samenleving dan bij de Syrische groep. Maar ook veel Eritrese statushouders zouden een dubbele verbondenheid voelen. Die inschatting komt overeen met onderzoek naar Syrische en Eritrese statushouders in Rotterdam (Van der Linden en Dagevos 2019; Damen et al. 2019).

In onze online survey hebben we gevraagd naar wat ervoor zorgt dat statushouders zich hier thuis en verbonden voelen. De meest genoemde antwoorden komen overeen met structurele factoren die we uit eerder onderzoek kennen (Dagevos en Maliepaard 2019) en ook in de interviews en focusgroepgesprekken sterk naar voren kwamen. De Syrische en Eritrese statushouders (N = 159) geven aan dat het vooral structurele factoren zijn, zoals werk, sociale contacten, Nederlandse taalbeheersing en het hebben van een goede woning, die ervoor zorgen dat men zich thuis voelt in en verbonden voelt met Nederland. Culturele kwesties worden in de online survey, interviews of in de focusgesprekken niet of nauwelijks genoemd.

Top 5 antwoorden op de online vraag: ‘Wat is voor u van belang om u thuis te voelen in of verbonden te voelen met Nederland?’ (N = 159)

- 1 Werk
- 2 Sociale contacten met Nederlanders
- 3 Goede beheersing van de Nederlandse taal
- 4 Goede opleiding
- 5 Goede woning

Voor R17 (SYR/M) is het krijgen van betaald werk een belangrijke voorwaarde om betrokkenheid met de Nederlandse samenleving te kunnen voelen:

Je kan er pas achter komen of je echt betrokken bent [met Nederland] [...] als je een baan hebt waar je al langer werkt. Maar ik heb nog geen werk. Ik werk wel als vrijwilliger in het bejaardenhuis voor zeven uurtjes per week. Als je een echte baan hebt, dan kan je het pas weten.

R3 (SYR/M) vindt dat je iets moet bijdragen aan de Nederlandse samenleving. In zijn geval is dat betaald werk en een eigen woning hebben en belasting betalen:

Ik voel me echt verbonden, ik heb werk, ik heb een huis, ik ben mijn nieuwe leven aan het opbouwen in Nederland. Dat is ook verbonden zijn aan dit land, de toekomst van mij, houdt verband met dit land. [...] Met werk heb ik nu eindelijk mijn eigen inkomen, ik [hoef] niet altijd naar de gemeente om hier afspraken over te maken. [...] En dan voel ik dat ik nog meer Nederlands ben dan vroeger... Ja, ik betaal ook belasting zoals u, zeg ik dan. Dan zeg ik dat gewoon met trots. Dat maakt ook heel veel verschil. [...] dan groei ik een beetje, dan ben ik trots op mezelf.

R13 (ERI/V) geeft aan dat haar baan en haar studie cruciaal zijn voor de verbondenheid die ze met Nederland voelt. Ze voelt zichzelf misschien zelfs wel meer Nederlands dan Eritrees:

Ik voel eigenlijk dat ik gewoon meer met Nederland verbonden ben [dan met Eritrea]. Dat zeggen mijn ouders ook. Ik doe allemaal dingen, zoals studeren, naar school gaan, werken, die gewoon bij de Nederlandse cultuur horen. En ja, iedereen gaat hier naar school, studeert, daarom voel ik me Nederlands.

Voor R2 (SYR/M) vormt de taalbeheersing de belangrijkste voorwaarde om zich Nederlander te voelen. Op de vraag of hij zich al meer Nederlander is gaan voelen dan toen hij net in Nederland was gearriveerd, stelt R2 (SYR/M): 'Ja, tuurlijk.' Hij wijst erop dat de beheersing van de Nederlandse taal een belangrijke voorwaarde is om je meer Nederlander te voelen: '...net als mijn docent heeft gezegd, als jij droomt in de Nederlandse taal, dat betekent dat je een Nederlander bent.'

R9 (SYR/V) geeft aan dat ze zich met het verstrijken van de tijd meer op haar gemak is gaan voelen in Nederland. Ze is pas een paar jaar in Nederland, maar voelt zich er al verbonden mee. Om zich volledig op haar gemak, verbonden of thuis te voelen is voor haar een goede beheersing van de taal erg belangrijk: 'Als ik mezelf goed uitdruk [dan voel ik me hier echt thuis], dus het gaat voor mij over de taal.' Daarnaast zijn toegang tot werk en (op termijn) een permanente verblijfsvergunning bepalend voor haar. Ze merkt verder op dat de sociale omgeving een belangrijke rol speelt in de mate waarin ze zich verbonden met Nederland voelt: 'Hoe positiever de omgeving is, hoe sneller of hoe beter iemand zich [Nederlander] voelt en hoe sneller hij dat kan laten zien en waarde kan toevoegen.'

R13 (ERI/V) wijst op het belang van de mogelijkheden om jezelf te ontwikkelen, bijvoorbeeld door het hebben van (betaald) werk, om op die manier een thuisgevoel te creëren:

Ik heb het gevoel dat ik me thuis voel, ja. Bijvoorbeeld ja, je werkt gewoon met Nederlandse mensen, je woont met Nederlandse mensen, ik voel me gewoon thuis [...]. In Eritrea [is dat soms anders], daar mag je [als vrouw] soms niet studeren of zo. [Maar hier mag dat wel] en voel me gewoon thuis.

R17 (SYR/M) voelt zich over het algemeen thuis en op zijn gemak in Nederland en vertelt dat dit gevoel met de tijd sterker is geworden. Gevraagd naar waarom hij zich verbonden voelt met Nederland, antwoordt hij als volgt:

Het is hier [in Nederland] heel rustig en er is een wet die je rechten waarborgt. In het algemeen voel ik niet dat iemand mij zomaar kan overvallen of lastigvallen... Uiteindelijk zit ik in mijn eigen huis, ga ik naar mijn afspraken en de supermarkt. [...] Het is hier rustig en er is geen haat, dat zorgt ervoor dat ik goed in mijn vel zit.

Hij maakt hierbij een vergelijking met Syrië:

...doe je de deur in Syrië open, [dan] zijn er problemen. In de bus, auto, taxi, op werk enzovoort. Er is veel drukte. Je wilt rust... er is [in Nederland] tenminste geen haat. Wat er bin-

nen een persoon afspeelt weet ik niet, maar het wordt [in Nederland] tenminste niet uitgesproken.

R3 (SYR/M) antwoordt als volgt op de vraag of hij zich op dit moment thuis voelt in Nederland:

Misschien 6 op 10 [schaal]. Ik voel mij thuis, maar niet helemaal, zo moet ik het zeggen. Ik voel mij thuis, maar het blijft altijd gewoon [moeilijk]. Ik heb ook een ander thuis. Eén thuis is favoriet om te leven, maar het andere thuis waar ik geboren ben. [...] Ik voel me thuis, dat klopt. Maar waar ik geboren ben, is altijd in mijn hart.

De reden dat hij zich hier redelijk thuis voelt, heeft onder meer te maken met het feit dat hij 'in Nederland vrij [kan] praten over alle onderwerpen. Bijvoorbeeld over seks, politiek en geloof. In mijn land zijn die onderwerpen taboe om over te praten' [Uit dagelijkse opdracht].

Op de vraag aan R16 (ERI/M) of hij zich thuis voelt in Nederland, refereert hij ook aan zijn gevoel van veiligheid hier en de rechten die hij in Nederland heeft. Tegelijkertijd relateert hij dat gevoel ook aan het samenzijn met zijn familie:

Dat is misschien een groot woord [thuis voelen], maar ja, ik ben hier veilig. Je hebt hier een vrije mening. Dat is heel anders dan in Eritrea... De rechten van iedereen... Toen wij in Eritrea waren, hadden wij die dingen niet. Maar de mensen hier hebben te weinig contact met de familie. En dat mis je eigenlijk, en de gezelligheid.

Respondenten waarvan de familieleden niet in Nederland wonen, geven aan dat het soms moeilijk is om hier in je eentje het gevoel te hebben, of te ontwikkelen, dat je thuis bent. Als R14 (ERI/V) wordt gevraagd wanneer ze zich thuis voelt in Nederland, stelt ze:

Het probleem is dat ik me niet thuis voel, vooral als ik in mijn huis ben.

Ze denkt dat ze zich mogelijk meer thuis zou voelen als haar familie hier zou wonen: 'Ik zou blij zijn als mijn zusje of mijn broer of iemand van mijn familie dicht bij mij hier was.'

Twee Syrische vrouwen laten in het focusgroepgesprek weten dat, ondanks dat alles in Nederland goed geregeld is en dat er allerlei mogelijkheden voor hen zijn om zich hier te ontwikkelen, de aanwezigheid van familie het belangrijkste is om je in Nederland thuis te kunnen voelen.

R: Er is hier in Nederland wel geluk qua materiële zaken, alles is goed geregeld in Nederland, maar de nostalgie naar Syrië zal blijven. Het verlangen naar familie zal blijven. Dus mijn geluk is hier niet volledig. Ik ben hier alleen. Ik zal pas echt gelukkig zijn als mijn familie hier aanwezig is. Maar betreft het gelukkig zijn door materiële doelen te verwezenlijken [studie of werk], dat is hier eerder haalbaar dan in mijn eigen land.

Een andere respondent uit dat gesprek sluit zich hierbij aan:

R: *Ik heb me hier in Nederland niet zo gelukkig gevoeld als in Syrië of zoals toen ik in de Verenigde Arabische Emiraten woonde, want daar heb je het gevoel dat je hoort bij die maatschappij en die cultuur, daar bouw je vriendschappen op of je bent met familie. Dus in dat opzicht ben ik hier minder gelukkig. Maar qua studie, werk en hoop is het hier natuurlijk wel beter.*

5.6 Verbondenheid met Nederland kost tijd en moet van twee kanten komen

Verbondenheid met en je thuis voelen in Nederland lijkt voor Syrische en Eritrese statushouders een proces te zijn dat tijd kost. Voor R11 (ERI/M) heeft verbondenheid met Nederland te maken met het idee hier in Nederland een toekomst te zien en geaccepteerd te worden. Dat gevoel begint bij hem langzaam maar zeker te komen, maar is nog zeker niet voltooid.

Wat voor gevoel is het om Nederlands te zijn? Dat is de vraag [...]. Ik ben er nog niet. Ik voel me Nederlands en dat betekent dat ik me houd aan de regels en de manier waarop dingen hier gedaan worden, zoals op tijd op je werk komen [...]. Ik kan niet zeggen dat ik me al Nederlands voel, maar ik kom er wel, hopelijk ...Ik heb het gevoel dat ik hier geaccepteerd ben en dat ik hier een toekomst heb en dat ook mijn kinderen hier een toekomst hebben. Dat is zoveel als Nederlander als ik me nu kan voelen, denk ik.

R17 (SYR/M) refereert direct aan de tijdsdimensie als hem gevraagd wordt of hij een betrokkenheid of verbondenheid met Nederland voelt:

Ik zal je wat zeggen. Deze vraag kan je beter aan iemand stellen die hier net als jij [interviewer] al vijf of zes jaar woont. [...] Ik voel mij prettiger hier [dan in Syrië], maar het woord 'betrokkenheid' is groot. [...] Tot nu toe [voel ik me] matig [betrokken bij Nederland]. Ik kan nu niet zeggen dat ik me erg betrokken voel, omdat ik hier nog niet lang woon.

Sommige respondenten (R3 SYR/M bijvoorbeeld) merken op dat hoe langer zij in Nederland wonen, hoe minder ze zich met Nederland verbonden voelen. Je 'Nederlander voelen' is geen automatisch proces waarbij de verbondenheid door de jaren steeds sterker wordt. Een belangrijke factor is hier de mate waarin statushouders het gevoel hebben door Nederlanders als Nederlander geaccepteerd te worden. Dat gevoel ontbreekt bij een aantal respondenten. Dit komt overeen met resultaten uit onderzoek onder Oost-Europese migranten in Nederland (Rijk en Lubbers 2020). Verbondenheid met Nederland heeft ook bij hen te maken met het gevoel hier een volwaardig onderdeel te kunnen zijn van de samenleving en daarin als Nederlander geaccepteerd te worden. Het relationele aspect in verbondenheid is voor R3 (SYR/M) een belangrijke voorwaarde om zich Nederlander te kunnen voelen. Hij heeft er steeds minder vertrouwen in dat hij daadwerkelijk geaccepteerd zal worden als volwaardige Nederlander. Zijn contacten met mensen met een andere migratieachtergrond, die al langer in Nederland wonen, hebben dat gevoel verder versterkt:

Het eerste jaar toen ik naar Nederland ben gekomen, dacht ik helemaal anders. [...] Je droomt altijd dat je Nederlander wordt. [...] Je wordt hier verwelkomd, je wilt gewoon in dit land meedoen met wat zij doen, je wilt gewoon je best doen. [...] En nu denk ik 100% anders dan drie jaar geleden, of vier jaar geleden. [...] je blijft gewoon anders, snap je? En je komt ook mensen tegen die hier ook last van hebben, zoals Turkse of Marokkaanse of Surinaamse Nederlanders. Die mensen hebben ook altijd hier gewoond en zijn hier geboren en hebben hier gewerkt en hard gewerkt, ook misschien meegebouwd aan het land, en blijven altijd gewoon apart, gewoon als groep. [...] Je droom wordt anders. Je droom was hier een 10 [gevoel Nederlander te zijn] en wordt een 5, snap je wat ik bedoel? Je vermindert ook je doelen [...] je blijft gewoon denken dat je nooit echt Nederlands wordt, ook jouw kinderen en kleinkinderen niet. Nee, ik denk van niet, ik weet het niet.

Respondenten geven aan dat er momenten zijn dat ze zich absoluut niet thuis voelen in Nederland. Ervaringen met discriminatie en uitsluiting spelen hierbij een belangrijke rol. Zo voelt R14 (ERI/V) zich onder witte Nederlanders, zoals zij het zelf zegt, nooit echt thuis. Dat komt volgens haar vooral omdat ze de taal niet goed spreekt en ze daardoor niet echt geaccepteerd wordt door Nederlanders. De laatste tijd heeft ze het idee dat zij en haar kinderen meer mogelijkheden krijgen in Nederland. Dat zorgt er bij haar voor dat ze zich hier meer thuis en verbonden begint te voelen:

Afgelopen tijden begint het gevoel bij mij op te komen [dat ik me thuis voel in Nederland] en voel ik het ook zo. Ik heb veel meegemaakt samen met mijn kinderen, de hele Sahara-woestijn door gereisd en via allerlei landen Nederland bereikt. Hier hebben wij het recht gekregen om naar school te gaan en de kans gekregen om ons te ontwikkelen. Dat zorgt er natuurlijk voor dat ik hier thuis hoor. Het heeft best wel tijd nodig. Je kinderen naar school zien gaan en erg vrolijk zijn, dat is het thuisgevoel voor mij.

R3 (SYR/M) voelt zich, ondanks het feit dat hij zich hier meestal thuis voelt, soms ook minder prettig in Nederland. Bijvoorbeeld wanneer hij te maken krijgt met onbegrip en uitsluiting vanwege zijn achtergrond:

Bijvoorbeeld als Nederlanders tegen elkaar praten en omdat ik eraan kom, gaan ze in hun dialect [Limburgs] praten zodat jij het niet begrijpt, dan voel je je iets minder thuis.

In de dagelijkse opdracht vertelt hij bovendien dat hij zich soms minder op zijn gemak voelt wanneer hij als moslim in een hokje wordt gestopt:

Ik ben moslim, maar ik ben daar heel open over. Sommige dingen doe ik absoluut niet, zoals alcohol drinken of varkensvlees eten bijvoorbeeld. Maar ik word altijd gevraagd: 'Waarom doe je dat niet, ik ken veel moslims die dat doen.' Dus ik word vergeleken met andere moslims. Ze [Nederlanders] begrijpen soms niet dat de ene moslim anders denkt of doet dan de andere. (R3 SYR/M)

R9 (SYR/V) stelt ze dat ze zich minder op haar gemak voelt in Nederland als ze zich gediscrimineerd voelt: 'Als ik op straat of op het werk word blootgesteld aan racisme vanwege

mijn hoofddoek of omdat ik een vluchteling ben [dan voel ik me niet thuis]' (uit dagelijkse opdracht).

Maar zelfs respondenten die soms twijfelen of ze zich ooit wel helemaal Nederlands zullen voelen, geven in hun interviews aan dat er situaties zijn waarin ze merken dat ze zich soms meer Nederlander voelen dan ze zelf hadden verwacht. R9 (SYR/V) geeft het voorbeeld van een gesprek met haar vader, die niet in Nederland woont en hier bij haar op bezoek was:

Ik had mijn vader lang niet gezien, maar afgelopen zomer kwam hij naar Nederland... En hij is gewend, in het land waar hij woont, om met de auto in een hele brede straat te rijden. En hij zei: 'Wat is dat, hoe kan je hier rijden, dat kan niet? Elke minuut moet ik stoppen, stoplicht en de drukke straat. Wat is dat nou?' Ik zei tegen hem: 'Het is hier heel goed georganiseerd en geregeld, dat is voor de [verkeers]veiligheid.' Toen voelde ik me Nederlands [...]. Ik verdedigde Nederland.

Gevoelens van verbondenheid lijken voor statushouders contextueel en niet-lineair te zijn. Ze veranderen door de tijd heen. Respondenten hebben over het algemeen het gevoel dat structurele aspecten van participatie, in combinatie met de acceptatie als volwaardige leden van de Nederlandse samenleving, er uiteindelijk voor zullen zorgen of men zich hier wel of niet thuis zal voelen.

5.7 Dubbele verbondenheid

Verschillende respondenten geven aan dat de verbondenheid met Nederland voor hen samen gaat met de verbondenheid met het land van herkomst, ondanks alles wat daar gebeurd is, en met de herkomstgroep. Dat is iets wat we ook in eerder onderzoek terug zien komen (Dagevos et al. 2019; Van Liempt en Staring 2020). Bij de ene respondent ligt het zwaartepunt bij de herkomstgroep en het land van herkomst, omdat men daar nu eenmaal opgegroeid is en vandaan komt. De ander voelt zich juist iets meer Nederlander. Voor de meeste respondenten is ook hier de context en de situatie bepalend voor welke verbondenheid het meest dominant is. R3 (SYR/M) vertelt dat zijn gevoel van verbondenheid met Syrië en Nederland van dag tot dag verschilt. De twee zijn als het ware communicerende vaten:

...De ene dag sta je op en denk je: 'Ik ben echt gewoon Nederlands, ik heb een goed gevoel.' De andere dag heb je veel meegemaakt en denk je: 'Ik wil echt naar mijn land, ik wil echt naar Syrië.' Dat verandert ook per dag, per moment. ... Soms ook met het nieuws uit mijn land, dan wil je ook iets voor je land doen. Hoe moet ik dat zeggen? [...] Je hebt ook gewoon oorlog in jezelf. Je wil daar heen terug of hier blijven? Dat heb je ook in jezelf, altijd twijfel. Dat blijft ook, die twijfel.

R10 (ERI/M) voelt zich zowel Eritrees als Nederlands. Hij verbindt de mate van verbondenheid met Nederland aan de sociale contacten die hij heeft met Nederlanders, en de kennis

die hij bezit van de Nederlandse samenleving. Hij vindt het belangrijk een bewuste keuze te maken tussen verschillende groepen vrienden:

Ja, ik hoef niet per se alles hetzelfde te doen wat zij [Nederlandse vrienden] doen, maar ik mag wel weten wat ze allemaal doen... [je kan dan uiteindelijk] zeggen: 'Nou, ik vind toch mijn manier uit Eritrea, of de cultuur van toen ik daar was, fijner, dus ik kies daarvoor.' Maar dan heb je ook kennis van het andere, het Nederlandse.

Toen hij net in Nederland was gearriveerd, was dat anders, zo legt hij uit:

Ja, toen hingen we alleen maar bij elkaar, en we praatten alleen maar Tigrinya, we luisterden alleen maar naar Eritrese muziek, en we keken alleen maar Eritrese films. Ja, als ik nu kijk: nu kijk ik naar de Nederlandse televisie. En nu kan ik wel een Nederlands boek lezen, ik kan wel met leraren in gesprek gaan [...]. Als ik een cijfer moet geven [hoe Nederlands hij zich voelt], zit ik op een 6.

R6 (SYR/V) geeft als antwoord op de vraag of zij zich meer Syrisch dan wel Nederlands (of allebei) voelt: 'Allebei. Want ik heb de Nederlandse nationaliteit.' Ze geeft aan dat de Nederlandse nationaliteit veel voor haar betekent, onder meer omdat ze nu overal naartoe kan reizen. In het verleden waren zij en haar familie als Palestijnen stateloos. De Nederlandse nationaliteit voor haar en haar familie is daarmee van grote symbolische waarde. Ze vindt haar Nederlandse paspoort 'echt iets groots in [mijn] verblijf hier in Nederland'. Het geeft haar 'een stem' en een gevoel van vrijheid. Maar tegelijkertijd geeft ze aan dat haar Syrische en Palestijnse identiteit ook belangrijk voor haar zijn en blijven.

R9 (SYR/V) geeft juist aan dat het hebben van de Nederlandse nationaliteit voor haar niet genoeg is om zich echt Nederlands te voelen. Zij is van mening dat werken, je eigen geld verdienen, veel belangrijker is om je Nederlander te kunnen voelen. En dan is het nog steeds de vraag of je je helemaal Nederlander kan voelen. Ze vindt eigenlijk dat je niet te veel na moet denken over de vraag waar je bij hoort, maar gewoon jezelf moet blijven.

Het is niet zo dat ik een Nederlander ben als ik [straks] het paspoort heb. Nederlander ga ik denk ik nooit worden. Maar als ik een baan heb en als ik goede contacten met de [Nederlandse] mensen heb, dan ben ik één van hen, dat is wat ik voel.

Er zijn ook respondenten die aangeven het gevoel te hebben nergens bij te horen.

R15 (ERI/V) geeft aan dat ze zich niet wil committeren aan een bepaalde groepsidentiteit. Haar oplossing ligt in het creëren van een individuele identiteit.

Ik hoor niet bij de Nederlandse groep, nog steeds niet. Ik hoor nergens bij [...]. Ik ben anders. In mijn gevoel ben ik anders. [...] Ik ben niet Nederlands. Ik ben hier niet geboren. Ik ben in Eritrea, maar ik ben niet in Eritrea. Ik kan nu ook niet bij Eritrea horen. Ik hoor nergens bij. Dus mijn principe of mijn plan is een eigen identiteit opbouwen.

Ze denkt niet dat haar gevoel zal veranderen als ze de Nederlandse nationaliteit krijgt: ‘Het verandert mijn gevoel niet. [...] Het maakt niet uit of ik de nationaliteit heb, ik zal mijn dorpje in Eritrea nooit vergeten.’

5.8 Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben we achtereenvolgens gekeken naar de gerichtheid van statushouders op de herkomstgroep (sociaal en gevoelens van verbondenheid), de mate van verbondenheid met de Nederlandse samenleving (en welke voorwaarden daar volgens statushouders aan bijdragen) en gevoelens van dubbele verbondenheid (met zowel de herkomstgroep als de Nederlandse samenleving). Deze indeling komt in grote lijnen overeen met de drie typologieën van sociaal-culturele posities die het scp eerder onder Syrische statushouders onderscheidde: gematigde separatie, gematigde assimilatie en gematigde integratie (Damen en Huijnk 2019).

Ten aanzien van de gerichtheid op de herkomstgroep (sociaal en emotioneel) blijkt het traumatische verleden als vluchteling een belangrijke rol te spelen in de mate waarin men contact zoekt en zich verbonden voelt met de herkomstgroep en het land van herkomst. Contacten met andere statushouders zijn talrijk en worden over het algemeen positief gewaardeerd. Het gezamenlijke verleden en afkomst zorgen ervoor dat men gemakkelijk met elkaar in contact komt, elkaar begrijpt en kan ondersteunen. De herkomstgroep is een bron van emotionele ondersteuning, wat sommige statushouders helpt bij het verwerken van een traumatisch verleden. De contacten en gezamenlijkheid zorgen voor een sterk gevoel van onderlinge verbondenheid. Dat is het sterkst bij de subgroep binnen de diverse groep van Syrische en Eritrese statushouders waarmee men zich specifiek verbonden voelt (op basis van regionale afkomst, familienetwerk, religieuze overtuiging). De gerichtheid op de herkomstgroep wordt in de eerste plaats verklaard vanuit het idee gezamenlijk iets verschrikkelijks te hebben meegemaakt, wat men ook gezamenlijk wil verwerken. Het willen behouden of versterken van bepaalde culturele normen en waarden wordt niet genoemd als reden dat men elkaar opzoekt. Het is wel makkelijker contact te leggen (en verbondenheid te voelen) met mensen die dezelfde geschiedenis en culturele achtergrond hebben. Zeker als die contacten voor veel statushouders ook nog instrumenteel zijn. Statushouders benadrukken daarbij eerder de gedeelde geschiedenis dan de wens om culturele opvattingen in stand te houden.

Er is ook een groep statushouders die heel bewust afstand neemt en houdt van de herkomstgroep. Hier zien we ook de invloed die het traumatische verleden heeft op de contacten en de mate van verbondenheid met leden van de herkomstgroep. Sommige statushouders hebben het gevoel dat sektarische conflicten of de invloed van de dictatoriale overheid uit het land van herkomst zich vertaalt naar de Nederlandse context. De herkomstgroep voelt voor deze respondenten juist onveilig aan.

Daarnaast zien we bij sommige respondenten dat het traumatische gewelddadige verleden een sterke verbondenheid met het land van herkomst in de weg zit. De herinneringen aan Syrië zijn bitterzoet en tegenstrijdig. Mooie waardevolle herinneringen aan de tijd voor de oorlog of geweld worden afgewisseld met pijnlijke herinneringen van verlies en verdriet. Het blijkt voor sommige statushouders moeilijk te zijn een sterke verbondenheid te voelen met een land dat men ontvlucht is.

Verbondenheid met Nederland bleek ook niet in alle gevallen gemakkelijk tot stand te komen. Structurele factoren zijn volgens de statushouders het meest instrumenteel in het bevorderen van een sterke verbondenheid met Nederland. Syrische en Eritrese statushouders voelen zich meer verbonden met Nederland als ze de taal spreken, Nederlandse vrienden hebben, de Nederlandse nationaliteit krijgen, betaald werk hebben. Dat zijn allemaal zaken waarvan we weten dat die, op dit moment in ieder geval, niet voor alle statushouders de realiteit zijn (zie Dagevos et al. 2019; Miltenburg et al. 2019). Maar ook als aan deze voorwaarden voldaan is, ontstaat er niet vanzelfsprekend een sterke verbondenheid met Nederland. Evenzo bepalend, zo benadrukken respondenten, is het relationele aspect om je verbonden en thuis te voelen in Nederland. Verschillende vormen van uitsluiting en discriminatie geven sommige statushouders weinig vertrouwen dat zij, of hun kinderen, ooit echt geaccepteerd zullen worden in Nederland. Dit lijkt voor deze respondenten een sterke verbondenheid met Nederland in de weg te staan. Voor sommige respondenten biedt een dubbele gerichtheid een goed perspectief. Het geeft hun de mogelijkheid de steun, verbondenheid en veiligheid van de herkomstgroep te combineren met het opbouwen van een nieuw leven in Nederland.

6 Verbljifsintenties en toekomst in Nederland

6.1 Introductie

In dit afsluitende hoofdstuk richten we onze blik op de toekomst. En specifiek op de vraag in hoeverre Syrische en Eritrese statushouders die toekomst in Nederland zien. Welke factoren beïnvloeden hun verbljifsintenties en in hoeverre spelen culturele factoren daarbij een rol? Somalische vluchtelingen bleken in het recente verleden, toen ze beseften dat ze hun dromen in Nederland niet konden realiseren, in relatief grote aantallen naar het Verenigd Koninkrijk te verhuizen. Een land waarvan ze het gevoel hadden meer mogelijkheden voor zichzelf en hun kinderen te vinden (Van Liempt 2011). Hoe beschrijven Syrische en Eritrese statushouders hun toekomst in Nederland? Welke dromen hebben ze en in hoeverre zijn die in hun ogen realistisch?

In het tweede en laatste onderwerp van dit hoofdstuk proberen we een glimp op te vangen van de (voorlopige) resultaten van het begin van het acculturatieproces van Syrische en Eritrese vluchtelingen, door te kijken naar percepties op de mate waarin het (korte) verblijf in Nederland de statushouders veranderd heeft. De kennismaking met Nederland, de Nederlanders en de dominante culturele norm, die voor veel statushouders op sommige punten significant verschilde van de typerende kenmerken van de cultuur van de herkomstgroep en/of het herkomstland, kan al bepaalde veranderingen teweeggebracht hebben. Als dat inderdaad het geval is, hoe verwoorden en waarderen statushouders dat?

6.2 Verbljifsintenties statushouders

Kwantitatieve studies laten zien dat een grote meerderheid van de Syrische statushouders verwacht de komende jaren in Nederland te zullen blijven. Zo denkt 93% van de Syrische statushouders dat ze over vijf jaar nog in Nederland zullen wonen. Slechts iets meer dan 1% verwacht dat dat niet het geval zal zijn en een kleine 6% geeft aan het nog niet te weten (Dagevos en Maliepaard 2019).

Respondenten uit ons onderzoek vinden het over het algemeen moeilijk een duidelijk antwoord te geven ten aanzien van hun verbljifsintenties. De onzekerheid over de situatie in het land van herkomst, maar ook de onzekere situatie waarin ze zich in Nederland bevinden (verbljifsvergunning, arbeids- en woningmarkt) spelen daarbij een rol. Een deel van de respondenten hoopt snel naar hun land van herkomst terug te keren, zodra de (politieke) situatie daar verbeterd is. R8 (SYR/V) benadrukt dat haar situatie als vluchteling van groot belang is voor de intentie om hier te blijven:

Dat [of ze denkt dat ze in de toekomst naar Syrië zal terugkeren] is een moeilijke vraag, omdat een persoon soms meerdere doelen stelt, die niet allemaal bereikt kunnen worden. Bij ons vluchtelingen is de toekomst sterk gekoppeld aan de situatie in het land van her-

komst. In het geval dat de oorlog eindigt en er politieke verandering optreden, zal ik terugkeren naar mijn land en werken in mijn specialisatiegebied (psychologie) om mijn volk te helpen. Als de toestand in mijn land hetzelfde blijft, zal ik in Nederland blijven en hoop ik passend werk te vinden waarin ik Syriërs in Nederland kan ondersteunen.

Tijdens het focusgroepgesprek met Eritrese mannen geeft een respondent aan dat hij in zijn hart blijft hopen dat hij ooit zal terugkeren naar Eritrea in de toekomst. Hoe die beslissing uitpakt, hangt voor hem in belangrijke mate af van de politieke ontwikkelingen in Eritrea en veel minder met hoe hij zich hier in Nederland voelt:

R: Dat we terug willen gaan, betekent niet dat we de taal te moeilijk vinden of dat we Nederland niet leuk vinden. Als de politieke situatie van ons land verbetert, dan zou ik morgen al terugkeren. Niet dat we het leven hier lastig vinden, maar op een dag moet je toch teruggaan omdat dat jouw land is.

Een andere deel van de respondenten is juist van mening dat de vlucht ervoor gezorgd heeft dat ze hun land definitief verlaten hebben. Net als in het vorige hoofdstuk zien we hier opmerkingen bij respondenten terugkomen, die gerelateerd zijn aan het feit dat het land dat ze van vroeger kennen (en waar ze graag naar zouden willen terugkeren) niet meer bestaat. R7 (SYR/V) geeft aan dat ze niet zeker weet of ze ooit terug zal keren naar Syrië. Maar diep van binnen denkt ze eigenlijk van niet. Ze geeft aan sinds de oorlog een moeilijke relatie met haar herkomstland te hebben en ze vindt het leven hier in veel opzichten prettig. Ze antwoordt dat ze met plezier haar Syrische paspoort zal vernietigen als ze ooit een Nederlands paspoort zal krijgen.

Terugkeer naar Eritrea zit er ook volgens een aantal mannelijke Eritrese respondenten uit het focusgroepgesprek op de korte termijn niet in. Een toekomst in Nederland ligt veel meer voor de hand. Dat heeft volgens hen te maken met het feit dat ze destijds met een bepaalde reden gevlucht zijn. Hun leven speelt zich nu hier in Nederland af:

R: Het land waar je woont en waar je werkt is jouw thuis. Net zoals je geen andere moeder kan kiezen, is het ook precies zo met je land. Ik ben hier als vluchteling gekomen, Nederland zie ik nu niet anders dan mijn eigen land. Bij sportevenementen, zoals voetbal, steun ik Nederland. Als je mij vraagt waarom ik dat doe: omdat ik hier woon en een sterke band heb Nederland. Mijn toekomst ligt in Nederland. Ik heb niet zonder reden mijn land moeten verlaten.

Respondenten noemen verschillende factoren die het wel of juist niet aannemelijk maken dat ze in de toekomst in Nederland zullen blijven. We bespreken de drie belangrijkste: het hebben/verkrijgen van een permanente verblijfsvergunning (en daaraan gekoppeld het gevoel van veiligheid), het vinden/hebben van betaald en passend werk en de wensen van / toekomstmogelijkheden voor de kinderen in Nederland.

Sommige respondenten geven aan dat ze pas echt over hun toekomst in Nederland kunnen nadenken als ze weten dat ze zich permanent in Nederland kunnen vestigen. Dat geeft ze de ruimte en de rust om toekomstplannen te maken voor de langere termijn voor henzelf en hun familie (als die ook in Nederland woont). Zo verwacht R9 (SYR/V), net als haar echtgenoot onlangs, dat ze over niet al te lange tijd een permanente verblijfsvergunning krijgt. Dat is haar belangrijkste droom voor de toekomst. Ze verwacht dat dit voor rust en stabiliteit zal zorgen in haar leven. Niet alleen omdat ze zich dan geen zorgen meer hoeft te maken over haar eigen veiligheid, maar ze denkt dat het ook een positief effect kan hebben voor bijvoorbeeld haar positie op de arbeidsmarkt. Ze heeft het idee dat een verblijfsvergunning ook haar kansen op een vast contract zal vergroten. Dat zal er vervolgens verder voor zorgen dat ze rust en stabiliteit zal vinden:

[Als je een vast contract hebt] dan kan je echt alles geven. Veel meer dan als je bijvoorbeeld een contract voor zes maanden hebt. Dan voel je je niet op je gemak, dan voel je altijd stress en voel je je onzeker.

In eerdere hoofdstukken hebben we gezien dat stabiliteit, rust en een gevoel van veiligheid zaken zijn waar statushouders naar op zoek zijn. Het geeft hun de mogelijkheid om verdere plannen te maken en stappen te zetten. R2 (SYR/M) beschrijft het als zijn toekomstdroom in Nederland. Het creëren van een veilige omgeving waarin hij en zijn gezin zich verder kunnen ontwikkelen en vorm kunnen geven aan hun toekomst in Nederland:

De aanwezigheid van mijn gezin hier in Nederland betekent veiligheid voor mij. Daarnaast zie ik hier een toekomst voor mijn kinderen voor me. Ze zijn hier veilig en dat was niet het geval in Syrië. [...] Ja, [dat is mijn toekomstdroom]. Ik vind het belangrijkste voor mij en mijn vrouw dat mijn kinderen hier een toekomst hebben. Een verzekerde toekomst. Ze hebben de mogelijkheid om te studeren en ook een opleiding te doen en eindelijk de tijd om hun toekomst op te bouwen.

Het krijgen of hebben van betaald werk voor henzelf of andere gezinsleden wordt ook door verschillende respondenten genoemd als belangrijke voorwaarden om in Nederland te willen blijven. In het vorige hoofdstuk zagen we ook dat het hebben van betaald werk ervoor zorgt dat men zich sterker met Nederland verbonden voelt (wat volgens de literatuur een belangrijke factor is voor hogere verblijfsintenties). R11 (ERI/M) heeft zelf een goede baan als ICT'er, maar geeft aan dat het voor hem ook belangrijk is dat zijn vrouw betaald werk vindt. Zij worstelt met de Nederlandse taal en vraagt zich af, omdat ze goed Engels spreekt, of het niet beter is naar het Verenigd Koninkrijk te verhuizen. Hij zou zich kunnen voorstellen dat dit in de toekomst gaat gebeuren als het zijn vrouw echt niet lukt om hier werk te vinden.

Ik werk en ik probeer een beetje Nederlands te spreken. Maar mijn vrouw zou graag zien dat we in een Engelstalig land wonen. Dan zou het voor haar veel makkelijker zijn om contacten te leggen. Ze raakt ook gefrustreerd dat ze geen werk kan vinden hier in Nederland. [...] Ze wil beslist gaan werken.

Ten aanzien van verblijfsintenties wordt vooral de nadruk gelegd op het vinden van werk dat aansluit bij de ervaring en expertise van respondenten. Het betreft hier een groep hoogopgeleide respondenten die in het land van herkomst werk had met veel maatschappelijk aanzien (zie ook Engzell en Ichou 2020). De komst naar Nederland heeft bij deze groep geleid tot een verlies aan status. Men heeft het gevoel hier niet (of te weinig) van maatschappelijke waarde te zijn. Er wordt hier te weinig gebruikgemaakt van hun expertise. Het leven staat voor hen in Nederland stil. Als dat zo blijft, zijn ze van mening beter af te zijn in het land van herkomst (of ergens anders) (zie vergelijkbare reacties bij Van Liempt en Staring 2020). R9 (SYR/V) is pas een paar jaar in Nederland en doet momenteel vrijwilligerswerk bij een plaatselijke organisatie. Ze is echter vastberaden een passende baan te vinden als psycholoog. Als dat in het komende jaar niet gaat lukken, verwacht ze haar heil snel elders te gaan zoeken:

Als ik volgend jaar geen geschikte baan krijg, kan het reizen naar een ander land een optie zijn. Maar dat kan alleen als ik het Nederlands staatsburgerschap krijg. [...] Misschien blijf ik hier, misschien ga ik naar een ander land. Misschien naar mijn broer in Koeweit [om daar betaald werk te vinden]. [...] Mijn gezondheid is goed, dus ik kan misschien nog tien jaar werken.

Tijdens het focusgroepgesprek met Eritrese mannen geven twee respondenten aan dat het vinden van werk op hun oude niveau cruciaal voor hen is om hier te blijven. Passend werk is hierbij belangrijker dan het inkomen dat men verdient. Als het niet lukt om hier een vergelijkbare baan te vinden als in Eritrea (arts), dan zou dat voor deze respondenten een reden zijn om in de toekomst terug te keren naar hun land van herkomst:

R: Thuis is voor mij de plek waar je werkt, leeft en je gelukkig bent. We worden hooguit 80 jaar. Je moet iets moois van jouw leven maken. In plaats dat ik hier 50 jaar lang niks zit te doen, ga ik liever terug naar mijn land van mijn herkomst. Dan kan ik daar mijn beroep uitoefenen, anderen opleiden, een volgende generatie mijn kennis doorgeven. Dat is hoe het zou moeten zijn.

De andere hoogopgeleide respondent in dat gesprek legt uit dat het hebben van passend werk hem het gevoel geeft een bijdrage aan de samenleving te kunnen leveren. Dat gevoel had hij sterk in Eritrea, maar in Nederland totaal niet.

R: Mijn salaris [in Eritrea] stelde niets voor (800 nfa: 50 euro per maand). Dat was bij lange na niet genoeg om van te leven, maar daar ging het niet om. Je bent tenminste iemand daar, hier zijn we niemand. In Eritrea had ik betekenis, maar hier ben ik helemaal niemand. Men werkt hier, omdat men iedere maand de vaste lasten moet betalen en geld moet sparen, maar niet omdat men anderen echt wil helpen. In Eritrea werken wij in erbarmelijke omstandigheden, maar we helpen graag de patiënten, al werken we dag en nacht en dat vinden we niet erg, omdat we een doel hebben. [...] Als ik in Eritrea was gebleven, had ik duizenden patiënten geholpen kunnen hebben.

Damen et al. (2019) beschrijven dat sommige statushouders in Rotterdam hun toekomstige verblijf in Nederland koppelen aan het feit dat ze het moeilijk vinden om zich aan te passen aan hun nieuwe omgeving. Het gevoel geen echt onderdeel van de Nederlandse samenleving te zijn, doet sommige statushouders eraan twifelen of ze wel in Nederland willen blijven. Dat sentiment zien we bij bovenstaande respondenten terug. Het heeft niet direct te maken met gepercipieerde cultuurverschillen, maar wel met de verschillende manieren waarop hun expertise gewaardeerd wordt in beide landen. Het verlies in status dat de respondenten ervaren, heeft daarmee ook culturele elementen, aangezien het nauw samenhangt met maatschappelijke prestige en gevoelens van waardering. Het zogeheten *loss of significance* dat we in hoofdstuk 2 bespraken, lijkt hierbij van toepassing. Het verlies ontstaat als gevolg van migratie en vervolgens proberen individuele migranten een positief zelfbeeld te bewerkstelligen, in dit geval door een mogelijke terugkeer naar het land van herkomst.

Op een andere manier komen gepercipieerde cultuurverschillen ook terug in de manier waarop Syrische vrouwen in het focusgroepgesprek spreken over hun redenen waarom zij juist in Nederland willen blijven. Zij benadrukken in hun antwoorden, zoals we ook in hoofdstuk 4 zagen, de ruime mogelijkheden voor vrouwen in Nederland op een zelfstandig onafhankelijk leven. Iets dat niet voor hen weggelegd was in Syrië. Dat ze daar in Nederland nu wel voldoende mogelijkheden voor krijgen, is de belangrijkste reden dat ze verwachten in Nederland te blijven (en dat ook graag willen):

R: *[Ik droom] dat ik in de toekomst mijn eigen kapperssalon heb opgericht [in Nederland]. Dat ik de Nederlandse taal goed beheers. Dat ik een sociaal netwerk heb opgebouwd. En ik weet zeker dat ik die ambities waar kan maken. Ik ben namelijk veranderd ten opzichte van vroeger. [Ik heb nu meer zelfvertrouwen]. Er zijn altijd negatieve mensen, die zeggen dat het niet gaat lukken en dat je beter voor een baas kan werken. [...] Maar ik wil mezelf graag ontwikkelen, ik hou van sociaal contact. Ik wil niet alleen maar koken en thuis zitten. Ik wil mezelf ontwikkelen ook als moslima. [Daarom] wil ik niet [te veel] met Arabische mensen omgaan. Zij belemmeren me. Omdat ik gescheiden ben, zijn hun ogen extra op mij gericht.*

De vrouwen in dit gesprek geven aan dat ze verwachten gelukkig te worden in Nederland. De mogelijkheden die ze hier krijgen, geven hun de vrijheid om individuele keuzes te maken. Ze kunnen hier nadenken over hun toekomst en dat stemt hen vrolijk.

R: *Er is veel veranderd [sinds ik naar Nederland ben gekomen]. We leefden in een Arabische maatschappij waar het verboden was om jezelf te ontplooien. Ik had geen ambitie. Ik dacht niet aan de toekomst. Nadat ik hier naartoe ben gekomen, is er veel veranderd. Ik ben uit de cocon gekomen waar ik in zat: dat je studeert en trouwt en daarna gewoon thuis blijft zitten om de kinderen op te voeden. Ik heb nu ontdekt dat ik zelfstandigheid heb. Ik heb gezocht naar werk en ben daarvoor in contact gekomen met mensen. Ik woon nu alleen, dat zou in Syrië nooit kunnen omdat men dan slecht over je gaat spreken. Ik kan nu werken en leven zoals ik dat wil.*

Naast verblijfszekerheid door het hebben van een (permanente) verblijfsvergunning, werk en zelfstandigheid is een toekomst in Nederland voor veel respondenten onlosmakelijk verbonden met de toekomst van hun kinderen. De wensen en mogelijkheden van en voor hun kinderen in Nederland zijn voor veel statushouders een belangrijke factor in beslissingen over de toekomst. Onderzoek van het SCP onder bijvoorbeeld huwelijks- en Poolse migranten laat zien dat ook bij deze groepen een deel van deze migranten uiteindelijk in Nederland is gebleven omwille van hun kinderen, ongeacht wat de oorspronkelijke plannen waren of wat men zelf liever zou willen (Sterckx et al. 2014; Gijsberts et al. 2018). Respondenten in ons onderzoek benadrukken op verschillende manieren ook het belang van een goede toekomst voor hun kinderen. Ze hebben het gevoel dat hun kinderen niet meer terug willen naar een land dat ze nauwelijks kennen en lijken die keuze te respecteren. Bovendien heeft Nederland in veel gevallen meer te bieden voor hun kinderen ten aanzien van studie en werk dan het land waar ze vandaan komen. Tijdens het focusgroepgesprek met de Syrische mannen wordt daarover het volgende gezegd:

R: Natuurlijk hebben onze kinderen een goede toekomst in Nederland, zij zijn hier van alles voorzien. Hoezo zouden ze hier geen toekomst hebben? Zij willen hier blijven.

R: Hier zijn onze kinderen verzekerd van een studie, in Syrië niet.

R: Onze kinderen zullen hier blijven. De reden is hun toekomst en het leven hier. Een leven met persoonlijke vrijheid en zelfstandigheid. Een ontwikkeld land. Ook op economisch vlak.

R: Ze zullen er niet eens aan denken om Syrië te bezoeken. Zij hebben geen verbondenheid meer met Syrië, ze hebben hier gestudeerd en hun vrienden zijn hier. Ik heb een vriend die de Nederlandse nationaliteit heeft, hij is hier al 16 jaar, wanneer hij tegen zijn zoon zegt: 'Kom we gaan op vakantie naar Syrië', dan zegt zijn zoon: 'Ga jij maar samen met mama, ik blijf hier.' Dit is hun land.

Tijdens het focusgroepgesprek met Syrische vrouwen wordt gereflecteerd op de vraag waarom het voor veel van hun kinderen onmogelijk zal zijn om terug te keren naar Syrië (de Eritrese moeders in hun focusgroepgesprek gaven gelijksoortige antwoorden).

R: Het is moeilijk om terug te keren als je kinderen hebt, want dat zal zijn alsof ze in een totaal nieuw land komen als vreemdelingen. Het onderwijs en de taal zijn daar anders. Zelfs wat betreft de taal: bij ons thuis spreken de kinderen meer Nederlands dan Arabisch. Daar [in Syrië] zullen ze gepest worden en er zullen grapjes worden gemaakt over hen.

R: Dan moet je een heel nieuw leven opbouwen voor jouw kind. En dan moeten ze opnieuw integreren. Ze zijn daar dan buitenlanders.

R: We zorgen voor de geestelijke gezondheid van onze kinderen door hier te blijven. Je kan een kind niet meenemen naar een land waar zijn familie vandaan komt, terwijl ze hier opgegroeid zijn. Voor hen betekent dat land weinig, ze kennen het slechts van verhalen.

Een van de respondenten uit het gesprek met Eritrese vrouwen geeft aan dat kinderen soms expliciet Nederland en het land van herkomst met elkaar vergelijken, en dan snel tot

de conclusie komen dat op dit moment hun toekomst veel rooskleuriger is in Nederland dan in Eritrea.

R: Mijn zus en ik zijn op dezelfde dag samen van onze dochters bevallen. Mijn dochter woont hier en mijn nicht in Eritrea. Mijn dochter en mijn nicht hebben regelmatig telefonisch contact. Mijn nicht gaat volgend jaar naar Sawa om de dienstplicht te vervullen. Mijn dochter zegt als ik in Eritrea zou zijn op dit moment, had ik ook naar Sawa ontmoeten. Dus de kans dat de kinderen teruggaan, is erg klein. [...] Als we de realiteit onder ogen zien, dan moeten we constateren dat onze kinderen helemaal niet willen teruggaan. De oude generatie vluchtelingen die hier voor de onafhankelijkheid van ons land zijn gekomen, zijn ook niet teruggegaan nadat ons land vrijheid had gekregen. De geschiedenis herhaalt zich.

Verblijfsintenties onder vluchtelingen worden dus voornamelijk beïnvloed door structurele factoren (verblijfszekerheid, werk en de goede toekomstmogelijkheden voor kinderen in Nederland). Culturele kwesties lijken alleen indirect een rol te spelen wanneer er sprake is van statusverlies door migratie naar Nederland (in de voorbeelden die wij presenteren vooral onder hoogopgeleide statushouders die hier (nog) niet hun oude beroep kunnen uitoefenen), of door ruimere mogelijkheden voor werk, studie en individuele keuzevrijheid. In lijn met de bestaande migratieliteratuur zijn het vooral de respondenten die hier goede mogelijkheden voor zichzelf zien (of hun kinderen) voor een goede en passende baan (of studiemogelijkheden die uitzicht bieden op een goede positie op de arbeidsmarkt), die aangeven in Nederland te willen blijven. Respondenten die aangeven misschien te willen vertrekken, hebben vaak juist het idee dat ze hier beperkt worden in hun mogelijkheden.

Dat wil overigens niet zeggen dat alle respondenten die het moeilijk hebben in Nederland aangeven dat ze van plan zijn te vertrekken. Respondenten geven regelmatig aan dat zij in moeilijke omstandigheden in Nederland verkeren (daar hebben we in de afgelopen hoofdstukken genoeg voorbeelden van gezien). Dat maakt het voor hen vaak moeilijk om positief te zijn en te blijven over hun toekomst hier, maar dat betekent niet dat ze ergens anders betere mogelijkheden verwachten. Een aantal van hen refereert hier expliciet aan hun verleden als vluchteling. Ze zijn als vluchteling een onzekere toekomst tegemoet gegaan, hebben veel moeten doorstaan en ze moesten verschillende keren opnieuw beginnen. Het idee dat nog een keer te moeten doen (zelfs als het een terugkeer naar het land van herkomst is), lijkt voor sommige respondenten te veel gevraagd. R3 (SYR/M) zegt hierover:

Sommigen zeggen dat ze naar Syrië willen gaan, de anderen zeggen: 'Nee, wat moet je daar? Je hebt hier alles gewoon opgebouwd.' Je kan ook niet zomaar weer opnieuw beginnen, dat is ook super moeilijk. Je bent al drie of vier keer opnieuw begonnen.

Voor R3 (SYR/M) is dat de belangrijkste reden om ervan uit te gaan dat zijn toekomst in Nederland ligt. Hij heeft het gevoel niet de energie te hebben alles nog een keer van nul af aan te moeten opstarten:

Ja, ik denk wel [dat ik in Nederland zal blijven, zelfs als de situatie in Syrië verbetert] [...].

Want als de oorlog klaar is, dan moet het gewoon nog worden opgebouwd. Het opbouwen van dat land kost veel jaren en veel geld. Of ik daar klaar voor ben om dat [daar naartoe te gaan en meehelpen bij de opbouw van het land] te doen? Ik denk het niet.

Een van de Eritrese vrouwen geeft tijdens het focusgroepgesprek aan dat het volgens haar geen definitieve keuze hoeft te zijn voor Nederland, of het land van herkomst. Het zou mogelijk moeten zijn om te kiezen voor een permanent leven in Nederland, maar daarbij ook de verbondenheid en contacten met het land van herkomst te behouden en daarmee eventueel een bijdrage te leveren aan de (weder)opbouw van dat land:

R: Na tien jaar terugkeren naar je land kan lastig worden, je bent een ander leven gewend.

Je moet opnieuw beginnen aan een oud leven, dat je vergeten bent. [...] Ga je weer bij je ouders intrekken? Dat moet je niet als optie zien. Je hebt toch al iets van je leven gemaakt qua kennis en geld. Kijk als voorbeeld naar de Turken [in Nederland], ze werken hier en ze bouwen ook iets in hun land op voor later. Je kunt veel doen en beseft dat je nu twee landen hebt, dit is nu je land waar je je leven opbouwt en het andere is ook je land, waar je geboren en getogen bent. Dus we kunnen veel meer uit ons leven halen, hier gaan werken en ook in je geboorteland zaken doen. We kunnen ons land ook goed vooruit helpen als we echt willen.

Achter het hoge percentage uit de kwantitatieve studies van statushouders dat verwacht over vijf jaar nog in Nederland te wonen, blijken verschillende vormen van verblijfsintenties schuil te gaan. Voor een deel zijn dit bewuste afgewogen keuzes om hier te willen blijven, bijvoorbeeld omdat de kinderen hier geworteld zijn of meer kansen hebben op een goede studie of baan. Voor een deel zijn het uitkomsten van onbewuste processen die te maken hebben met het gevoel niet nog een keer opnieuw te kunnen beginnen. Redenen om hier niet te blijven, zijn voor onze respondenten voornamelijk structurele factoren: geen (permanente) verblijfsvergunning krijgen of het niet kunnen vinden van betaald of passend werk. In hoofdstuk 5 zagen we dat het hebben van werk ook leidt tot gevoelens van sterkere verbondenheid met Nederland, al speelde daar ook sterk het gevoel geaccepteerd te worden als volwaardig onderdeel van de Nederlandse samenleving. We zien hier voor een deel de eerste en voorzichtige uitkomsten van het acculturatieproces. De kennismaking met de Nederlandse samenleving brengt bijvoorbeeld het besef dat er hier voor de kinderen veel te halen valt in vergelijking met het land van herkomst. Ouders leggen zich in veel gevallen neer bij het idee dat hun eigen wens om ooit terug te keren misschien niet uit gaat komen (men past zijn eigen intenties en plannen aan).

Aan de andere kant begint het besef bij sommige statushouders te groeien dat de toekomst in Nederland voor hen niet altijd perfect zal zijn. In hoofdstuk 3 zagen we verschil-

lende vormen van uitsluiting ten aanzien van statushouders. In hoofdstuk 4 bleken er soms grote gepercipieerde cultuurverschillen te zijn op bepaalde thema's waarbij men tot op zekere hoogte wel bereid was zich aan te passen, maar niet altijd en niet tegen elke prijs. En in het vorige hoofdstuk bleek de herkomstgroep aan de ene kant een bron van steun voor sommigen te kunnen zijn, maar voor anderen juist een onveilige omgeving te vormen waarin oude traumatische herinneringen weer naar boven komen.

6.3 Veranderd door verblijf in Nederland?

Acculturatieprocessen zijn in dit rapport in eerste instantie beschreven als het kennismakingsproces van mensen en groepen met deels verschillende culturele opvattingen en praktijken. Individuele migranten interpreteren en beoordelen in dit proces hun nieuwe omgeving door de contacten en ervaringen die ze opdoen, en die te vergelijken met de samenleving waar zij vandaan komen. Het is een complex en dynamisch proces, waarbij het individuele en collectieve niveau elkaar continu beïnvloeden. Uiteindelijk zorgt dit proces voor veranderingen en aanpassingen (in principe aan beide kanten). Acculturatie is een langdurig proces dat generaties in beslag neemt. Maar culturele repertoires veranderen door het contact ook al bij de eerste generatie. Die culturele veranderingen kunnen klein en subtiel zijn, maar daarmee niet minder belangrijk. In deze laatste paragraaf staan we stil bij percepties van een aantal van die kleine veranderingen.

Voor een deel zijn deze veranderingen al beschreven in hoofdstuk 3 (omgangsvormen) en hoofdstuk 4 (omgang met gepercipieerde culturele verschillen), voor een deel zijn het nieuwe antwoorden op vragen die we daarover gesteld hebben. Het blijft belangrijk hierbij in het achterhoofd te houden dat we met deze interviews en gesprekken geen daadwerkelijke verschillen kunnen meten. Het betreft percepties van statushouders op mogelijke veranderingen en onze interpretatie van bepaalde antwoorden die lijken te wijzen op veranderingsprocessen. Daarnaast is het van belang nogmaals te wijzen op het feit dat relatief gezien een groot aantal van onze respondenten hoogopgeleid is, wat naar verwachting een positief effect heeft op de bereidheid en capaciteit bij individuele statushouders om zich (enigszins) aan de nieuwe situatie aan te passen.

Uit bepaalde antwoorden van de respondenten in dit onderzoek wordt duidelijk dat voor sommige van hen de komst naar Nederland ervoor gezorgd heeft dat men anders in het leven staat. Hoofdstuk 3 beschrijft hoe de individualistische Nederlandse cultuur er volgens sommige respondenten voor heeft gezorgd dat ze zich zelfstandiger zijn gaan gedragen en verantwoordelijkheid zijn gaan nemen. Voorbeelden hiervan zijn op tijd komen voor afspraken (iets wat men in het land van herkomst niet altijd deed), meer van zichzelf laten zien (bijvoorbeeld aan collega's vertellen wat men in het afgelopen weekend heeft gedaan), of een minder afwachtende houding aannemen (jezelf beter verkopen of persoonlijke ambities expliciet benoemen). De meer individuele houding, die sterk verschilt met de manier waarop men dat in het land van herkomst gewend is, komt op verschillende

manieren terug in de interviews en de gesprekken die we gevoerd hebben. Zo is een van de respondenten uit het focusgroepgesprek met Syrische vrouwen van mening dat zij in Nederland openhartiger is geworden en duidelijker voor haar mening durft uit te komen dan in Syrië. Haar persoonlijkheid is niet veranderd, maar de omstandigheden zijn dat wel:

R: Ik ben openhartiger mijn mening gaan uiten [in Nederland], doordat ik hier meer vrijheid geniet. Ik weet dat mijn vrienden in Syrië zich daaraan stoorden, maar ik heb hier ontdekt dat openhartigheid beter is. Nederlanders zijn openhartig. Ik ben ook openhartig met hen en dat ben ik nu ook met mijn Arabische vriendinnen. [...] Mijn manier [openhartig willen zijn] is hetzelfde als in Syrië, maar ik was daar genoodzaakt om meer om dingen heen te draaien en extra aardig te doen. Nu ben ik nog steeds aardig, maar ik ben openhartiger en duidelijker dan toen ik in Syrië was.

Op de vraag wat ervoor heeft gezorgd dat ze veranderde, geeft ze aan dat dit te danken is aan de Nederlandse omgeving. Hier is het volgens haar veel gebruikelijker om direct te zijn en te zeggen wat je vindt (zie ook hoofdstuk 3):

R: Het is een goede karaktereigenschap [van Nederlanders] die invloed op mij heeft gehad en waarvan ik ben gaan houden. Ik hield van deze manier van omgang van de mensen. Mensen houden van openhartigheid. Er zijn mensen die met mij bevriend zijn omdat ik openhartig en duidelijk ben. En het bevalt andere mensen niet, omdat zij nou eenmaal om dingen heen draaien. [...] Ik zie die veranderingen als positief. Driekwart van de Syriërs die hierheen zijn gekomen, die ik ken, is zo geworden. Ik kan bijvoorbeeld zeggen: 'Ik heb een afspraak, dus ik kan niemand ontvangen', of 'Ik ben niet in staat om met je mee ergens naartoe te gaan.' Ik waardeer het ook wanneer mijn vriendinnen zulke dingen eerlijk tegen mij zeggen. Als ik dat in Syrië zou doen, dan zouden zij boos zijn en niet meer naar mij toekomen.

Een Eritrese vrouw uit het focusgroepgesprek geeft aan dat ze in Nederland directer en individualistischer is gaan denken:

R: Wat ik zelf leuk vind van mijn eigen verandering is [dat ik mijn] bescheidenheid [heb afgeschud]. Als je in ons land iets graag wilt hebben, dan ga je denken wat anderen van je zullen vinden. Je laat het staan, krijg je dan ook later spijt van. Maar nu ben ik totaal veranderd. Mensen mogen over mij denken wat zij willen, het doet mij niet, als ik het wil hebben of doen ga ik gewoon ervoor. Geen zogenaamde bescheidenheid meer, ik ben nu een heel nieuw mens geworden.

R13 (ERI/M) heeft op zijn werk geleerd om zijn schroom te overwinnen en direct te zijn. Daar is hij overigens niet alleen maar gelukkig over. Hij voelt zich er niet altijd prettig bij dat hij de Nederlandse directheid heeft overgenomen.

R: Ik ga meer de kant op van de Nederlandse cultuur merk ik [in de zin dat hij zijn mening openlijk durft te geven]. Dat leer ik op mijn werk. Ik ben een tijdje crewtrainer geweest en dan moet je nieuwe collega's leren hoe we het werk doen. Ik heb geleerd hoe je je mening

moet geven. Het is eigenlijk automatisch gegaan, maar ik ben er eigenlijk helemaal niet blij mee [dat ik nu zo direct ben].

R3 (SYR/M) legt in zijn interview uit hoe dat proces bij hem in het werk is gegaan. Dat hij hier vrij is om te doen en te laten wat hij wil, zoals we ook in hoofdstuk 4 zagen, speelt hierin een belangrijke rol (zie ook Dagevos 2020 over de gevolgen van meer vrijheid voor opvattingen en gedragingen onder statushouders):

De invloed die Nederland op mij heeft gehad, is dat ik hier mezelf heb leren kennen. Hoe ik denk, wat mijn mening is en hoe ik praat. Ik krijg daar in Nederland de vrijheid voor [...] Dat vind ik mooi. [...] Je moet het wel zelf doen, maar het is hier allemaal mogelijk. Alles is hier mogelijk. [...] Ik droomde in Syrië om politiek te gaan studeren, maar ik ben een echte twijfelaar. Mijn moeder was heel bezorgd dat ik politiek actief zou worden. Hier kan ik dat doen [is het geen probleem of gevaarlijk]. Ik ben hier lid geworden [van een politieke partij].

In het focusgroepgesprek met Syrische mannen legt een respondent uit dat hij zich door zijn verblijf in Nederland individualistischer is gaan gedragen. Hij denkt meer na over de stappen die hij in zijn leven wil nemen. Dat heeft deels te maken met de manier waarop de samenleving in Nederland is georganiseerd en deels met het ontbreken van sterke familiebanden hier:

R: Ik merk van mezelf dat ik geordender ben geworden. Ik vertrouw meer op mezelf. In Syrië is het meestal zo dat iemand familie heeft en we gewend zijn dat de familie er voor je is, zij proberen je toekomst veilig te stellen [zij nemen de beslissingen voor je]. Hier ben je genoodzaakt om je toekomst zelf veilig te stellen. Dus als je hier alleen bent, dan moet je meer op jezelf bouwen.

R8 (SYR/V) merkt dat ze in de paar jaar dat ze in Nederland woont realistischer en praktischer is geworden.

Ik heb in Nederland geleerd om realistisch te zijn, om kleine stappen te zetten. Maar ook om naar een haalbaar doel toe te werken. In Syrië is het gebruikelijk om grote onhaalbare doelen te formuleren.

De mogelijkheden tot individuele zelfontplooiing worden door sommige respondenten met volle overgave aangegrepen. We zien hier voor een deel de impact van een andere gelegenheidsstructuur in Nederland, die sociaal-economische, politieke, sociale en culturele dimensies heeft (zie ook hoofdstuk 4). Het zijn dus niet zozeer, of niet alleen, de gepercipieerde culturele verschillen die een impact hebben op de opvattingen en het gedrag van sommige respondenten, maar het is eerder de ruimere mogelijkheid om op verschillende manieren en in verschillende domeinen van de samenleving te participeren.

In de online vragenlijst vroegen we aan bijna 160 respondenten in hoeverre zij in Nederland bij zichzelf grote persoonlijke verschillen ervaren ten opzichte van het land van herkomst. En zo ja, op welk gebied? Onderstaande tabel geeft de zes meest gegeven antwoord-

categorieën weer. Een deel van de respondenten merkt bij zichzelf overigens geen grote persoonlijke veranderingen door komst en verblijf naar Nederland. Andere antwoorden komen voor een groot deel overeen met een aantal van de bovengenoemde citaten.

Top 6 antwoordcategorieën online survey: 'In hoeverre ben je persoonlijk veranderd door komst/verblijf Nederland?' (N = 159)

- 1 Nee, niet veranderd. Gelijk gebleven.
- 2 Ja, vrijheden beleven en de veranderingen die daarmee samengaan.
- 3 Ja, meer/minder sociaal/gastvrij.
- 4 Ja, afspraken maken / op tijd zijn / meer orde en structuur in dagelijks leven.
- 5 Ja, (meer/minder) verbondenheid met eigen groep.
- 6 Ja, omgang met werk (carrièreplanning, meer/minder ambitieus, meer tijd investeren in werk).

In hoofdstuk 4 zagen we dat sommige respondenten grote verschillen ervaren tussen Nederland aan de ene kant en Syrië en Eritrea aan de andere kant, maar dat dit nog niet hoeft te betekenen dat statushouders zelf veranderen in hun opvattingen ten aanzien van de positie van de vrouw, of acceptatie van homoseksualiteit. Het zorgde er vaak wel voor dat men zich deels aanpaste in hun gedrag aan de dominante norm in Nederland. Men doet daarbij wel concessies, of is van mening dat concessies hier nodig zijn om succesvol te participeren in de Nederlandse samenleving (anders zou het een obstakel kunnen zijn of worden voor verdere integratie). In het focusgroepgesprek met Syrische vrouwen wordt dat als volgt onder woorden gebracht door twee respondenten:

R: *Ik zie niet echt dat mijn opvattingen of waarden of maatstaven zijn veranderd [door mijn komst naar Nederland], maar je moet soms bepaalde concessies doen. [...] Het zijn geen veranderingen in je karaktereigenschappen [die blijven hetzelfde]. Je vergeet jouw religie, waarden en gewoontes niet. Je moet alleen soms concessies doen zodat de andere partij [Nederlanders] jou accepteert.*

R: *Je moet je soms een beetje aanpassen. Het is niet dat jouw principes of standpunten veranderen. Ik ben nog steeds hetzelfde maar mogelijk heb ik mezelf aangepast qua bepaalde zaken. Zodat ik kan integreren in het land. Als ik niet integreer kan ik het niet naar mijn zin hebben.*

R16 (ERI/M), die enkele jaren geleden in Nederland arriveerde, geeft in zijn interview aan dat hij eigenlijk totaal niet veranderd is.

Toen ik nog in Eritrea woonde [was ik al iemand die hele duidelijk ideeën heeft]. En dat ben ik nog volgens mij nog steeds. [...] Ik wil graag iets leren over andere culturen en andere mensen uit andere landen. Dat kan ook in Eritrea [maar het is iets makkelijker in Nederland om verschillende soorten mensen te leren kennen].

Toch legt ook R16 uit dat de situatie in Nederland en Eritrea heel anders is, en dat dit soms wel impact heeft op hoe Eritrese mannen zich hier gedragen.

In Eritrea zie je bijvoorbeeld weinig mannen achter een kinderwagen lopen [hier in Nederland wel]. Maar mannen zorgen daar ook voor kinderen. Ik zorg hier voor mijn nichtje als haar ouders moeten werken, dat is mijn plicht. [...] Maar de Eritrese samenleving is uiteindelijk wel meer gericht op mannen. In principe zorgen vrouwen thuis voor de kinderen en de mannen zijn verantwoordelijk voor het geld.

In het focusgroepgesprek met Eritrese mannen wordt een verdere uitleg gegeven van deze subtiele veranderingen die zich hier onder sommige Eritrese statushouders voltrekken:

R: *[De belangrijkste verandering in en door Nederland] is onze bijdrage in het huishouden.*

Vooraf de mannen zijn in dat opzicht echt veranderd [in Nederland].

I: *Hoe zou je die verandering willen omschrijven?*

R: *Wij koken hier vaker, maar we doen veel meer [in het huishouden dan in Eritrea].*

R: *Ja, wij doen gewoon veel meer in het huishouden dan dat we vroeger in Eritrea deden.*

In hoofdstuk 4 zagen we dat een aantal Syrische en Eritrese vrouwen bewust en actief gebruikmaakte van de mogelijkheden die er in Nederland zijn om zichzelf individueel te ontwikkelen. Dat wil niet zeggen dat daarmee ook hun culturele opvattingen over de rol van de vrouw veranderden door hun komst en verblijf in Nederland. De meeste vrouwen gaven aan die opvattingen in het land van herkomst al te koesteren. De omstandigheden (bijvoorbeeld door de aanwezigheid van sociale druk van familieleden) waren er niet naar om naar die opvattingen te handelen. De omstandigheden veranderden door hun komst naar Nederland en daar reageren ze op. Ten aanzien van de percepties van de mannelijke statushouders (zoals hierboven), zijn er meer redenen om te denken dat er bij sommige ook wel (kleine) veranderingen in opvattingen hebben plaatsgevonden door de kennismaking met de Nederlandse dominante normen en waarden. Al moet gezegd worden dat een aantal mannelijke respondenten ook expliciet aangaf (R11 ER1/M bijvoorbeeld) al in Eritrea een relatief actieve rol in het huishouden te spelen.

Maar ook op andere aspecten geven respondenten aan (kleine) veranderingen bij zichzelf te zien, die ze relateren aan het feit dat ze nu al enkele jaren in Nederland wonen. In het focusgroepgesprek met Syrische mannen geeft een respondent bijvoorbeeld aan dat hij in Nederland minder streng is geworden voor zijn kinderen. Dat heeft volgens hem te maken met de vrijheid die kinderen hier genieten om hun eigen keuzes te maken. Hij heeft zich aangepast aan de in zijn ogen Nederlandse opvoedstijl en is daar positief over.

R: *Ik minder streng ben geworden tegenover mijn kinderen [dan dat ik in Syrië was] [...] Ik heb twee jongens, die zijn al groot en ze zijn naar de universiteit gegaan. In Syrië was het mogelijk om hen te verplichten om een bepaald vak te leren, bijvoorbeeld op mijn kosten bij een speciale universiteit. Maar hier zeiden ze tegen mij dat ze niet willen studeren wat ik wil. Ze willen zelf een school en een studie kiezen, want dat is hun recht. [...] Ik zie dat nu als iets*

goeds. Als een jong iemand een bepaald beroep niet met liefde wil uitvoeren dan zal hij het ook niet goed onder de knie krijgen.

Acculturatie, zoals beschreven in hoofdstuk 2, kan er ook voor zorgen dat migranten op een andere manier tegen hun herkomstland en herkomstgroep aan gaan kijken. In hoofdstuk 5 zagen we dat Syrische en Eritrese statushouders aan de ene kant tegenstrijdige gevoelens hebben ten opzichte van hun land van herkomst. Het verblijf in het veilige en rustige Nederland zorgt er bij sommige statushouders voor dat men met nog meer onbegrip en verdriet naar hun herkomstland kijkt. Het is voor sommige zelfs moeilijk om daar een sterke verbondenheid mee te voelen. Aan de andere kant bleken veel statushouders juist elkaar ook op te zoeken als bron van emotionele troost en ondersteuning (dat geldt niet voor iedereen, voor sommige voelt de herkomstgroep juist onveilig en roept het traumatische herinnering op). Sommige respondenten geven aan dat hun verblijf in Nederland ervoor gezorgd heeft dat ze zich meer zijn gaan bekommeren om het lot van landgenoten in Nederland. R11 (ER1/M) geeft aan dat hij vooral jonge Eritreeërs ondersteunt, die hier alleen zijn gekomen. Met behulp van anderen in zijn (Eritrese) kerk benadert hij deze jongeren en probeert hij hen, met wisselend succes, te laten inzien dat ze hier in Nederland veel meer mogelijkheden hebben dan in Eritrea, en dat ze daar gebruik van moeten maken. Hij beschrijft zijn gedrag, dat hij deels ziet als een gevolg van zijn komst hier naar Nederland, waar volgens hem veel mensen zijn die anderen (vreemden) helpen in moeilijke tijden, als volgt:

Voor de jongeren, we vertellen ze dat dit je kans is om te leren, want die kans heb je in Eritrea niet gehad. Nu je hier bent kun je leren, de overheid zal voor je betalen en je kunt naar school. Niemand krijgt dat soort kansen. Zelfs toen we in Eritrea studeerden, hadden we geen touchscreenmonitoren en zo. De faciliteiten zijn hier geweldig [...]. Door jezelf te ontwikkelen zal het uiteindelijk gemakkelijker voor je zijn om een baan te vinden. Dat is hoe we ze proberen te ondersteunen.

Wat kunnen we zeggen over de manier waarop statushouders omgaan met de culturele verschillen die ze waarnemen en de keuzes die ze daarin maken (strategische overwegingen)? We zien, het rapport overziend, voor een deel de keuzes terug die we in ander onderzoek tegenkwamen. Sommige statushouders richten hun aandacht op leden van de herkomstgroep met wie ze een sterke verbondenheid voelen (gematigde separatie). De verklaringen die ze daarvoor geven, hebben alleen niet direct te maken met gepercipieerde cultuurverschillen. Ze zoeken vooral emotionele steun en begrip om een traumatisch verleden te verwerken.

We zien ook statushouders die juist een sterkere gerichtheid (sociaal en cultureel) op de Nederlandse samenleving laten zien (gematigde assimilatie). Hier lijkt de impact van gepercipieerde verschillen tussen Nederland en het land van herkomst het grootst, met name verschillen ten aanzien van de mogelijkheden voor individuen om persoonlijke keuzes te maken. Deze verschillen zijn deels sociaal-cultureel (ontbreken van sociale druk van-

uit familie, andere dominante culturele opvatting ten aanzien van individuele keuzevrijheid), maar deels ook sociaal-economisch. Individuele statushouders die gerelateerde opvattingen hebben en gebruik willen maken van die mogelijkheden, doen dat. En dit lijkt een impact te hebben op hun netwerken (sterker gericht op sociale netwerken met Nederlanders: R2 SYR/M bijvoorbeeld), op hun verbondenheid (ze voelen een sterkere verbondenheid met Nederland en voelen zich hier meer thuis) en op hun intentie om in Nederland te blijven (die is toegenomen).

Een belangrijke laatste groep laat zien dat opvattingen, intenties, gedrag en percepties op de verschillende dimensies in veel gevallen een combinatie zijn van gerichtheid op zowel de ontvangende samenleving als de herkomstgroep. Bij deze groep, die getypeerd wordt als gematigde integratie, zien we verschillende combinaties van opvattingen, percepties en intenties. Het geeft goed de gelaagdheid en de dynamiek van (het begin van) een individueel acculturatieproces weer. R11 (ERI/M) is hier een sprekend voorbeeld van (maar R3 SYR/M of R8 SYR/V zijn ook respondenten die passen in dit profiel).

R11 is een hoogopgeleide, gelovige man, die in 2015 met zijn vrouw en twee kinderen uit Eritrea naar Nederland is gevlucht. De kerk speelt een belangrijke rol in zijn leven. Hij reist elk weekend enkele uren met zijn gezin naar zijn Eritrese kerk, waar ze andere Eritrese statushouders ontmoeten en zijn kinderen bijbelonderwijs krijgen. Die contacten zijn belangrijk voor hem en hij voelt zich sterk verbonden met andere kerkgangers en deze religieuze gemeenschap. In deze kerk probeert hij verder, zoals we in dit hoofdstuk zagen, jonge alleenstaande Eritrese statushouders te ondersteunen. Met andere woorden: we zien een sterke gerichtheid op de herkomstgroep op sociaal, cultureel en emotioneel gebied.

We zien tegelijkertijd ook een gerichtheid op de ontvangende samenleving. R11 ziet Nederland als een gastvrij land, waarin mensen zoals hij veel mogelijkheden krijgen om zich te ontwikkelen. Een van zijn beste vrienden is een Nederlandse man die hij toevallig heeft ontmoet toen hij wandelde in de buurt van het azc waar hij destijds woonde. De man had een probleem met zijn fiets en R11 bood aan om hem te helpen bij de reparatie. Ze raakten aan de praat, het klikte en sindsdien zijn ze goede vrienden. Deze vriend heeft hem geholpen bij het vinden van een baan als ICT'er en komt regelmatig helpen bij het Eritrese gezin, bijvoorbeeld bij klussen of verhuizingen. Ten aanzien van culturele opvattingen neemt R11 een progressieve positie in als het gaat om de rol van de vrouw (veel progressiever dan bijvoorbeeld zijn vader die nog in Eritrea woont). Hij had die opvattingen al toen hij zelf nog in Eritrea woonde. R11 is relatief actief in het huishouden en probeert zorgtaken van de kinderen zo veel mogelijk te delen met zijn vrouw, die ook een baan zoekt. Hij is ambitieus ten aanzien van het onderwijs van zijn kinderen en heeft kritiek op het Nederlandse onderwijssysteem dat hij te weinig uitdagend en competitief vindt. R11 voelt zich verbonden met Nederland, maar heeft (nog) niet het gevoel een echte Nederlander te zijn. Hij hoopt dat ooit wel te voelen, maar kan dat niet met zekerheid zeggen. Nederlanders ziet hij over het algemeen als behulpzame mensen, maar hij vindt het moeilijk te wennen aan de in zijn

ogen afstandelijk omgangsvormen van Nederlanders. Hij vraagt zich zelfs af of hij daar ooit aan zal kunnen wennen. Qua verblijfsintentie is hij ambivalent. Voorlopig is hij tevreden in Nederland, maar als zijn vrouw niet op korte termijn een betaalde baan vindt, verwacht hij te verhuizen naar een Engelstalig land waar ze meer mogelijkheden op de arbeidsmarkt voor haar verwachten.

Het verhaal van R11 is een goed voorbeeld van de dubbele gerichtheid die we bij de groep die getypeerd wordt met de term gematigde integratie veel terug zien komen. Tegelijkertijd laat het zien hoe gelaagd de sociaal-culturele positie van statushouders kan zijn. Religieuze standpunten en sterke gerichtheid op de herkomstgroep kunnen samengaan met progressieve standpunten op andere culturele thema's, maar dan weer met een (relatief) lage verblijfsintentie. Het kan goed zijn dat hij zich op bepaalde elementen al veel meer heeft aangepast aan de Nederlandse samenleving (bijvoorbeeld ten opzichte van zijn werk) dan iemand die in de groep gematigde assimilatie valt. Tegelijkertijd kunnen zijn gerichtheid en activiteiten ten opzichte van de herkomstgroep veel intensiever en actiever zijn dan iemand die getypeerd wordt als gematigde separatie, en mogelijk is zijn verblijfsintentie lager. Van groot belang is om te beseffen dat het hier om een momentopname gaat; het is moeilijk te voorspellen hoe hij over een paar jaar over deze zaken zal denken.

6.4 Samenvatting

In dit afsluitende empirische hoofdstuk hebben we gekeken naar de verblijfsintenties, de toekomstplannen en de percepties van statushouders en of, en zo ja hoe, die veranderd zijn door hun verblijf in Nederland. En wat zijn dan die veranderingen? Hun verblijfsintenties werden door respondenten in veel gevallen direct verbonden met de redenen waarom ze destijds zijn gevlucht. Dat heeft twee kanten: een deel van de respondenten verwacht terug te keren als de (politieke) situatie in het land van herkomst verbetert. Een ander deel is juist van mening dat het feit dat ze gevlucht zijn betekent dat de kans klein is dat ze ooit terug zullen keren naar het land dat hen immers niet wil, en waar vrijwel alles wat hun dierbaar is, is verdwenen.

Andere factoren die een belangrijke rol spelen in de waarschijnlijkheid dat respondenten in Nederland zullen blijven, hangen samen met het vinden van betaald passend werk en de situatie van de kinderen. Sommige respondenten merken op dat het voor hen (of voor hun partner) niet altijd makkelijk is om in Nederland passend betaald werk te vinden. Dat zorgt voor een nutteloos gevoel, en wordt als een belangrijk obstakel ervaren om zich verbonden te kunnen voelen met Nederland. Respondenten vertellen dat – als het in Nederland binnen enkele jaren niet lukt om een goede baan te vinden – ze er serieus rekening mee houden te verhuizen naar een land met meer kansen op een goede baan.

De belangrijkste factor inzake de verblijfsintenties blijken echter de kinderen te zijn. Kinderen die het land van herkomst slecht kennen en die geworteld zijn in Nederland, moet je

volgens veel respondenten niet uit hun sociale omgeving weghalen. Ook al zouden sommige respondenten zelf op een gegeven moment best terug willen naar Syrië of Eritrea, verwachten ze dat hun kinderen dat niet willen. Om die reden achten ze de kans klein dat ze Nederland daadwerkelijk zullen verlaten. Hierbij worden ook de betere werk- en studiemogelijkheden voor hun kinderen in Nederland (in vergelijking met het land van herkomst) genoemd.

De invloed van de Nederlandse samenleving op opvattingen en gedrag van respondenten is voor een deel in hoofdstuk 4 al besproken. Daaruit bleek dat de culturele opvattingen van statushouders niet snel veranderen, maar in sommige gevallen wel hun gedrag. Pragmatische aanpassingen op werk (bijvoorbeeld in verband met het uiting kunnen geven aan hun religie) of studie lijken regelmatig voor te komen. Een deel van de respondenten geeft aan (deels) veranderd te zijn door hun verblijf in Nederland. De dominante manier van omgang hier met elkaar (meer voor je eigen mening uitkomen, een meer georganiseerd leven leiden of het maken van realistischere plannen) is door deze respondenten deels overgenomen. De belangrijkste gepercipieerde veranderingen betreffen de ruimere mogelijkheden in Nederland om zelfstandige individuele keuzes te maken. Een aantal ervaart dat als positief, maar een enkeling is daarover minder tevreden. Het leidt bij deze vluchtelingen tot latente onvrede met betrekking tot hun huidige positie in Nederland.

Summary

[volgt in de 2e proef]

Literatuur

- Ager, A. en A. Strang (2008). Understanding integration: A conceptual framework. In: *Journal of refugee studies*, jg. 21, nr. 2, p. 166-191.
- Alba, R. en V. Nee (1997). Rethinking assimilation theory for a new era of immigration. In: *International migration review*, jg. 31, nr. 4, p. 826-874.
- Arends-Tóth, J. en F.J. van de Vijver (2009). Cultural differences in family, marital, and gender-role values among immigrants and majority members in the Netherlands. In: *International Journal of Psychology*, jg. 44, nr. 3, p. 161-169.
- Berry, J. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. In: *Applied Psychology*, jg. 46, nr. 1, p. 5-34.
- Berry, J.W. (2006). Acculturation: A conceptual overview. In: M.H. Bornstein en L.R. Cote (red.), *Acculturation and parent-child relationships: Measurement and development*. Mahwah: Erlbaum.
- Berry, J.W. en C. Sabatier (2011). Variations in the assessment of acculturation attitudes: Their relationships with psychological wellbeing. In: *International Journal of Intercultural Relations*, jg. 35, nr. 5, p. 658-669.
- Beugelsdijk, S., J. de Hart, P. van Houwelingen en M. Versantvoort (2019). *Denkend aan Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Beusekom, G. van en L. Kuyper (2018). *LGBT Monitor 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Collyer, M., L. Morrice, L.K. Tip, R. Brown en E. Odermatt (2018). *A long-term commitment: Integration of resettled refugees in the uk*. Sussex: University of Sussex.
- Dagevos, J. (2015). *Over de integratie van migranten in Nederland en de actualiteit van het integratieconcept*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR).
- Dagevos, J. (2020). 'Vrijheid moet je leren'. Syrische statushouders over vrijheid in Syrië en Nederland. In: F. Demant, J. van Kooten, M. Olde Monnikhof, K. Putters en M. Wilmink (red.), *De stand van vrijheid. Vrijheid in Nederland 75 jaar na de bevrijding* (p. 72-84). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J. en M. Maliepaard (2019). Oriëntatie op Nederland en op het herkomstland. In: J. Dagevos, W. Huijnk, M. Maliepaard en E. Miltenburg (red.), *Syriërs in Nederland* (p. 156-173). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J., W. Huijnk, M. Maliepaard en E. Miltenburg (2019). *Syriërs in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Damen, R. en W. Huijnk (2019). Een sociaal-culturele typologie van Syrische statushouders. In: E. Miltenburg, J. Dagevos en W. Huijnk (red.), *Opnieuw beginnen* (p. 145-164). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Damen, R., M. van der Linden, A. van Dam en J. Dagevos (2019). *Een stroef begin: vroege integratie en eerste ervaringen van statushouders met het SNTR-programma en gemeentelijk beleid* (No. 2). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR).
- Diehl, C., M. Koenig, en K. Ruckdeschel (2009). Religiosity and gender equality: comparing natives and Muslim migrants in Germany. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 32, nr. 2, p. 278-301.
- Duyvendak, J.W. (2017). *Thuis: het drama van een sentimentele samenleving*. Amsterdam University Press.
- Engzell, P. en M. Ichou (2020). Status loss: the burden of positively selected immigrants. In: *International Migration Review*, jg. 54, nr. 2, p. 471-495.
- Ersanilli, E. (2012). Model(ling) citizens? Integration policies and value integration of Turkish immigrants and their descendants in Germany, France, and the Netherlands. In: *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, jg. 10, nr. 3, p. 338-358.
- Esser, H. (2004). Does the 'New' Immigration Require a 'New' Theory of Intergenerational Integration? In: *International Migration Review*, jg. 38, nr. 3, p. 1126-1159.
- Frankl, V.E. (2000). *Man's search for ultimate meaning*. New York: Basic Books.
- Gans, H.J. (2007). Acculturation, assimilation and mobility. In: *Ethnic and racial studies*, jg. 30, nr. 1, p. 152-164.

- Ghorashi, H. (2005). Agents of change or passive victims: The impact of welfare states (the case of the Netherlands) on refugees. In: *Journal of refugee studies*, jg. 18, nr. 2, p. 181-198.
- Gijsberts, M., I., Andriessen, J. Nicolaas en W.J.J. Huijnk (2018). *Bouwend aan een toekomst in Nederland: De leef-situatie van Poolse migranten die zich na 2004 hebben ingeschreven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American life: The role of race, religion and national origins*. Oxford: Oxford University Press.
- Haas, H. de en T. Fokkema (2011). The effects of integration and transnational ties on international return migration intentions. In: *Demographic Research*, jg. 25, nr. 24, p. 755-782.
- Harvey, H.S. (2009). British and Indian scientists in Boston considering returning to their home countries. In: *Population, Space and Place*, jg. 15, nr. 6, p. 493-508.
- Heelsum, A. van (2017). Aspirations and frustrations: experiences of recent refugees in the Netherlands. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 40, nr. 13, p. 2137-2150.
- Hortulanus, R., A. Machielse en L. Meeuwesen (2003). *Sociaal isolement: een studie over sociale contacten en sociaal isolement in Nederland*. Den Haag: Elsevier overheid.
- Huijnk, W., J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (2015). *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- KIS (2017). *De rol van gemeenten bij de arbeidsparticipatie van vluchtelingen: inspirerende voorbeelden*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.
- Klarenbeek, L.M. (2018). Reconceptualising 'integration as a two-way process'. In: *Migration Studies*, mnz033 (<https://doi.org/10.1093/migration/mnz033>).
- Klarenbeek, L.M. (2019). Relational integration: a response to Willem Schinkel. In: *Comparative Migration Studies*, jg. 7, nr. 1, p. 1-8.
- Kranendonk, M., F. Vermeulen en A. van Heelsum (2018). "Unpacking" the identity-to-politics link: The effects of social identification on voting among Muslim immigrants in Western Europe. In: *Political Psychology*, jg. 39, nr. 1, p. 43-67.
- Lancee, B. (2010). The economic returns of immigrants' bonding and bridging social capital: The case of the Netherlands. In: *International Migration Review*, jg. 44, nr. 1, p. 202-226.
- Lancee, B. (2012). The economic returns of bonding and bridging social capital for immigrant men in Germany. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 35, nr. 4, p. 664-683.
- Liempt, I. van (2011). Young Dutch Somalis in the UK: Citizenship, identities and belonging in a transnational triangle. In: *Mobilities*, jg. 6, nr. 4, p. 569-583.
- Liempt, I. van en R. Staring (2020). *Nederland Papierland: Syrische statushouders en hun ervaringen met participatie-beleid in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Linden, M. van der en J. Dagevos (2019). *Nieuw in Rotterdam: De startpositie van statushouders in het SNTR-programma en van statushouders in het gemeentelijk beleid* (No. 1). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Lubbers, M., J. Molina en C. McCarthy (2007). Personal Networks and Ethnic Identifications: The Case of Migrants in Spain. In: *International Sociology*, jg. 22, nr. 6, p. 721-741.
- Luthra, R., R. Waldinger en T. Soehl (2018). *Origins and destinations: The making of the second generation*. New York: Russell Sage Foundation.
- McPherson, M., L. Smith-Lovin en J.M. Cook (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. In: *Annual review of sociology*, jg. 27, nr. 1, p. 415-444.
- Miltenburg, E., J. Dagevos en W. Huijnk (2019). *Opnieuw beginnen. Achtergronden van positieverschillen tussen Syrische statushouders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Noyon, S.M., M. Meer, I. Kulu-Glasgow en D. Schans (2020). *Steun voor de Nederlandse rechtsstaat onder statushouders*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.

- Penninx, R. en B. Garcés-Mascareñas (2016). The concept of integration as an analytical tool and as a policy concept. In: R. Penninx en B. Garcés-Mascareñas (red.), *Integration processes and policies in Europe* (pp. 11-29). Cham: Springer International Publishing.
- Pharos (2016) 'Van ver gekomen ...': een verkenning naar het welzijn en de gezondheid van Eritrese vluchtelingen. Utrecht: Pharos.
- Phillimore, J. (2011). Refugees, acculturation strategies, stress and integration. In: *Journal of Social Policy*, jg. 40, nr. 3, p. 575-593.
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. In: *Annual review of sociology*, jg. 24, nr. 1, p. 1-24.
- Portes, A., en M. Zhou (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. In: *The annals of the American academy of political and social science*, jg. 530, nr. 1, p. 74-96.
- Razenberg, I., M. Kahmann, M. de Gruijter en E. Damhuis (2018). *Monitor gemeentelijk beleid arbeidstoeliding vluchtelingen 2018*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving/Verwey-Jonker Instituut.
- Rijk, M. en M. Lubbers (2020). *Hebben recente Bulgaarse, Poolse, Spaanse en Turkse migranten hun draai gevonden in Nederland?* Working Paper no. 2020/03. Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.
- Röder, A. en P. Mühlau (2014). Are they acculturating? Europe's immigrants and gender egalitarianism. In: *Social Forces*, jg. 92, nr. 3, p. 899-928.
- Ryan, L. (2011). Migrants' social networks and weak ties: accessing resources and constructing relationships post-migration. In: *The Sociological Review*, jg. 59, nr. 4, p. 707-724.
- Ryan, Louise, Umut Erel en Alessio D'Angelo (2015). *Migrant Capital. Networks, Identities and Strategies*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Saint Pierre, F. di, B. Martinovic en T. de Vroome (2015). Return wishes of refugees in the Netherlands: The role of integration, host national identification and perceived discrimination. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 41, nr. 11, p. 1836-1857.
- Sam, D.L. (2006). Acculturation: Conceptual background and core components. In: D.L. Sam en J.W. Berry (red.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (p. 11-26). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schrover, M. en F. Vermeulen (2005). Immigrant organisations. In: *Journal of ethnic and migration studies*, jg. 31, nr. 5, p. 823-832.
- Schulz, B. en L. Leszczensky (2016). Native friends and host country identification among adolescent immigrants in Germany: The role of ethnic boundaries. In: *International Migration Review*, jg. 50, nr. 1, p. 163-196.
- Sterckx, L. en F. Fessehazion (2018). *Eritrese statushouders in Nederland. Een kwalitatief onderzoek over de vlucht en hun leven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sterckx, L., J. Dagevos, W. Huijnk en J. van Lisdonk (2014). *Huwelijksmigratie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tajfel, H. en J.C. Turner (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In: S. Worchel en W.G. Austin (red.), *The psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks-Cole.
- Turner, J., M. Hogg, P. Oakes, S. Reicher en M. Wetherell (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- Verkuyten, M. en B. Martinovic (2012). Immigrants' national identification: Meanings, determinants, and consequences. In: *Social Issues and Policy Review*, jg. 6, nr. 1, p. 82-112.
- Vermeulen, F. en F. Keskiner (2017). Bonding or bridging? Professional network organizations of second-generation Turks in the Netherlands and France. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 40, nr. 2, p. 301-320.
- Vermeulen, H. en Penninx, M. J. A. (2000). *Immigrant integration: the Dutch case*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Vroome, T. de en F. van Tubergen (2010). The employment experience of refugees in the Netherlands. In: *International Migration Review*, jg. 44, nr. 2, p. 376-403.

- Vroome, T. de, M. Verkuyten en B. Martinovic (2014). Host national identification of immigrants in the Netherlands. In: *International Migration Review*, jg. 48, nr. 1, p. 1-27.
- Warner, W. en L. Srole (1945). *The social systems of American ethnic groups*. New Haven: Yale University Press.
- Wessendorf, S. en J. Phillimore (2019). New migrants' social integration, embedding and emplacement in superdiverse contexts. In: *Sociology*, jg. 53, nr. 1, p. 123-138.
- Wimmer, A. en T. Soehl (2014). Blocked acculturation: Cultural heterodoxy among Europe's immigrants. In: *American Journal of Sociology*, jg. 120, nr. 1, p. 146-186.